

Արդարապես
Կրթիչ

ԱՐՈՒԷՍԻ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ն. ԱԴՈՆՑ
ԱՇՏԻՇԱՏ
Ա. ԱՏԱՄՈՖ
Ե. ԱՅՎԱԶԵԱՆ
Հ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ
ՀՐ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ
Բ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ
Յ. ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ
Ս. ԿԻԻԼՊԷՆԿԵԱՆ
Գ. ՃԻԶՄԷՃԵԱՆ
Ա. ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԵԱՆ
Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ
Հ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Բ. ՊՈՏՈՍԵԱՆ
ՍԷՆԹ՝ ԷՔՍԻԻՓԷՐԻ
Ա. ՎԵՀԱԶԱՏ
Կ. ՓՕԼԱՏԵԱՆ
Յ. ՔԻԻՐՏԵԱՆ
Գ. ՔԷՐԷՍԹԷՃԵԱՆ

4

ՓԱՐԻԶ

1954

Fonds A.R.A.M

Աղբյուրներ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

*

4

ԱՍՏՂԻԿԻ ԱՐՁԱՆԻՆ

ԲՁԱԿԵՑԻ մագերդ ահա
Արեւներու ջինջ համբոյրին,
Որ կեանքին երգը բարձրանայ
Ալիքներէն անոնց մըքին:

Թող մերժէ՛՛՛ ձեռք ա՛լ գերագոյն
Ամէն շարժում արուեստակեայ .
Ան վայրկեանն է լուռ ու անհուն
Յաւիտենի՛ մը կերպընկալ:

Պիտի հրպին բագում ձեռքեր
Անահտական լռյս կոնքերուդ,
Եւ ուրիշներ՝ դեռ անհամբեր՝
Ուզեն խըլել կեանքդ հոսանուտ...

Սակայն ընտրեալներն անանուն
Ա՛լ պիտի գան օր մ՛անպայման
Վառել կնդրուկն իրենց հոգւոյն,
Զոհուի՛՛լ ձեւիդ ուրախութեան:

Ու հըրաշքին յայտնութենէն
Յայնժամ անոնի թող հաղորդուի՛ն —
Երբքը շրթներդ արտասանեն
Բանն արուեստին աստուածային...:

ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴՔ ԻՒՐ

Օրագրական Նիշեր

երթ կը թուի որ բնութիւնը մանաւանդ մարդուն միջոցով, ու մանաւանդ զայն իմացականութեամբ օժտած ըլլալուն հետեւանքով, իր իրականացումներուն կը դիմէ խարխափանքներով, իր ընելիքին ճամբան գտնելով՝ մէն մի մասնակի արդիւնքէ վերջ, չպաշտպանելով ինքզինք նոր անակնկալներէ զոր չի թուի որ ճշգրտութեամբ կանխատեսած ըլլալ: Այդ անակնկալներն իսկ, իր չենթադրած արդիւնքները կը թուին ըլլալ յառաջանալու եթէ ոչ իր եղանակը, գոնէ եղանակներէն մին:

Ամենագէտ արարչութիւնը ստեղծագործելու, իրականացնելու իր գալարումները ունի...: Չարմանալի՛...: Դժուար է գործը Մարդուն հետ: Այդ նոյն գործը ինքն իր հետ ալ ըլլալուն համար... Չարմանալի՛...

★

Տեսակը ոչնչացնող, հակաարգասաւորական միջոցներ հնարելու համար չէր որ, օրինակ, բնութիւնը օժտեց մարդը իմացականութեան կարողութեամբը: Որքան ալ իր գիտութիւնը ներգործող, ինք՝ բնութիւնը կ'ազդարարէ անոր՝ մարդուն որ զգուշանայ... Թոյլ կուտայ, որ ատեն մը, խենթ-խելար, այսահար, դեգերի ան հակաբանականի անդունդներուն եզերքը... Պէտք չէ որ չափը անցնէ

սակայն... Եթէ ոչ, ան՝ բնութիւնը, կրնայ օր մը չհանիլ մարդուն այս պատկերը, անոր կեանքի ճատրակին այս խաղէն չախորժիլ... Եթէ ոչ՝ օր մը, կ'երկարէ ձեռքը, իրեն յատուկ միջոցով մը, օրինակ, մէկ մատի շարժումով, կը ջնջէ երկրագունդի սեղանին վրայ տեղի ունեցող ճատրակին այժմու խաղը, նոր մը փորձելու համար... :

★

Մարդուն ուզածը՝ մա'նր դրամ, պղի՛նձ է, մանրուքն է... : Դուն կ'ըսես անոր, խելայեղ. «Սխա'լ է հաշիւդ : Ահա քեզի ոսկի. անոր մէջ անթիւ են քու ուզածներդ, այնքան անհամար՝ որ ալ ուրի'չ բան են... : Ինչո՞ւ կեանքդ կը վատնես, պղինձի կտորի մը ետեւէն... Ահա քեզի ֆրամիձե, ժանեկաւոր, սրտածեւ, ծաղկահիւս, թագերու եւ դափնիի հարթաքանդակով... : Նոյնը չէ', նոյնը չէ նոյնիսկ գոյնը պղինձին եւ ոսկիին... : Շո՛ւտ, սրտատրուփ, նետէ՛ պղինձը, խոյացի'ր ֆր միձեին ետեւէն... » :

«Ո՛չ, կ'ըսէ մարդը, զայն գնելու համար ես պիտի տամ ի'նչ որ ունիմ, ի'նչ որ տրուած է ինձի երկինքէն, բոլո՛րը. բայց իմ ուզածս պղինձի կտորն է :

Ու պիտի ատուի Ան որ ոսկին կ'առաջարկէ : Ինչքան աւելի մեծ, ինչքան աւելի շքեղ քրամիձէն, այնքան աւելի կատաղի՝ հալածանքը... :

Ու արդէն, չափը անցնելու չէ : Ահա կը լսեմ քստմանելի կիրքին որոտը. «Ո՞ւ՛չ հան զդա... » :

★

Մարդկութիւնը, իյնալով ելլելով, Մայրը կորսընցուցած մանուկ, կը յառաջանայ մայթերուն, սալարկներուն, խճուղիներուն վրայ, դէպի քառուղիները, հրապարակները, իյնալով ելլելով, ծծաքարը բերնին... Կը նայի մերթ չորս դին, խելայեղօրէն յուսահատ... : Մինչ իր քովը, ծիծաղ մը բիբերուն, Մայրը, խորհրդաւոր, գըլուխը երկինքներէն վեր, իր անտեսանելի մատովը բռնած է անոր ձեռքէն... :

Վերին համադրութեան (սենթեզ) երեւոյթը տեղի կ'ունենայ անհատականութեան մը միջոցով, անոր մէջ: Այդ միութիւնը՝ համադրական գործառնութեան մը հըրաչքն է: Մեր չորս կողմը լեցուն է, օրինակ, թթուածինով եւ ջրածինով: Անոնք առանձինն, բաղդատմամբ ջուրին՝ ոչինչ են, բացարձակապէս: Թող կատարուի՝ համադրութիւնը — H₂O — եւ ահա՛ ջուրը, հրա՛ջքը...:

Նոյնքան էական է երեւոյթը՝ իմացական, գեղարուեստական կալուածներուն մէջ: Առանց անհատականութեան, աշխարհը թթուածինի, ջրածինի թափառող ամպեր են եւ միայն անո՛ր՝ անհատականութեան միջոցով է որ վերին աշխարհը կեանքի կուգայ:

Անոնք որ չբիւրեղացած, արուեստական, սուտ անհատականութիւն մը ունին, անոնց գործը որքան ալ շըլացուցիչ՝ կը բաւէ որ ժամանակը դպի մատին ծայրովը, մոխիրի կը վերածուի եւ կը ցրցքնուի չորս հովերուն...:

Սիրողը, գոհաբերողը, անձնուրացը ուրիշը չէ՛ որ կը նպաստաւորէ, այլ՝ այդ արարքը ի՛ր, իրե՛ն համար է որ կը դառնայ մեծ բարիք: Իր սրտէն, շուրջը, միւսներուն վրայ ինկած շողերը կրնան յառաջացնել ուղղակի թէ հեռաւոր, օտարոտի թէ բնականոն, նոյնքան դրական որքան բացասական հակազդեցութիւններ:

Մինչ ի՛ր կրած ջերմութիւնը՝ հարիւր առ հարիւր ապահով է, բարերար է, ստեղծագործող է:

Աղքատութիւնը որ այնքան խնդրոյ առարկայ է Ս. Գրոց մէջ, մէն մի էջին վրայ, անշուշտ զրկուած ապրելու զուտ պահանջին համար իսկ չէ, այլ՝ բարձրանալու համար գիտակցութեան այն աստիճանին ուր անհատը զօրութիւնը ունենայ հրաժարելու որեւէ ինչքէ: Տիրանալու կենսաբանական ուժին հրաշագործ առաձգականութեանը, որով ան կարողանայ՝ այսօր մեծատուն, վաղը՝ անխոս՛վ, ըլլալ տնանկ, մուրացիկ... անխոս՛վօրէն:

Որքան աւելի մետաղը ազնիւ՝ մայր տաճարի զանգակատան, այնքան աւելի զգայուն է ան. ու բիւրեղ իր զօղանջը կը թաւալի երկինքէ երկինք: Չկայ շարժում մը վարէն, չկայ հով մը, յետին շունչ մը տիեզերքէն որ հպելով անոր բարձրադիր իրանին, նոյնհետայն չարթնցնէ զայն եւ չստանայ իր արձագանգը խորհրդաւոր...:

Արուեստագէտին միակ ունեցածները ի՛ր գտածներն են: Ինչքան աւելի մեծ գիւտին արժէքը, այնքան աւելի մեծ իր հայրութիւնը: Գիւտերու փրօսեալին իսկ հետեանքով, կրնայ պատահիլ որ անգամ մը ապակիի կտորը աղամանդի տեղ առնէ: Բայց կը բաւէ որ ըլլայ ան աչալուրջ եւ անցընէ զայն վերստուգումէ: Ո՛չ ոք, այն ժամանակ, ո՛չ իսկ վաւերական, ըսել կ'ուզեմ՝ ստեղծագործող քննադատը կրնայ գերազանցել անոր փորձարկութեան արդիւնքը...:

Եթէ կայ իմաստասիրական խորհուրդ մը որ ո՛չ հինցած է դարերու շարքէն, ոչ ալ թոյլ կուտայ իր հիննալը յղանալ, այն ալ «Ծանիր զքեզ»ն է: Անոր մարմարը նոյնիսկ աւելի յաւերժական կը թուի քան թէ Նազովրեցիին պատուէրը. «Սիրեցէք զմիմեանս...»: Վասն զի, անկարելի չէ յղանալ որ, օր մը, մարդը դառնայ տեսակ մը գերմարդ, որ «Սիրեցէք»ը ոչ թէ իր հակառակին յանգի, այլ, գերիմացականութիւնը յաջողի ստեղծել ընկերային այնպիսի կարգ ու սարք մը ուր ան աւելորդ դառնայ, խրճողիչ, ուր ան վերջնականապէս յաղթահարուած, կիրարկուած իր բանաւոր էութեամբը, դադրի հետապնդում մը ըլլալէ, դառնայ պատմական...:

... Եւ սակայն, եւ սակայն այս բոլորը քանի կը պարզաբանուի, այնքան աւելի կասկածելի կը դառնայ են-

Թաղրութեան ազդուութիւնը...: Վասն զի այնքան ատեն որ «որդի մարդկան»ը կայ, «գեր» ըլլայ թէ «արտա», պիտի մնայ միշտ կարօտ բապպիի խօսքին: Որպէսզի սէրը ըլլայ մեծ, հարկ է որ յաւերժապէս ան նուիրուի «հակասէր»ի նուաճումին...:

Յամենայն դէպս, միւսը, այն միւսը՝ Սոկրատինը կը թուի տարերքին պէս ու չափ անյեղլի, թափանցած, ներմուծուած ըլլալ անհատի կազմաբանականին, բնախօսականին, կենսաբանականին մէջ ու բխիլ անոնցմէ:

★

Քիչ մը «էջ», քչիկ մըն ալ էջ ըլլալ, կեանքի մէջ, գէշ չէ՛, գէշ չէ՛...: Բնութիւնը ատոնք պարապ տեղը չէ որ հնարած է եւ քշած՝ ընկերութեան գործառնութեանց մէջ...:

★

Յոռետես Պահ

Ի՛նչ ազատութիւն, ինչ յիպր արպիթրի խօսք կարելի է ընել... Ինչպէ՛ս չտեսնել որ մարդը միայն մղումի, քշումի, քաշումի արդիւնք է, իր բոլոր արտայայտութիւններուն մէջ... Ան գինովցած է իր ազատութեամբը երբ պարզ կալանաւոր մըն է, եւ իր յիպր արպիթրն ալ ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ իր նկուզին մէջ կատարած տեղ-քայլին... Ինչպէս կայունութեան իր պատրանքը՝ խոյաթաւալ երկրագունտին վրայ, այնպէս ալ իր շարժումներուն ընտրութեանը ազատութիւնը, բռնադատիչ պատճառներու խոյաթաւալ մեծութեան տակ... Մէն մի ահնթարթ ան արդիւնք մըն է եւ ոչ թէ արդիւնքներ յառաջացնող պատճառ...:

Թող ըլլա՛յ հոգին – եւ հոգին գոյութիւն ունի – եւ թող չըլլայ ան ծորումը ուղեղային աիրփոխվելու գիտններուն, կամ անմիջական արտայայտութիւնը ներծոր գեղձերու գործառնութեանց, բայց, ահնբախ չէ՞ որ աշխարհէն անոր մեզի տուած երանգները, երանգներուն փոփոխումը կախուած է, օրինակ, գնդասեղի գլխով դեղահատի մը ազդեցութենէն, նոյն այդ գեղձերուն թէ ջղային դրութեան վը-

րայ... Եւ այս անբաժանելի առընչութենէն վերջ, իսկապէս, ինչ փոյթ որ ան առանձինն գոյութիւն ունենայ, թէ ըլլայ ծորումը գեղձի մը, իբր թէ գեղձ ու ջիղ չըլլային ձեռակերտը արարչութեան մը, կամ թէ ըլլային անոր հակառակ մէկ գոյացութիւնը: Մեծղի, զանգուածեղ, վիթխարի ձեռք մը մարդուն ականջին ծայրէն բռնած, ըստ իր ծրագիրներուն, կը քշէ հոս, կը քշէ հոն, կը հրամայէ անոր բոլոր արարքներուն, — որքան աւելի կարեւոր, այնքան աւելի շեշտակի: Եւ որովհետեւ ան անհունօրէն վիթխարի է, անհունօրէն անտեսանելի՝ մարդը կ'արբենայ իր ազատութեան հաշիշէն...: Մա՞րդը, — մղո՞ւմ է, մղո՞ւմ...:

★

Նա՛խ՝ նիւթեղէն նշխարը տուր մերձաւորիդ, յետո՛յ պահանջէ որ ան արհամարհէ զայն, յանուն «Այս է մարմին իմ»ին: Վասնզի, ի վերջոյ, զայն արհամարհելու լուսեղէն ժեսթը բնութիւնը ուրիշ կերպ չէ յղացած եթէ ոչ միս ու ոսկորի մը մէջէն: Եւ եթէ գոյութիւն ունի մեկը որ շահագրգռուած է այդ երեւոյթով, ինչպէ՞ս է որ թոյլ կուտայ որ այս միս ու ոսկորներու անթիւ համբանքը այնքան դիւրութեամբ, ըստ բախտի, ըստ ուել պատահարի ոչնչանայ անծայրածիր անտարբերութեան մը մէջ: Եւ ոչնչացողներու բանակներն են որ զինուորագրուած են Անոր: Արդեօք Ան այդ տեսակ դիտաւորութիւն չունի եւ մտածող եղէգն է որ զայն կը վերագրէ անոր: Եւ սակայն, քանի որ Ան իր բնութենէն մէկ մէկ հիւլէ — գիտակցելու կարողութիւնը — դրած է ամէն մէկուն մէջ, ըսել է որ որոշապէս ցոյց կուտայ անոր ընելիք յաղթահարումները, ինչպէս իր Զաւակը՝ ալիւրէ նշխարները արհամարհելու վերելքին վրայ... Այդ արհամարհանքին ճեղքնող ուժգնութիւնն իսկ, սակայն, կը պահանջէ, նախ եւ առաջ, կենսաբանականին ուռճացումը... Չէ՛, չէ՛, նախ քու մերձաւորիդ, ալիւրէ նշխարը ապահովէ, լծուիք քարը ցորեանի վերածելու... Միւսը՝ յետո՛յ կամ՝ միասնաբար, վասնզի, չափազանցուած ձեւին տակ, մանուկը այն է չափահասին նկատմամբ, ինչ որ չափահասը՝ երկնաւոր հօրը... Ո՞վ կը մտածէ կասկածիլ մանուկի իրաւունքին՝ մայրական ստինքին վրայ...:

Չէ՛, չէ՛, նախ՝ ալիւրէ նշխարը բոլորին...:

★

Միսթեմի վերածուած, սթանտար, մեքենական ներողամտութիւնը, ամէնուն եւ ամէն ինչի համար, անհամեմատօրէն աւելի չարագործ է, չարաբաստիկ՝ նոյնքան ներողին որքան ներուողներուն, ընկերութեան համար քան Չարին բացայայտ արարքը: Առաքինութեան ունէ շարժում, արգէն, առանց նոյնհետայն ընկերացած ըլլալու բարոյական հակազդեցութեան, նոյնքան գործողին որքան ենթարկուողին մէջ՝ վարդի անուշահոտութեան սրուակն է որ, եթէ ոչ մոլեխինդով, կը լեցուի թորեալ ջուրով...:

★

— Չարի՞ն թէ՛ բարիի՞ն քանակութիւնը մեծ է աշխարհիս մէջ:

= Բարիի՞ն:

— Բարիինը շա՞տ աւելի:

= Շա՞տ աւելի:

— Շա՞տ-չատ աւելի:

= Շա՞տ-չատ աւելի:

— Անհո՞նս աւելի:

= Անհո՞նս աւելի:

— ...

= Բարին փեթեասն է, Չարը՝ ատաղձ: Բարին մէկ պճեղ ամբոսիան է, առեղծուածի աշախտիքէն, որուն պատրաստութեանը միայն կը ծառայեն Չարի վիթխարի ծառին ժանտահամ տերեւները, ցեխոտ արմատները, փուտ ճիւղերը, պալարապատ բունը ու, անդիմադրելի գըրաւչութեամբ այլ թունալից ծաղիկներն ու պտուղները...

★

Ամէնէն ուժեղ սիրտը այն է որ շատ կը ներէ, ծանրերը կը ներէ, կրնայ ամէնէն ծանրն ալ ներել, օրինակ՝ իր կնոջը անհաւատարմութիւնը...: Ամէն պարագայի, հոս ալ, չափը անցնելու չէ: Անհատի մը կեանքին նպատակը, մասնաւորապէս, մեղքեր ներել չէ: Մնաց որ ան՝

Թողութեան արարքը իմաստ ունի իր հակազդեցութիւններովը, թէ՛ ենթակային կրածովը, թէ՛ կրել տուածովը: Այլապէս, մեքենական, լոկ ուղեղային շարժումի մը կը վերածուի ան, ոչ միայն անօգուտ, այլ նաեւ վնասակար, ինչպէս ազուէս կղերականներուն մօտ: Մինչ ան պիտի ծագայէ հողի ընդլայնումին: Արդ, այդ «ծանրերուն» հակազդեցութիւնները կատարեալ պատուտութներ են: Յաճախ կրկնուելով, սրտի տեղ, մարդ մեծ վէրք մը միայն կըրնայ ունենալ, տեւականապէս արիւն նաեւ թարախ հոսող, եթէ քարի կտոր մը չդառնայ:

★

Մարդիկ իրարու ոչինչ բաներ ըսելու համար՝ ի՛նչ արարողականութիւն, ի՛նչ լրջութիւն կը գործածեն... Իսկ երբ կը հասնին մարդկայնականին, լրջութեան ըրպէին՝ չկա՛ն, չքացած են: Կը վախնան նոյնքան քչիկ մը զըլարթախոհութենէ, իւմուրէ որքան լուրջ լրջութենէ...:

★

Ես անոնցմէ եմ որ, մինչեւ վերջին շունչս ալ, ոեւէ ինչ, ամէն ինչ, անդուլ անդադար՝ տարօրինակ կը գըտնեմ... Զուկը ջուրին մէջ կ'ապրի, ես՝ աշխարհի մը մէջ որ միայն տարօրինակ է, օտարոտի է... —

Զուկը հանէ ջուրէն, զիս՝ օտարոտիէն, երկուքիս որ միայն տարօրինակ է, օտարոտի է...

★

Ես այնքան ալ ապահով չեմ թէ իմ ըսածս միշտ ճիշտ է: Անհուն չափով ապահով եմ սակայն որ, չնչին միջատ, զրկուած եմ երկրագունտի երեսին, պահ մը, ըսելու ի՛մ ըսելիքս, մոլեռանդօրէն... Այդ է իմ գոյութեանս իրաւունքը... Այլապէս՝ չեմ ապրիր...

★

Ամէն անգամ որ հակադրուիս, միշտ, քչիկ մը ատելութիւն, քչիկ մը արհամարհանք, քչիկ մը ոչ-սէր, մեծութեան պակաս կը խառնուի քեզի... Քանի՛ պարագաները դառնան ապերախտ, այնքա՛ն հասկացողութեան, սիրոյ, զոհողութեան, անձնազոհութեան աստիճանը հարկ է որ բարձրանայ...

★

Հոգ չէ, սիրտ իմ, հոգ չէ, բաբախէ՛ տառապագին, զա՛րկ, տրոփէ՛, պատուտէ պատեաններդ, անդուլ անդադար, հարուածներու սաստիկ, ասեղ խոյանքներով, քանի որ քեզի տրուած է զգալ, հազար-հազարաւորներու տեղ որ կ'անցնին այստեղէն, առանց զգալու...

★

Ճիշտէն աւելի սխա՛լն է ուժանակային, մղելու համար աւելի մեծ ճշմարտութեան մը նուաճումին: Պայմանով որ փնտոող «գործիք»ը ուղիղ բեւեռուած ըլլայ...

★

Մարդ ամէն բանին լաւը կը փնտոտէ, գէշը կը նետէ: Միայն, մարդը մարդուն հետ է որ մէկըի պիտի նետէ իր այդ վերի հակադրեցութիւնը...

★

Սիրել գրամը, — ընթացի՛կ, ոչինչ աւելի հասկանալի՛... Իր ետին, սակայն, չե՞ս լսեր, սիրելու բարդ գործիքին մէջ, կործանումներու ասեղ թնդիւններ...

★

Լուրջ ըլլալ՝ նպատակ չէ: Շատ-չատ, հետեւանք է ան կարգ մը լուրջ բաներու:

Ես երբեք պիտի չգործածեմ կեանքիս ազնիւ ոսկին՝ պահելու—պահպանելու, մանաւանդ «խնամելու» լըրջութիւն մը որուն ո՛չ դրամին ծանօթ եմ, ո՛չ ուր, ո՛չ ինչպէս գործածուիլը գիտեմ:

Բոպէ կայ ուր, առանց իմ ուզելուս գանձարկղս լեցուած այդ դրամները, առանց երկբայանքի, բոլորը մէկ բռնածիս պէս, հօ՛ւի, պատուհանէն դուրս...

★

Բոլոր լուրջ ժողովուրդներուն ամէնէն լուրջը — հա՛յ ժողովուրդը:

★

Երբ սրտմտիս, ի՛մ բարեկամ, երբ սիրտդ արիւնի, մտի՛ր անմիջապէս մօրթին մէջ՝ ցաւիդ հեղինակին: Անմիջապէս՝ պիտի դադրիս արիւնելէ... Եւ եթէ, ամէն անգամին, խիտ պարբերականութեամբ, հոգիիդ թոքերը շարժին ու, մէն մի անգամին, անմիջապէս, վիշտիդ հեղինակին մէջ մտնես, ինչպէս միկանային մէկ շարժումով ձեռքը կը վանէ կճող բոռ մը, ոչ միայն ամէն մէկ անգամին ալ, անմիջապէս, պիտի դադրիս սրտմտելէ, այլ... այլ... կեանքդ պիտի դառնայ հէքեաթ մը, ո՛, ի՛մ, իմ բարեկամ, սսկեա՛յ հէքեաթ...:

★

Երբէ՞ն ի վեր իրաւունքներ ունենալու իրաւունքը բարիք է: Կրնա՞ս իրաւունքէ հրաժարիլ, — ահա՛ Ուժը...

★

Երկու անգամ երկու՝ չո՛րս, — Պատուակա՛ն, ըսելիք չկայ: Երկու անգամ երկու՝ հի՛նդ, Ա՛, ի՛նչ հրաշալիք: Իրա՞ւ, իրա՞ւ, ո՞վ է ըսած, ո՞վ է ըրած...:

★

Գէ՞ չը իմ մէջ՝ լաւը ըրած չըլլալու աղաղակն է...

Հ. Գ.

Մ ԱՐԴԵՂՈՒԹԵԱՆ ՕՐԱՍ

Այսօր ես իմ մարդեղութեան օրհանն ամբողջութեամբ ապրեցի:
Այսօր ես իմ ինչպէս ինքս լինելու առեղծուածի հետ երես
երեսի ենք.—

Մա՛րդ, մա՛րդ, ո՞ւր ես թագցնում դու քո երեսն իմ անձի
անգոյ տեսիլքի ներքեւ.

Ագա՛մ, Ագա՛մ, ինչո՞ւ դրախտի ամօթը կրկին վերարծարծե-
ցիր իմ բնագանցական հուրթեան խորքում հիմա, երբ ես պատրաստ-
ւում եմ իմ վերադարձը տօնել, իմ մեծ վերադարձը անառակ որդու
իմ ապաշխարութեան դարերից յետոյ:

Ո՞վ եմ ես, արդեօք, որի մէջ տիեզերքն իր ճակատազիրն է
կարգում.

Ո՞վ եմ ես, որին յաւիտենութիւնը դալիս է իր ներկայութեան
չփոթելու, անւանելով ինձ Ագամ եւ յանձինս ինձ ողջունելով յան-
դուզն ոգին Նդեմի, եղբրական հերոսն աստուածային արկածա-
խնդրութեան:

Այսօր ես պիտի դառնամ անողոք որսորդն իմ ես-ի.

Այսօր առաջին անգամ ես պիտի պարտաւորեցնեմ մարդկային
լեզուն իմ մէջ՝ բարբառելու այն բանի մասին, որի իսկական անու-
նը նա երբեք չի արտասանել:

Ամէն ոք իրեն տէր է դաւանում մտքերի մի աշխարհի, որ նա
անբաժան է նկատում իր հուրթիւնից: Սակայն կա՞ն միթէ այնքան
աշխարհներ, որքան որ գոյութեան թափօրը իր մէջ հաշուում է
մարդու որդիներ:

Ամէն ոք իրեն հեղինակն է դաւանում մտածելու մեծ գաղտնի-
քին, սակայն ի՞նչ է մտածումը, ի՞նչ է մտածւածը եւ ո՞վ ինքնին
մտածողը, որ իր «ինքն» է իր մէջ:

Ամէն, ամէն ոք ինքն իրեն տէր ու հեղինակ է դաւանում վերածանումի մեծ խորհրդին, սակայն իսկական վերածանումը իսկական վերածանողի ցարդ չունեցաւ իր խիկարը:

Այսօր առաջին անգամ ես պիտի պարտաւորեցնեմ մարդկային լեզուն խօսելու Մարդու մասին, որ իմ մէջ է:

Ես պիտի խոստովանեցնեմ իմ գիտակցութիւնը թէ յանուն ո՞ւմ եւ յանուն ինչի՞ աշխատել են իմ մտքերն իմ մէջ ցարդ:

Ես պիտի գիտնամ ու պիտի դատեմ թէ դրախտի դէպքէն ի վեր՝ իմ իմացութիւնն իմ անձի առթիւ որի՞ դրած օրէնքներն է սրբագործել, որի՞ խօսքով է նա դարեր կռնակ դարձրել իմ էութեան:

Մարդկային լեզու, դու մարդկային լինելով հանդերձ՝ երբեք քո տէրը իմ մէջ ինքս չեմ:

Միջավայրից միջավայր, ցեղից ցեղ ու ժամանակից ժամանակ ամէն տեսակ տարազ ես փոփոխել եւ սակայն, ինչ որ էիր, նոյնն ես հիմա, յամառելով հանդիսանալ միշտ միեւնոյն յաւիտենական մունջ ու պապանձը, որի մնջութեան համակ գաղտնիքը բուն իսկ իր խօսելու իրողութեան մէջ է կայանում:

Լեզո՛ւ, Լոզո՛ս...

Լեզու անունն է առեղծուածի, որ յերիւրուած է մեզ մեր աչքից գողանալու, թողնելով մեզ տեսնել ու ճանաչել այն ու այնքան, որքան որ այդ պէտք է մեզի մեր գոյութեան դաղթի համար մեր ինքնախոյս ճողոպուրի ճանապարհով:

Լեզուն ինչ որ է, մտքերն էլ այն են, ե՛ւ խօսք, ե՛ւ բան՝ երկուսն էլ մոլի եւ երդուեալ պահակներն են մեր ինքնութեան գաղտնիքի:

Տարո՛ւ...

Տարու կայ մեր մտքի վրայ, որ մեր մէջ է:

Տարու կայ մեր խօսքի վրայ, որ մերը չէ:

Այսօր ես կեանքի-մահու մենամարտ եմ մղում իմ սեփական մտքերի հետ:

Հազարադար խաբէութեան ողբերգութիւնն է բաժանում մեզ միմեանցից:

Ես ատելով ատում եմ մտքերիս կապն ու համակարգութիւնն իմ մէջ:

Ես ատում եմ դատողութեան դատաստանը:

Սուտն անճանաչ՝ ճշմարտութեան անցադրով է ճամբորդում:

Օրհասական է իմ կեանքն առանց անձիս ստուգութեան...

Բայց ո՞վ եմ ես, ո՞վ եմ իմ մէջ ես, որ կամ.

«Գիտակցում եմ՝ ուրեմն կամ — Cogito ergo sum ... —

Դե՛կարտ, Դեկարտ, դու ուրացար ու զոհեցիր քո իսկական գոյութիւնը գիտակցութեան, որ քոնը չէ:

Ոչ մարդկութիւն, ոչ բնութիւն քեզ պիտի երբեք չներեն քո այսպէս, որով լինել-չլրինելու անեղ հարցը կատակերգութեան փոխեցիր, սուտ ինքնութեան սուտ գոյութիւն պարզեցրով:

Դու չես սիրում քեզ քո մասին խօսեցնողին, ո՞վ իմ լեզու:

Դու չէի՞ր որ Բաբելոնի մեծ միութիւնը պատուհասեցիր լեզուների խառնակութեամբ եւ դիւահար բազմութիւնները դարձրիր աստանդական, բաբելական կիսակործան աշտարակի անեղ շուքը կըտակերով գալիքների շուարմունքին:

Օ՛, ես գիտեմ, ես գիտեմ թէ ինչ փոթորիկ է փրթում մարդկութեան ենթագիտակցական համայն աշխարհով, երբ ինձ յաջողում է անձիս առեղծուածի թեկուզ սոսկական ծուէնները դուրս կորզել մտքերը Լաբիրինթը հովուող անեղ ցերբերի ժանիքներից...

Բայց ես ուխտել եմ ոչ մի նահանջ չը ճանաչել այս ճամբիցս թող որ, թող որ գալիքը՝ գլխիս գալիքը վճռէ —

Ադա՛մ, Ադա՛մ...

Ե. Ա.

ՎԱՍՆ ԳԻՆՈՎՈՒԹԵԱՆ

Ինչ որ գիտեմ հմայուած է բառերով՝
Հուր ու հեղուկ է գինին — եթէ խմե՛մ .
Գինովութի՛նն, — եթէ պատմեմ բառերով՝
Երագել եմ երջանկագոյն մեղեդին .
Իայց Տաւղասարն որ իմ վարպետն է սիրոյ՝
Ասաց, — աւա՛ղ, համբակ երգիչն ես յետին
Որ յուզել եմ երբեք այս հին լարերով :
Եթէ ասեմ, — անխմաստ են յանգ ու տող՝
Թող նուաճեն խօսքերդ անհունն աստղերի պէս ցան ու ցիր .
Եթէ ասեմ, — աստուծոյ պէս եղիր դորձերդ ուրացող՝
— Գինովութիւնն այս վերահաս իմացիր :
Եթէ ասեմ, — անգուտ են հնչուն տաւիղ ու լարեր,
Թող հեղեղեն խօսքերդ անսանձ՝
Ջրվիժելով անդ ու անդունդ դու անձի՛ր . —
Թէ խորտակես թումբ ու քարեր,
Արմատահան անես դարեր՝
— Գինովութիւնն այս գերազանց՝ իմացի՛ր :
Քանզի վաղուց դու հմայուած բառերով՝
Չունես ոչինչ, — ազատութիւնն այս բացի՛
Լինել համայն արարչութեան դէմ խռով,
Ու հրկիզուել աստղերի հետ դրացի՛
Յանուն անհաս գեղեցկութեան եւ սիրոյ՝
— Գինովութիւնն այս գերագոյն իմացի՛ր :

II

Բաղամով — Սամոստացու հետ կարճ այլեւ խորապէս տպաւորիչ հանդիպման առաջին հետեւանքն եղաւ՝ աղանիների հանդէպ, իմ մինչեւ այսօր իսկ ունեցած սերտ հակակրօնութիւնը: Իրողութիւն է որ այդ դէպքից ի վեր մի որեւէ աղանակերպ երեւոյթ անմիջապէս արթնացնում է իմ մէջ անդիմադրելի պահանջը՝ Ս. Գրիգոր Նարեկացու կատարած հրաշքը վերարտադրել՝ ամբողջովին հակոտնեայ դիտումներով: Այսինքն թէ, համայն մարդկութեան ու մարդկային ստեղծագործութեանց վրայ վերից ծրտող այդ թեւաւոր ամբարտաւանութիւնը՝ շանթահարիչ մի հայեացքով վերածել տապակուած եւ սնուցիչ մի իրականութեան:

Իսկ տաւր տարիներ յետոյ, երբ վաղուց մոռացել էի Սամոստացու գոյութիւնը, անակնկալ կերպով դէմ յանդիման եկայ, երազային դրուագի նմանող այդ անցեալի հետ, ու զարմանքով իմացայ որ Լիւքսեմբուրգի պարտէզի մէջ մեր հանդիպումը առթել էր երկրորդ եւ աւելի դրական մի արդիւնք:

Եւ այդ, դպրոցական տետրակի ծաւալով թղթակազմ մի գրքոյկ էր, որի գեղին կազմի վրայ խոշոր ու կարմիր տառերով տպուած էր՝ ԹՈՒՂԹ ԱՌ ԿԻՊՐԻՒՆՈՍ: Իսկ աւելի վարը, սեւ տառերով՝ Ա. ՍԱՄՈՍՏԱՑԻ:

Հնավաճառի ցուցափեղկում, մի գոյգ կիսամաշ կօշիկների ու ժանգոտած մի ատրճանակի նուաստացնող ընկերութեան մէջ լըքուած այդ հատորը, ասես թէ իր կարմիր ու յանդուգն տառերի ամբողջ զօրութեամբ գոռում է. — Բարբարոսութիւն, սրբապղծութիւն:

Աւելորդ կը լինէր մանրամասնօրէն պատմել թէ ինչպէս երբ խանութը մտայ եւ այդ հատորը գնելու փափաքս յայտնեցի՝ Հնավաճառը խորհրդաւոր արտոյայտութեամբ նախ ինձ, եւ ապա գիրքը դիտելուց յետոյ, կարծես ափսոսանքով համաձայնուեց զայն վաճառել: Դիմագծերի նրբին խաղերով հասկացրեց որ ցաւում էր հագուագիւտ այդ հատորից բաժանուել, ու վերջապէս՝ հասկանալի լեզուով ասաց. — Քսան Փրանք. իսկ ես պատասխանեցի. — Երկու Փրանկ յիսուն:

Աւելորդ է պատմել թէ ինչպէս, իմ առաջարկը լսելով, խանութպանը գիրքը ձեռքիցս խլեց ու գրեթէ համոզեց ինձ որ իր գործի սնանկութիւնն ու իր ընտանիքի սովամահ կորուստն էի դաւում: Ապա, եւ բուն նիւթին վերադառնալով, ասաց. — Տասը հինգ Փրանք: Եւ ես՝ երեք Փրանք յիսուն:

Եւ թէ ինչպէս վերջ ի վերջոյ համաձայնուեցինք՝ հինգ Փրանք եւ յիսուն գումարի շուրջ. ու գիրքը թեւիս տակ դուրս եկայ կրպակից՝ պարտուած ու յաղթական:

Եւ անշուշտ աւելորդ կը լինէր մանրամասնօրէն նկարագրել թէ ի՞նչ անհամբերութեամբ տուն շտապեցի եւ ինչպիսի անյաղ հետաքրքրութեամբ կարդացի Սամոստացու գրութիւնը, որը նման ովկիանոսի հոսանքներին լքուած մի սրուակի պարունակած նամակին՝ մի նաւարեկեալ յանձնել էր ընթերցողների անհուն անտարբերութեան:

Հետագայ էջերը, մասնակի թարգմանութիւնն են սոյն գրութեան, որի բոլոր իրաւունքները, բոլոր երկիրների համար, վերապահուած են՝ Արտեմ Բաղամովին:

*
**

ԹՈՒՂԹ ԱՌ ԿԻՊՐՒԱՆՈՍ

Նախ երկու խօսք՝ մի ումն ընթերցողին:

Հնդիկ իմաստասէր Վիվէկանանդան, թէպէտ չափազանց հնդիկ, եւ անբաւական փիլիսոփայ՝ գրել է շատ մարդկային եւ բոլոր հեղինակների թաքուն մտածումն արտայայտող՝ հետեւեալ խօսքերը.

— « Յետին ապուշն իսկ կարող է աշխարհի ամենաթանկագին, հազուագիւտ եւ խորիմաստ հատորները ամբարել իր գրադարանի մէջ, սակայն կը կարգայ լոկ այն գիրքերը՝ որոնց արժանի է»:

Իցի՛ւ թէ դո՛ւ, ով ընթերցող, արժանի լինես այս գրութեան, որը գերազանցօրէն երկվայրկեանն է քառասուն դարերի, եւ քառասուն մարդկային տարիների՝ մէկ ժամը:

★

— Ահա, սիրելի Կիպրիանոս, ոչինչ կայ կորսուած, այլ շփոթութեամբ՝ ամէն ինչ մոլորուած է:

Ե՛ւ դու, ե՛ւ ես՝ ո՛չ կորուսեալ, — որպէսզի վերստին գտանելի՛ լինենք... այլ շփոթուած՝ որպէսզի մոլորուենք...: Արդ մենք, նոյնիսկ մենք, երբեմն շփոթում ենք, եւ ակամայ դառնում գրգռապատճառ փոխադարձ շփոթութեան. — ինչպէս որ ես կախարդական այն ստուերի մէջ ուրացայ քեզ՝ երբ հաւն խօսեց . . . — (թող այդպէս գրեմ՝ մենք հասկանում ենք իրար): Աւաղ որ վարպետն ուրացաւ իր աշակերտը, մարդն՝ իր բարեկամը. եւ շփոթութեան ոգին յաղթանակեց: Իսկ այսօր՝ երբ երեք տարիներ, երեք ամիսներ եւ երեք օրեր անցել են անմոռանալի այդ պահից. ես ձեռնարկում եմ այս գրութեան, ոչ միայն իբրեւ յետաձգուած պարտականութիւն, այլ մանաւանդ իբրեւ վերջնական հաստատում՝ ճակատագրական մեր եղբայրութեան: — Կո՛ւ մամադի զամպուրանա. — Արդե՞օք մենք հասկանում ենք իրար:

★

— Ես ինքս՝ քրմապետ Նարու-Սին :

Աշտարակի եօթներորդ յարկի վրայ կանգնած եմ ես, եւ այստեղ է տաճարը Թամուզի: Աջիս՝ թաւ ու խորունկ կանաչութեամբ ծփում են կախեալ պարտէզները: Ձախիս՝ Իշտարի մեհեանն է, տատրակներով ծածկուած: Եւ դիմացս՝ քարացած զօրութեան պէս կանգնած է պալատը Համուրարի արքայի: Չորս բոլորս տարածւում է Բաբելոն, եւ այս կատարից ես տեսնում եմ պարիսպներից անդին՝ ապառաժի պէս լերի բարձրութիւնը՝ վայրը սրբազան որ կոչւում է բլուր Գիլգամէշի:

Մօտ է գերազոյն պահը միջօրէի: Քաղաքից բարձրացող անորոշ աղմուկն ու ժխորը, — մարդկային ձայներ, ձիերի խրխինջ, շուների հաչիւն, աքաղաղի կանչ — հասնում են ինձ իբրեւ միաձոյլ, դաշն ու յարատեւ մի բզզիւն: Ոսկեղէն փեթակ է Բաբելոն:

— Միջօրէ: Ես դիտում եմ արեգակն: Արեգակը դիտում է ինձ: Եւ մենք հասկանում ենք իրար:

Ահա՛, նա թեքում է դէպի մայրամուտ. եւ քայլ առ քայլ ես իջնում եմ աստիճաններն աշտարակի. եւ քայլ առ քայլ՝ Բաբելոն բարձրանում է դէպի ինձ. եւ քայլ առ քայլ՝ դաշն բզզիւնը փերածւում է խառնաչիոթ ժխորի, ուր տակաւ որոչւում են — մարդկային ձայներ, ձիերի խրխինջ, շուների հաչիւն, աքաղաղի կանչ:

Խօսում է՝ Էնկի-Բալան սենեկապանը:

— « Ով Նարու-Սին, աննախընթաց եւ մե՛ծ է գայթակղութիւնը, դէպքը տարօրինակ, եւ յայտնութիւնը սոսկալի: Ո՛վ սիրեցեալդ Իշտարի, այս առաւօտ իսկ, մինչ դու՝ երկնում էիր արեգակն, եւ անսայթաք քո հայեացքով՝ հաստատում էիր նրան հանապազօր իր ընթացքի մէջ: Մինչ դու ըմպում էիր լոյսն եւ բոց արտաշնչում, ահա՛ այդ պահին իսկ մի ոմն Ուրարտացի գինեվաճա՛ռ, անուանեալ՝ Ակոն, գործում էր անքաւելի սրբապղծութիւնն ընդդէմ մարդկանց եւ աստուածների: Երանի՛ թէ ականջներս խուլ լինէին եւ ես երբեք չլսէի ահաւոր այս եղելութիւնը: Երանի՛ թէ լեզուս չորանար ու բերանս լցուէր կաւով՝ որպէսզի ես չհաղորդէի քեզ, ո՛վ հայելիք աստուածների, մեծութիւնն այս զորհուրանքի որ Բաբելոնի հիմերն է սարսում...», եւ այլն, եւ այլն:

Ո՛չ, սիրելի Կիպրիանոս, անկարելի էր այսպէս շարունակել, որովհետեւ Էնկի-Բալանը սենեկապան էր եւ շողքօրթ, շատախօս էր եւ զրաբան. եւ մանուածապատ ու երկարապատում իր մենախօսութիւնները՝ Արաբիայի անապատների պէս անսահման էին՝ տափակ ու ձանձրալի մի պարապութիւն, ուր ունկնդիրը՝ մոլորուած ճամբորդի պէս դեղերում էր յուսահատ:

Արդ, երեք անգամ ես նրա ճոռոմախօսութեան անիմաստ աղմուկն ընդհատելով պատուիրեցի որ դէպքը պատմէր հակիրճ եւ եղելութիւնն յայտնէր անպաճոճ: Եւ երեք անգամ նա խոստացաւ անսալ խօսքերիս, եւ պատուէրս՝ իբր հրաման կատարել. ես սա-

կայն շարունակեց անփոփոխ, եթէ ոչ առաւել եւս յորդառատ ու պոռոտ շռայլաբանութեամբ: Ուստի, հրամայեցի, անտանեյի այդ արարածն՝ անմիջապէս գլխատել: Եւ դահիճն՝ հատու մի հարուածով կրճատեց ո՛չ միայն նրա պատմութիւնը՝ այլ եւ հասակն եւ կեանքի տեւողութիւնը միանգամայն: — Ակադ նիպար գուկմատանա:

Այդ ժամանակներում, իմ խօսքերն հակիրճ եւ համոզիչ էին, սիրելիդ իմ Կիպրիանոս:

**

Այո՛, ազնիւ բարեկամ. էնկի-Ռալանի անհամոզիչ շատախօսութիւնը՝ անհամար ունկնդիրներ բարոյապէս գլխատելուց՝ յետոյ՝ պատճառն եղաւ իր կորստեան: Այս առթիւ յիշեմ որ ծերունազարդ իմաստուն՝ Ում-Նապիչտին, նրա կառափը դիտելով ասաց. — «Լուէ՛, երբ խօսքերով չես կարող համոզել՝ լռութիւնը գոնէ կէս յաղթանակ է, որդեակս»: Բայց էնկի-Ռալան խօսքի տակ մնացող մարդ չէր: Ուստի չը զարմանանք երբ նրա գլուխը, ի հեճուկս անբնական իր վիճակին, բարկացայտ բացազանչեց.

— « Մխալւո՛ւմ ես, ծերունի. լռութիւնը՝ ամբողջական պարտութիւնն է»: Իր վերջին խօսքերն էին սրանք. նա այլեւս լռեց՝ պարտուած թէ յաղթակա՞ն:

Իսկ Ում-Նապիչտին՝ երեք օրեր, երեք ժամեր եւ երեք վայրկեաններ տեւող բեզուն լռութիւնից յետոյ, եզրակացրեց.

— « Մարդկային լեզուն աշխարհը կը կործանէր՝ եթէ չլինէր սուրբ»: Վաղուց արդէն այս Ում-Նապիչտին դատարկ մի դամբարանի տպաւորութիւն էր թողնում իմ վրայ: Արդ, արտօնեցի որ սակաւախօս այդ խրտուիլակն անմիջապէս կախեն՝ փաստելու համար նրան թէ կա՛ր նաեւ պարանը: — Ակադ նիպար գուկմատանա:

Աւա՛ղ, Կիպրիանոս, անհնարին է մարդկանց խօսք հասկացնել: Ում-Նապիչտին այլեւս լռեց՝ համոզուած թէ այդպիսով տանում է իր գովաբանած «կէս-յաղթանակը»:

Այսօր, իր անյողողղէ համոզումը յարգելու համար, թողնում եմ այստեղ երեք էջերի սպիտակ լռութիւնը՝ իբր խորհրդանշան անբարբառ իր իմաստութեան:

Որովհետեւ՝ Homo sum : humani nihil a me alienum puto.

Սրբապիղծ ուրարդացի Ակոնի հարցաքննութեան առաջին նիստը տեղի ունեցաւ անձնական բնակարանին, ընդունելութեան՝ դահլիճի մէջ: Իբրեւ պալատական պատուիրակ, ներկայ էր արքայական խորհրդատու՝ Իշխան Ուբար-Դուդուն, եւ իր զինեալ պահակը: Ես իմեմ՝ քրմապետ Նաբու-Սին:

— Ով ազնուագարմ Ուբար-Դուդուն՝ արքայական հայեացքը շոյում է քեզ հանապազօր՝ եւ դու բարգաւաճ ես որպէս արմաւենին: Որպէս միջօրէի արեգակն է Համուրաբին, եւ իր առջեւ ես բոյսն եմ խոնարհ: Փա՛ռք աստուածամիտ արքային որ առաքել է քեզ իբրեւ ճառագայթ՝ արեգնային իր արդարութեան: Փա՛ռք լոյսին որ իր ներկայութեամբ պիտի փարստէ այջամուղջը տգիտութեան: — Արդ ողջունում եմ քեզ՝ ով առիւծը Ուբար-Դուդուն, հայցելով որ հրամայես զինեալ պահակիդ՝ իսկոյն հեռանալ՝ զուտ քրմական ուստի եւ սրբազան այս ստեանից:

Իշխան Ուբար-Դուդուն.

— Ով Նաբու-Սին. չարժուում են իմ շրթներս եւ իմ լեզուս եւ սակայն խօսում է արքան. — իմացի՛ր: Սրդարադատ է Համուրաբին՝ որպէս արեգակն է արեգակ — իմացի՛ր: Ո՞ւր է Էնկի-Բալանը. ո՞ւր է Ում-Նապիշտին, ասում է արքան: Սակայն պատուիրում է քեզ որ պատասխանի ձանձրոյթը չառնես. քո վրայ: Այլ ամենայն ինչ թողնելով՝ հեռանաս Բաբելոնից նախ քան մայրամուտ: Շարժուում են շրթներս եւ լեզուս՝ սակայն խօսում է արքան՝ իմացի՛ր, ով Նաբու-Սին:

Ո՛չ, սիրելի Կիպրիանոս՝ անկարելի էր այդպէս շարունակել: Որովհետեւ Ուբար-Դուդուն՝ նենդութեան ու մախանքի դարչահոտութեամբ փքուած այդ տիկը՝ վաղուց ծանօթ էր ինձ իր սաղբանքներով եւ ատելութեամբ ընդդէմ քրմական դասին: — Երանելի՛ցասում՝ որ զինեցիք բազուկս մականով: Երանելի՛ փա՛յտ՝ որ ծանր էիր որպէս կապար եւ կարծր որպէս արոյր, այլ իբրեւ փետո՛ւր բարձրացար եւ որպէս շանթ իջար՝ պալատական այդ խողի բղջիխոհութիւնը պատասպարող գանկին: — Ժայթքեց պղծութիւնը եւ Ուբար-Դուդուն սատակեց: Ակադ նիպար գուկմատաւա : Փա՛ռք աստուածներին, թէպէտ եւ դժբախտ հետեւանքները չուզացան: Հաւատարիմ քուրմերս խուճապահար ցրուեցին. պահակը շրջապատեց ինձ եւ իբրեւ հասարակ ոճրազործ, երեք օրեր բանտի մէջ շղթայակապ մնացի:

Այո՛, ազնիւ բարեկամ, ե՛ս՝ քրմապետ Նաբու-Սին՝ շղթայակապ: Զարմանալի մի գիւտ է շղթան: Մետաղեայ օղակներ մէկը միւսին շղթայուած՝ կազմում են շղթայ եւ շղթայում են:

Մարդկային մտքի բռնակալ սահմանափակութիւնը՝ երբեք չէ կերպարանաւորուել աւելի՛ յստակ, աւելի՛ նշանակալից, եւ աւելի՛

չարագուշակ — քան սովորական այս առարկայի մէջ: — (Իբրեւ քեզ լաւութիւն եւ յառաջդիմութիւն ցանկացող վարպետ ու բարեկամ պատուիրում եմ որ առաջին առիթով իսկ, մի որեւէ քրէական յանցանք գործես, որպէսզի չլլթայակապ բանտարկուած, անձնական փորձառութեան անմիջական ապաւորութեան տակ ընդլայնես այս մտածումը, որը համոզուած եմ, պիտի յանդի ահաւոր մի ճշմարտութեան...):

Դժբախտաբար ես չկարողացայ խոկումս շարունակել, որովհետեւ բանտապահը, մի նախկին ղինուոր, անհունօրէն տրամադիր էր իր տեսածն ու լսածը մանրամասնօրէն պատմելու: Այլազան եւ արատոոց էին իր արկածները, եւ անսպառ էր իմ համբերութիւնը: Առաջին օրը անցաւ նրա ուղղմական քաջագործութիւնների ներկայացումով: Երկրորդ օրը նա յատկացրեց եգիպտոհիների մասնա-յատուկ առաւելութեանց եւ ծածուկ արժանիքների գնահատութեան, ներբողելով նաեւ Բաբելոնի տիկնանց՝ ցանկայարոյց եւ դիւրամատու-չելի շնորհները: Երրորդ օրը վերջապէս նա բարեհաճեց խօսել վերջին դէպքերի մասին, եւ այդպիսով իմացայ որ արքան իր սիրեցեալ իշխանի դիակը տեսնելով՝ դառնաղաղակ ողբացել է նրա կորուստը: Կուրծքը ծեծելով՝ լալադին հառաչել է ու արտասուել: Ապա եւ, իբրեւ ցաւի, սուգի եւ վշտի դերագոյն ապացոյց՝ փետտել է իր գլխի մազերը:

Ռամիկ երեւակայութեան գոեհիկ մի սո՛ւտ՝ գէթ այս վերջինը: Վասնզի ստոյգ գիտեմ որ Համուրաբին կատարելապէս հերթափի եւ ճաղատ լինելով՝ իր մազերը փետտելու այս դոյզն սփոփանքն իսկ չունեցաւ. եւ գուցէ այդ պատճառով, մահուան դատապարտեց ինձ: Այլ որովհետեւ քրմական արիւն թափելը՝ համագոր է սրբապղծութեան, նրբամիտ արքան պատուիրեց՝ մահապարտս ջրամոյն խեղդել: Սակայն վերջին պահին, ի յիշատակ քանամեայ մեր ծանօթութեան, նա իւր անձնական պահեստից նուիրեց մի կարաս աղնուագոյն դարեջուր՝ որի մէջ գլխիվայր կախուած, խմեցի առաւել քան հարկ է, սիրելիդ իմ Կիպրիանոս:

— Վեհապետների առատաձեռնութեանց հետեւանքները՝ յաճախ ողբալի են: Եւ ես այդ դէպքին եմ վերագրում՝ ստամոքսիս ըմբոստ անհանգուրժողութիւնը դարեջուրի հանդէպ — նոյնիսկ այսօր:

*
**

Ահա, սիրելի Կիպրիանոս, ես մեռած էի եւ ոչինչ կար փոխուած — զարմանալի՞ չէ: Անչուշտ, իբրեւ ուրուական, մի որոշ ժամանակ ես դեղերում էի Բաբելոնի աւերակների մէջ: Բայց ուրուականների վկայութիւնը միշտ կասկածելի է. եւ ես չեմ ծանրանալ անվաւեր այդ շրջանի մասին: Այլ, վերադառնալով նորագոյն իրականութեան, խոստովանում եմ որ չգիտեմ թէ այս գրութեան առիթ տուող կախարդական ստուերն ինչո՞ւ է վտանգաւոր. եւ նոյնիսկ չգիտեմ թէ ինչո՞ւ է կախարդական, — Եւ սակայն դիտեմ, յիշում եմ որ գիտեմ, եւ սակայն չեմ յիշում — զարմանալի՞ չէ:

— Երանելի մտածում որ ահա մեծաշուքով յայտնութեան պէս յորդում ես էութիւն ցնծութեամբ — Կիպրիանոսը մեռած է, եւ ես չգիտեմ. եւ սակայն մեռած է. եւ ոչինչ կայ փոխուած — Ակադ նիպար գուկմատանա — զարմանալի՞ չէ սիրելիք իմ Կիպրիանոս :

*
**

Կարող է պատահել որ Սամոստացու այս գրութիւնը կարդալով, «մի ոմն ընթերցողը», սարգոստայնի մէջ բռնուած միջատի պէս պատրանաթափ՝ իր արգարացի դժգոհութիւնն յայտնէ գունաւոր ածականներով... ապա եւ, անկարգ ու խուճապահար շարժումներով փորձէ ձերբազատուել՝ լաբիւրինթոսի նման ինքն իր շուրջը դարձող ինքնիրեն տանող այս գրութիւնից : Սակայն ապարդիւն այս շարժումները, դրական որեւէ հետեւանք չունենալով, կարող է պատահել որ նա ընդվզած, եւ գուցէ՝ նոյնիսկ զայրացած բացազանչէ — Այս ի՞նչ յիմարութիւն է, ի՞նչ իմաստ ունին անգլուխ եւ անպոչ այս էջերը :

Գոնէ մասամբ սփոփելու համար տուայտանքն ու դժգոհութիւնը «մի ոմն ընթերցողի», խոստովանում եմ այստեղ, որ սոյն էջերը թարգմանելով հանդերձ, ես ինքս տակաւին մտամոլոր եւ անլոյս խարխափում եմ Սամոստացու «անպոչ եւ անգլուխ» բաւիղների մէջ : Սակայն անկարելի չէ՝ որ ընթերցող հասարակութեան մէջ գտնուի հանճարամիտ այն ընթերցողը, որի խորաթափանց իմացականութիւնը լուսաւորէ մի օր՝ ե՛ւ թարգմանիչն, ե՛ւ «մի ոմն ընթերցողը» :

Յ. Կ.

ՀԱՍԱԿՆ ԱՂՈՒՈՐ ԱՅՍ ԾԱՌԻՆ

Ոստեր բարակ, ֆովէ ֆով, սըլա՛ցֆ աղօ՛թֆ մեղմօրօր,
Հիւղեր նիհար, կը հեւան միստիկ հանդէսն այս տարուան.
Որքան բագո՛ւմ են անոնք, բագում տըժգոյն քալսիծնե՛ր...:

Կը բաժնուին իրարմէ ու կը մընան անբաժան.
Անոնք՝ իղձերն են ծառին, ծաղկած սիրոյ արմատէն,
Ու, կը խորհիս քէ արդեօք, այսպէս որո՞ւ կը սպասեն:

Ոստերն գըրկած մէկըզմէկ, հէֆեաք կ'ըսեն իրարու,
Ու փուշերովն ալ՝ լըռիկ, գուցէ ցաւերը ծառին,
Ցաւը անմար որ կուգայ անոր խորհուրդը ըմպելուն:

Ծառն, բարութեան Աչքին տակ, այդպէս կ'երթայ դառնօրօր,
Կ'երթա՛յ, կ'երթա՛յ տարածուիլ, կանաչ լոյսովն ի՛ր լոյսին,
Ու գորշ, ու մերկ ոստերովն, յաւերժութիւնն ըմպելու...:

Հասակն աղուոր այս ծառին ըսես հասակն է հոգւոյս,
Հասակն ամէն մէկ մարդու ու մարդուն ալ որ է Հայ,
Նոր երկընքի մը ներքեւ, տարբե՛ր գոյնով այսօրուան:

Տարբեր այդ հունտն որ ինկաւ մարդուն սըրտին մէջ վերէն,
Ինչո՞ւ սակայն չի ծըլիք, չի բարձրանար իր լոյսին,
Ինքզինքին տէր ու ամբողջ, ստեղծագործ նոր քափով,

Մահէն անդին, մահէն վեր, Ցաւերժութիւնն ըմպելու...:

ՐԱԳՐԻ ԷԶԵՐ

Տասներկու Յուլիս (1940) Կրանվիլի (Մանչ) .

Ծովափը նստած եմ , արեւին մէջ , — խոնջ : Ու գուցէ հարկ է վաղը մեկնիլ հոսիէ եւս : Մինչեւ ե՞րբ :

Շնորհալի ու մաքուր քաղաք : Բոլոր փողոցները հաճելի վայրէջքով մը կ'իջնեն ծովափ ու ծովափէն կը բարձրանան դէպի Պրըթաներ : Ի՞նչ հաճոյքով պիտի ուղէի յամենալ հոս , շրջադայիլ լայն ու արեւոտ փողոցներուն մէջ , երկննալ ծովափի աւազներուն վրայ կամ մեղմ քայլերով յառաջանալ դէպի Նորմանտիոյ շուայ դաշտերը , ուր չկայ կածան մը առանց ստուերի ու առանց գով խաղաղութեան :

. . . . .

Տասներիկնգ Յուլիս , Տիւսն .

Այս խուճապահար ու քիչ մը ծիծաղելի արշաւը՝ փրկելու համար ամուրի մարդու այս կեանքը , որուն առջեւ խաղաղութեան ու ստեղծագործութեան բոլոր ճամբաները այլեւս պիտի փակուին , քանի մը տարիներու համար , ի՞նչ ձեւով ալ որ վերջանայ պատերազմը : Հետապնդել անձնական երջանկութեան մը հետ՝ համեստ անդորրութիւն մը , նիւթական պարզ ապահովութիւն , պարզ կենցաղ մը , — այս իսկ կարելի չէ այլեւս :

Ամուսնութիւնը կարելի է լոկ՝ հրաժարելով հայ մարդու մեր ինքնեկ էութենէն : Քանի որ կարելի չէ փաստօրէն՝ երեսունի մօտ հայ աղջկան մը հանդիպիլ որ ո՛չ շատ տղեղ , ո՛չ ալ շատ տղէտ ըլլայ : Արդէն կիսափուլ առողջութիւնս թոյլ կուտա՞յ միթէ ուրիշ կեանք մը կապել ճակատագրիս : Անդառնալիօրէն ուշ է այլեւս հաւասարակչուած ապագայ մը կազմակերպելու համար : Արդ քառա-

սունէն յետոյ ի՞նչ հրապոյր ունի ամուրիութիւնը, ինձ նման մէկուն համար, որ առողջ իսկ չէ: Ու ըսել, որ արգէն երեսունըութին եւ իննին մէջ կը տատանիմ: Անշուշտ ինձմէ աւելի պարազաներն են յանցաւոր: Սկիզբէն իսկ՝ կեանքիս իմաստը ծառայութիւնն էր, հանրային գործը: Ամուրիութիւնը լիովին կը պատշաճի ամբողջական նուիրման մը հետ: Այլ այժմ գրականութիւնն իսկ պիտի պատկանի պատմութեան, գուցէ երկար տարիներու համար: Արդ՝ մեզ բոլորիս համար, մէկ բանաւոր ելք կը տեսնեմ, — վերադարձ դէպի մեր երկիրը, ուր դեռ կրնանք մեր ժողովրդի վերելքի գործին սատարել, կեանքի խորունկ փորձառութեամբ մը:

Տասնըվեց Յունիս, Տիման.

Եթէ տղաքը հետս չըլլային՝ վստահաբար պիտի կենայի հոս, այս նկարագեղ, սիրուն քաղաքին մէջ, սպասելով դէպքերու զարգացման:

Երկար պտոյտ մը՝ դաշտային ճամբաներէ, մեկնումի բոլոր պատրաստութիւնները տեսնելէ վերջ: Անտարբերութիւն՝ դէպի խուճապի առաջին նշանները, որ հոս եւս կ'երեւին: Այլ հարկ է յառաջանալ քանի որ այս տղաքը վստահուած են ինձ ու քանի որ այս է կարգը, — ջանալ ոչ գրաւեալ չըջան մը երթալ:

Կը նստիմ ճամբէն քիչ մը հեռու, չքեղ ծառի մը տակ, դալարին վրայ ու գիրքս կը բանամ: Ո՛չ մէկ ճիգ ընթերցումէս կլանուելու համար: Այս հանդարտութիւնը իրողութեան մէջ անտարբերութիւն չէ սակայն, այլ անզօր ու անբուժելի վիշտ մը, անզօր ու անօգուտ անձկութիւն մը՝ որ որոշ սահմանէ մը անդին կը վերածուի անշարժութեան:

Երկու երիտասարդ կիներ ու պզտիկ աղջիկ մը՝ ինձ նման նախ կը նստին դալարին վրայ ու յետոյ կ'ընկողմանին: Հաւանաբար ճամբորդ ինձ նման: Ինձ նման այլեւս սպառած ըլլալու են դայթակղելու, բոլորովին ապարդիւն կերպով տառապելու իրենց կարողութիւնը: Ու յետմիջօրէն, որ կը ծփայ վրանիս՝ այնքան հաճելի է ու թեթեւ, որ ամէն ինչ դիւրին կը թուի, քաղցր:

Անոնցմէ մէկը կոնակի վրայ կը պառկի, ձեռքերը գլխուն ետեւ, արմուկները դալարին մէջ, ոտքերը ուղղահայեաց կերպով հողին: Այդ դիրքին մէջ իրապէս զեղեցիկ է ու չէն երիտասարդութեամբ:

Կուրծքերն ու ծունկերը կը ցցուին վեր : Ու առանց նայուածքս բարձրացնելու իսկ՝ կը նշմարեմ զոյգ մը պաղպաղուն սրունքներ , որ մերկ են ու իր ճոխ , անթերի ազդերը : Ժանեկագարդ ստուեր մը հաղիւ կը ծածկէ պզտիկ մաս մը իր շքեղ մերկութենէն՝ այդ թեթեւ ու ամարայնի շրջազգեստին տակ : Անշուշտ կը զգայ հայեացքս ու ո՛չ մէկ շարժում կ'ընէ իր կիսամերկ գեղեցկութիւնը սքօղելու համար : Աւելորդ չէ՞ միթէ նման պայմաններու մէջ զրկուել յետին ազատութենէն իսկ՝ գոհացնելու համար կասկածելի բարոյական սկզբունքներ :

Ու մեղմօրէն արիւնս կը տաքնայ եւ առանց վարանելու կը դիտեմ զայն , հետզհետէ համոզուելով թէ կը զուարճանայ զգալով յարածուն խոռվքս : Աչքերուն խորն ու շրթներուն եզերքը յատկօրէն կը զգայ այդ զուարթութիւնը : Եթէ խօսի՝ ինձ կը թուի թէ հետեւեալը պիտի ըսէ , — պզտիկ հաճոյք մը կը զգաք դիտելով սրունքներս , ծունկերս ու ազդերբս՝ որ մերկ են : Ի՞նչ իմաստ ունի ծածկել զանոնք ու ստիպուած ըլլալ զրկուել այս հաճելի դերքէն : Մարմինս կը զգայ օրուան անուշ ջերմութիւնը : Ու չիտակը տհաճելի իսկ չէ՞ ձեր ակնարկը :

. . . . .

Հիմգ Յուլիս .

Որքա՛ն դժուար է լիովին անկեղծ ըլլալ՝ երբ մարդ նոյնիսկ առանձին է ինքզինքին հետ : Ահա՛ սովորական , հազար անգամ կրկնուած միտք մը , որ սակայն ամէն անգամ անակնկալի կը բերէ մեզ , երբ որեւէ իրական դժուարութեան առջեւ կը գտնուինք : Նոյնիսկ այն զրազէտներուն մօտ , որ զօրեղ անհատականութիւն մը ունին ու հետեւաբար կրնան աշխատել վեհափառ առանձնութեան մը մէջ՝ անխուսափելիօրէն կը զգացուի որոշ խնամք մը՝ առաւելագոյն գեղեցկութեամբ մը երեւալու համար հասարակութեան : Լրիւ , ամբողջական անկեղծութիւնը լոկ հեռաւոր , անհաս նպատակ մըն է , ինչպէս գեղեցկութիւնն ու բանաստեղծութիւնը : Ամէն իրականացումի կ'ընկերանայ անմաքուր տարր մը , ու միթէ չնորհիւ այդ անմաքուր տարրին չէ՞ , որ մատչելի կը դառնայ մարդոց : Եթէ կարելի ըլլար յանդիլ բացարձակ ու անյեղլի անկեղծութեան՝ իր այդ վերջնական ձեւին մէջ այդ այնքան տառապանքով ձեռք ձգուած անկեղծութիւնը անմարդկային ու հրէշային պիտի չթուէ՞ր միթէ :

Այս խորհրդածութիւնները կ'ընեմ կարգալով այս օրագրին վերջին էջերը: Ամէն ինչ կեղծ, անկատար, չպարուած կը թուի հոն: Ուրկէ՞ կուգայ այս զգացումը: Դէպքերն ու միջադէպերը ճիշտ ըլլալով հանդերձ՝ մնայուն ճիգ մը կայ ամէն ինչ մնայուն ու դիւրին գեղեցկութեան մը անդրադարձումին տակ տեսնելու: Այն ազատութիւնը, որով կը պատմեմ ամէն ինչ՝ լոկ անկեղծ ըլլալու ծարաւէս չէ որ կը ծնի: Ու իրողութեան մէջ՝ այս ամբողջ օրագրին վրայ կը տատանի անորոշ յոյս մը, — օր մը ընթերցող ունենալու: Կը մտածեմ թէ մէկը, օր մը, պիտի կարգայ զայն: Ու այդ միակ ընթերցողին համար է, որ լիը միտիմ գրել, մինչդեռ միշտ ինքս ինձ համար գրելու խորունկ կարօտը ունեցած ըլլամ:

Անտարակոյս գրելու երեւոյթը ինքնին ընթերցող կ'ենթադրէ, ինչպէս խօսելու երեւոյթը ունկնդիր: Այլ ի՞նչ է վաւերական արժէքը գրականութեան մը, երբ մշակողը կը կշռէ իր գրի առած իւրաքանչիւր բառը ուրիշին, այսինքն ընթերցողին առնչութեամբ: Գրագէտը չի՞ նմանիր միթէ կոճկուած հանրային գործիչի մը, որուն յետին շարժումները հակակշռուած ու ուսումնասիրուած են:

Թանձր, խուլ յուսահատութիւն մը օրերէ ի վեր:

Ժամանակաւոր պարտութիւնը այն բոլոր գաղափարներուն, որ կեանքիս էութիւնը կազմած են տարիներէ ի վեր, տաժանելի կը դարձնեն ներկան: Անշուշտ տարիներէ ի վեր կը զգայի թէ կեանքիս հիմնական յատկանիշը գրական նաշակը չէր, այլ գաղափարական ապրումները, բայց երբեք չէի կրնար ենթադրել թէ այս զօրութեամբ կրնամ վիրաւորուիլ գաղափարներու կրած պարտութեան, ժամանակաւոր շիջման պատճառաւ: Այս խաւարումը՝ կը մթադնէ ողջ կեանքս: Ու կրնա՞յ ըլլալ միթէ որ այս հաւատարմութիւնը լոկ արդիւնքը ըլլայ անօգուտ, ապարդիւն յամառութեան մը: Ո՛ր կողմէն ալ մօտենամ այս անօրինակ փլուզման, կը յանդիմ նոյն եզրակացութեան, — պարտողը մեր գաղափարները չեն, այլ զանոնք անարժանաբար կրող մարդիկը: Ո՛չ մէկ Վարուժան, ո՛չ մէկ Մեծարենց պիտի կորսնցնեն իրենց գեղեցկութիւնը՝ բազմութիւններու պատճառաւ, որ կը հետեւէին սուտ կուռքերու: Այլ ի վերջոյ մարդկութիւնը չէ՞ միթէ գերադոյն, վախճանական դատաւորը: Կրնայ ըլլալ, որ սուտ ու կեղծարար առաջնորդներու մականին տակ անոր խիղճն ու գեղեցկութեան ճաշակը ժամանակաւոր կերպով մթադնին, այլ ան չի կրնար յաւիտենապէս հրաժարիլ իր էութենէն: Կարելորդ այն է, որ այս խաւարտչին գիշերուան մէջ գեղեցկութիւնն ու ազատութիւնը շարունակեն բոցավառիլ, ինչպէս փոթորկոտ ծովերուն միւս ափը,

հակառակ տարերքի զայրոյթին, փարոսը կը շարունակէ սփռել իր աստուածային լոյսը: Թող մեր չնչին, մեր պզտիկ շրջապատերուն մէջ՝ անարժան կրողը ըլլանք այդ Լոյսին: Այս փառքը պէտք է որ մերը ըլլայ: Թո՛ղ մեր արդարութիւնը չի մթազնի, թո՛ղ մեր ազատութեան ծարաւը մնայ անչէջ: Թո՛ղ ժողովուրդներու ազատագրութեան, բարօր ու ազատ կենցաղի մը մեր սրսփուն երազը պահէ իր արձանային գեղեցկութիւնը այս դաժան օրերու խաւարին մէջ:

(Անտիպ)

Վ. Շ.

Ե Ր Ե Ք   Ք Ե Ր Թ Ո Ւ Ա Յ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՐԴ

Առանձնութիւն ուղեւոր՝ ժամանակի մը ծայրէն,
Ու իբրեւ օդ մը ծածան՝ մթնոլորտին ունկն ի վար...
Շունչ մ'իմքնիրեն իջեան՝ հոլովոյթին մէջ իրեն՝
Հիւրընկալուած իր տեսնով՝ իբր հրմայֆի մը օտար...

Յայտնութեան մէջ իր կեանքին, Մարդն առաջին՝ յանախորդ՝
Ժամանակի մերկութեան ու հոն գնող ամէն յոյս...
Իր ծընունդէն ծընած գինք՝ մըտածումիս յորդ առ յորդ
Պարտէզն ի վեր ափսորուած՝ Անմահութեան Արշալոյս...

Ու այսօրուան մէջ — վաղն հոն — արիւնս իբնով ձուլածոյ...
Նաւահանգիստ նաւարկող Նսրս, բագում դարերու
Կը վերածուի Յարութեան, իբր առաջին ալ մարմնոյ...

Զի առաջին Մարդն եմ դեռ ու Նախամարդը արու,
Զոր կը մեծնամ կեանքս իբրեւ գինք ծընելով մինչեւ վերջ...
Ժամանակի յորձքն ի վեր ինձմով՝ ծընունդն իր իմ մէջ

Ասպընջական մէկ ներկան՝ իր Մարդկութեան օրերու...:

ՏԱՐԻՔ

Շարաւ մ'իբրեւ կը հոսի սա ծովացոյ կեանքն ի բուն
Տարիքն՝ որ լուռ կը մեծնայ իր անումէն այսահար...
Ու փախուստէն իր ծագման, ինքնահալած իբր օտար
Ան կը վարգէ ետեւէն իր ըլլալիք օրերուն...

Պիտի հասնի ան՝ իրեն որ Բացական է թէեւ,
Ինքն իր դիմաց, իրմէ դուրս, ինքն իր մէջէն զինք ծընող...
Բացակայի իր սեմին Ան՝ արշաւանք դող առ դող՝
Բախտոյ դռներն օրերուն՝ որ բանայ զինքն իր առջեւ...

Քեզմէ ի քեզ արդ տարիք՝ իբր արշաւոյ մեծութեան՝
Որ կը հանգիս, երջանիկ նուիրում մ'ես էջ առ էջ,
Քու իսկ տեսիլդ մեծնալուն՝ որ կ'երկարի մինչեւ վերջ...

Ամէն բույէ, Տարիքէն երբ կը ժայթքէ կեանքը նոր...
Գեղեցկութիւնն է կանգներ անձանօթին մէկ դրան՝
Իբր անըսպառ գոյութեան հրսկոյ պահակը անոր...:

ՃԱԿԱՏԱԳԻՐ

Ճակատագրի նամբուն վրայ ճակատագիրը փնտռել՝
 Հարբստութեան մ'իբր անյայտ, մըտերմանալ անոր հետ,
 Ու դեռ ծընող տարիքին առջեւ բանալ գայն յաւէտ
 Արեգակի մը նըման՝ որ կեանքն անի առաւել...

Հարբստանալ ինքն իր մէջ հարբստութեամբն իսկ իրեն,
 Իրմէ ծագին աշխարհներ, Մարդկութիւններ ամէն տեղ,
 Վարգէ յանուն գոյութեան Արեւամոյն իբր ուղեղ
 Որ կը հասնի մէկ նետով Աստուածութեան մ'ետեւէն...

Ճակատագիրը գտնել ինքզինք գտնող իբր յոյսին՝
 Ու ջնջելով զինք անկէ, նակատագրել տառ առ տառ
 Զայն՝ գըտնողին յոյսերով ու կամքին տակ մարդկային...

Ճակատագրի նամբուն վրայ Ան՝ Բացական անըսպառ՝
 Զոր քեզի հետ կը կարծես... Ու չըզբտնել գայն երբեք...
 Ինքզինք յանձնած ինքզինքին՝ ու ինքզինքին մէջ՝ անդեկ

Իբրեւ գիպուած քափառիլ ժամանակի դաշտն ի վար:

ԱՆՏԻՊ ԲԵՎՈՐՆԵՐ
ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԻ (1873-1915)
ԳՐԱՎԱՆՈՒԹԵՆԵՆ

Հետագայ քանի մը անտիպ հատուածները, արդիւնք՝ Արտաշէս Յարութիւնեանի գրչին, աւիւմայ ժառանգութիւն մըն են, ինծի թողուած, անոր կողմէ, 1915 Ապրիլի սկիզբները: Ահա թէ ի՛նչ պարագաներու տակ:

Արտաշէս Յարութիւնեանի գրուածքները, արձակ թէ ոտանաւոր, գրչի առաջին հարուածով իսկ, գեղեցիկ կ'ըլլային ոճի, ասութիւններու, չափի եւ յանգերու տեսակէտով: Հակառակ ասոր, ինք, չափազանց բժախնդիր, շարունակ կը սրբագրէր զանոնք, հասնելու համար իմաստի եւ կշռոյթի կատարելութեան: Յաճախ անոնց չըհաւենելով, դարակը կը նետէր: Իսկ երբ պատահէր որ հրատարակութեան տար, անոնք Յարութիւնեանի համար անարժէք կը դառնային, եւ օր մըն ալ, կը յայտարարէր թէ զղջացած էր զանոնք հրատարակելուն համար: Այսպէս, իր կեանքի վերջին տարիներուն, դադրած էր իր արտագրութիւններուն որեւէ արժէք տալէ, եւ ունայն փառասիրութիւն կը նկատէր գրելը, մինչդեռ իր երիտասարդութեան տարիներուն — ինչպէս ինք կ'ըսէր — իր գրուածքներուն վրայ ունեցած է գուրգուրանք եւ հաւատացած որ անոնք հայ գրականութեան նպաստ բերելու աստիճան արժէք կը ներկայացնէին:

Օր մը, երբ այս նիւթերուն մասին կը խօսէինք իրարու հետ, փափաքեցայ տեսնել դարակներուն խորը քնացող իր գրուածքները, դադափար մը կազմելու համար թէ անոնք ինչ չափով արժանի էին արհամարհանքի: Այսպէս, Արտաշէս ինծի յանձնեց ձեռագիրներու տրցակ մը, տունը կարգալու համար: Քանի մը շաբաթ ետքը տարբարխտ զբաղէտը Իգմիտի մէջ իր ծերունի հօրը հետ կը սպաննուէր անլուր չարչարանքներ կրելէ ետք, եւ այդ գրուածքները քովս կը մնային դիպուածական կերպով: Ատոնց մեծ մասը 1921ին կորսուեցաւ Սկիւտարի մեծ հրդեհին, որ հրոյ ճարակ ըրաւ այս հայաշատ թաղին երկու երրորդը: Այրեցաւ նաեւ մեր բնակարանը եւ սակաւաթիւ գոյքեր միայն կրցանք փրկել մեր կարասիներէն, որոնց մէջ նաեւ Արտաշէսի ձեռագիրներէն տասնեակ մը էջեր, պակասաւոր եւ ողորմելի վիճակի մէջ:

Այս հատուկոտորները կորուստէ փրկելու համար կը ներկայացնեմ զանոնք Անդաստանի ընթերցողներուն: Անոնք արժէք ունին մասնաւորաբար այն տեսակէտով որ դրչի արտադրութիւններն են 1890-1915 շրջանի մեր մտաւորական պատմութեան մէջ բացառիկ դերը ունեցող գրագէտի մը:

Արտաշէս Յարութիւնեանի մեծ տաղանդը, քերթողական խանդը, իմաստասիրական հարցերու մասին տածած իր անսահման հետաքրքրութիւնը եւ կեանքի վերաբերմամբ ունեցած ինքնայատուկ եւ ազնուական ըմբռնումը, կատարելութեան հասցուցած էին իր մէջ այլազան ընդունակութիւններ եւ ձգտումներ: Անուրանալիօրէն մեծ մտաւորական մըն էր ան: Բայց, իր գրական արտադրութիւններուն կարեւոր մէկ մասը անմատչելի եղած է ընթերցողներու սովորական դասակարգին համար: Այս պարագան պատճառ եղած է որ ան ժողովրդական անուն մը չի նաձ չըլլայ, թէեւ անժխտելի է որ խորունկ եւ բեզուն ակօս մը բացած է իր ժամանակի հայ գրականութեան դաշտին մէջ, որ տակաւին թերամշակ էր այն ատեն:

Արդարեւ, Յարութիւնեան մեր մէջ ուշագրաւ տիպար մըն էր, «իմացական տիեզերականութեան» (universalité d'esprit) ինչ որ հազուագիւտ էր մեր մէջ, իր շրջանին:

Իր դատումները համամարդկային ներշնչումներէ ծնունդ կ'առնէին, եւ ինք տիեզերական տուեալներ միայն ունեցած է իրբեւ criterium մնացած ըլլալով հանդերձ տոհմային մը, դաւառական մը, պինդ կառչած հայրենի ականգութիւններուն. հակասութիւն՝ որ իրապէս մեծ մարդերու յատուկ է:

Յարութիւնեանի ըմբռնումները կեանքի մասին ենթարկուած են շրջափոխութիւններու, ինչպէս ասիկա պարագան եղած է շատ մարդոց: Վերջին տարիներուն, ան դարձած էր կատարեալ եպիկուրեան մը, այս բառին փիլիսոփայական ըմբռնումովը եւ ոչ թէ ժողովրդական իմաստովը:

Իբրեւ կատարեալ եպիկուրեան, ան յաջողած էր իր հոգին ձերբազատել կարգ մը տառապանքներէ (սիրային դժբախտ արկած մը, օրինակի համար, որ իր ամենամեծ վիշտը եղաւ): Այսպէս, ան կը վայլէր հոգիի եւ մարմինի անդորրութիւն մը (sérénité) իր կամքին ուժովը պարտադրուած: Այս անդորրութիւնը — եթէ ներելի է այսպէս ըսել — հոգեբանական սկզբունք մը եղած էր գրագէտին մէջ եւ անոր տուած էր գերմարդկային ըսուելու աստիճան ուժ մը: Ասկէ ծագած էր նաեւ այն մեծ կորովը, որուն շնորհիւ կրցաւ, քրիստոնեայ մարտիրոսի մը համբերատարութիւնով, տոկալ հրէշային տանջանքներու, որոնց — ինչպէս ականատեսներ կը վկայեն — ենթակայ եղաւ Իզմիտի մէջ Իթիհատական դահիճներուն կողմէ:

ՀՐ. Ն. Թ.

1. (1)

Վաղեմի աշունն ամպոտ կ'ոգեվարի վսեմօրէն
 Արիւնտ վերջալոյսի մ'օծումին մէջ հանդիսական.
 Կ'երգէ հովը քեքեւ՝ զարնուելով չոր ծառերուն,
 Գրշեյով խորն երկինքին խոնջ ամպերուն տարմն ուղեւոր:

Բըլուրին բարձրութենէն դեռ կը դիտեմ սիրտըս անձկոտ:
 Անհանգիստ ծովուն վրայ արեւին փառքը կը հալի
 Եւ կ'ըսէ՛ք թէ կը ժպտի մեռնիկ ուգող բնութեան հոգին
 Անյոյզ մեծութեան մ'անդորրին մէջ կրօնական:

Խաղաղութիւնն է մահուան՝ ուր իրերը կ'երթան անվիշտ,
 Եղբորէն անձնատուր ժամանակի հոսանքին
 Անանց հանոյքը շինելով բանաստեղծի մը ամբարիշտ,
 Գինո՛վ կամակորոյս գեղեցկութեան նուրբ նեկտարէն:

24 Նոյ. 1914.

2.

Այս գիշեր՝ ադամանդ աստղերուն տակ
 Եւ սիրականս երագեցի.
 Ոսկի լուսիններու պէս, յստակ
 Ան վերէն կը ժպտէր ինծի:

Կարօտի կրակն հոգիս մէջ անձկագին
 Առտուն՝ իրմէն հարցուցի արշալոյսի արեւին.
 Իր լուրերէն հարցուցի կապոյտի գինով արտոյտին,
 Իր բարի լուրերէն
 Հարցուցի խնկահոտ ծաղիկին, կանանջ տերեւին,
 Հարցուցի քեքեւ քիթեռնիկին:
 Ըսին թէ հոն էր ան, հեռուն՝ ծովերէն անդին,
 Եւ իմ վրայ կ'երձագէր քաղցրօրէն ու գորովագին:
 Ըսին թէ ինձ համար կ'ապրէր,
 Ու կը սպասէր իմ դարձին:
 Եւ ուշացումս իմ անիրաւ ու կասկածոտ
 Կ'արիւնէր իր փափուկ սրտիկը քաղձոտ:

(1) Այս քերթուածը եւ յաջորդ թիւ 2 եւ 3 բանաստեղծութիւնները առանց խորագրի են ձեռագրին մէջ: (Հր.Ն.Թ.):

Հոգիէս կայծ մը յանձնեցի ուրախութեան արեւին,
 Ու սիրտըս վստահեցայ՝ երկինքներու արտոյտին.
 Թող տանին, քող շուտով երթան տանին
 Իմ անուշ քանկագին եարին:

Իսկ վերջին ցաւերս, ո՛վ Աստուած իմ,
 Թոյլ տո՛ւր որ այս առտու յանձնեմ
 Կորըստական քիթեռնիկին:

5 Օգոստ. 1912.

3.

Անվըտտահ աշխարհիս՝ եւ սերերուն իր դիւրաբեկ,
 Բա՛ց հոգւոյդ հազար դուռներն յօժարութեամբ հետաքրքիր.
 Թո՛ւյլ տուր գեղեցկութեան՝ մտնել տանարն այդ մըտերիմ
 Ու գինովցի՛ր մինչեւ մահըդ իր գինիովն աստուածային:
 22 Փետր. 1915

4.

ԱՂՈՒՈՐԻ ՄԸ (2)

Տարօրինակ հով մը, տիկի՛ն,
 Ձեր շնորհը կ'աւելցնէ:
 Դուք հեշտութեան գանձ մ'էք անգին
 Ազնիւ խոստում մ'անմեկին:

Ձեզ խաբելու համար չէ
 Որ քերթողը կը մըմընջէ
 Դրուատականն այս անհարակ,
 Անարուեստ,

(2) Անտիպ կը նկատեմ այս քերթուածն ալ: Կը յիշեմ
 կարգացած ըլլալ զայն. բայց թէ ո՞ւր. միտքս չէ այս պա-
 հուս: Ժամանակին անոր ձեռագիրն իսկ կարգացած ըլլալով,
 շատ հաւանական է որ ինծի այնպէս թուի հիմա որ ուրիշ
 տեղ մը տեսած եմ: (Հր. Ն. Թ.)

Զի ձեր սիրոյն թէ անարժան
 Իսկ դատելիք իր համբաւն ու
 Սիրուած անունն իր փայլուն՝
 Պիտի մտնար նա իր սրտին լրբենի
 Ու չընկնուած հպարտութիւնը բոլոր
 Եւ հեզ, հըլու ու ներող,
 Պիտի գրէր ու երգէր
 Զեր գեղն, անունն ու ներքող:

Ի՞նչ շահ սըտել, շողոփորթել, ո՞վ տիկին,
 Երբ քերթողը չէ բընաւ
 Մուրացկան մը, ձեր տամուկ
 Մետաքսահիւս նայուածքին:

Այո՛, տիկի՛ն,
 Տարօրինակ չեմ գիտեր ի՞նչ մ'անմեկին
 Կ'աւելցնէ սարսուռն ազդու
 Եւ խորհուրդներն ալ անհուն
 Զեր միգապատ, ձեր ցողաթուրմ նայուածքին:

Ու քերթողը, հպարտ սըղան
 Կը փորձէ լուկ քաղաքավար մի բարեւ,
 Խեղդած իր սիրտն՝ ուր կը խաղան
 Բոցագալար ցանկութիւններ ակներեւ:
 Ու չըլլալու համար գերին մուրացկան
 Ամենայադք ձեր մեղրանուշ նայուածքին՝
 Նա կը փախչի ձենէ, տիկի՛ն,
 Հագած ամուր ու փըրկարար
 Փայլուն զըրահն արուեստին:

Ու ապաւով լուռ պարտութեան փորձանքէն
 Եւ անձնատուր համբաւի լայն թեւերուն,
 Նա ձեր սէրը կ'ընէ պիտակ մը փայլուն
 Իր քերթողի ցաւերուն, իր խօլական երգերուն,
 Փառքի պիտակ՝ իր փընտրուած երկերուն:

15 Սեպտ. 1898

5.

ՓՆՏՈՒՈՒՄՆԵՐ

Փնտռել եւ գտնե՛լ: Ա՞յս է արդեօք գերագոյն նպատակը, թէ հասարակ, այսինքն՝ հասարակ ու վաղանցիկ տիրացում մըն է միայն ասիկա: Պիտի ուզէի ըսել՝ փնտռել, բայց չգտնե՛լ բնաւ: Լաւագոյն չէ՞ միթէ ցանկալ՝ բայց չվայելել բնաւ: Վասնզի վերջ գտնող բաներուն կսկիծը անդարմանելի է, մինչդեռ անվերջ փնտռումին հեշտանքը յաւիտենական ըլլալու պատրանքը կու տայ երբ «գտած ըլլալուն»ը կորսնցուցած ըլլալու չափ տխուր է յաճախ՝ պիտի ըսէի: Ամէն գտնումի ծայր յուսախաբութեան պէս յոգնութիւն մը կ'սպասէ: Ամէն վայելքի ծայրը, փլուզումներու սեւ շուքը կ'ուրուագծուի: Գտնել՝ մարդուս իմացական ջանքերուն այդ գերագոյն նպատակը, անտարակոյս ապրելու հօրագոյն զսպանակն է նաեւ, երբ, աւա՛ղ, գտած ըլլալը կարծես թէ մահուան չափ բացասական է ինքնին: Եւ հակառակ անոր որ աշխարհ ամբողջ գտնումներու յաւակնութիւններ միայն կը փայփայէ, կարելի չէ՞ր անփարան ըսել թէ բարեբաղդաբար մարդ ոչինչ գտած է արդէն, ոչինչ՝ վերջնականօրէն եւ վճռականօրէն, եւ ասոր համար է որ զինքը տակաւին ու մինչեւ վերջը սպրեցնելու բաւականաչափ սնունդ կայ պատրանքներու աշխարհին մէջ:

Չէ՛, յոյսը չկայ գտնելու քեզի համար որ փնտռես, վասնզի ատոր միամտութիւնն ալ գողցուած է քեռէ: Ասիկա լաւագո՞յն է թէ աւելի գէշ: Խնդիր մի ըներ, եւ գիտցի՛ր միայն թէ ասիկա այսպէս է, որովհետեւ փնտռեցիր ու չգտար, ինչպէս պէտք էր արդէն, եւ ինչպէս բանաստեղծը (1) կը վկայէ իր խորունկ միամտութեանը մէջն.

J'ai cherché trente ans, mes sœurs,
Où s'est-il caché ?
J'ai cherché trente ans, mes sœurs,
Sans m'en approcher.

★

(1) Կ'ակնարկէ Մորիս Մեթերլինքի որուն գեղեցիկ ֆերքուածնեբլեմ մէկուն մէջէն քաղուած է վերոգրեալ փառակը: (Հր. Ն.Թ.):

6.

ԶԱՆԱԶԱՆ ՄՏԱԽՈՒՄՆԵՐ (1)

Քննադատի մը գրական պարկեշտութիւնը չի կրնար վտանգուած ըլլալ իր կարելի կամ հաւանական կարծեփոխութիւններովը, ամէն անգամ որ կարող է ապացուցանել պայծառ անկեղծութիւն մը: Կարծիքներ փոխել. ինչո՞ւ չէ: Յորչափ կարծիքները կարծիքներ են, կրնան փոխուիլ: Կարծիք մը խոստում մը չէ:

Գրականութիւնը յաւիտենական կախարդուհին է: Կը բաւէ անգամ մը գիւթուած ըլլալ իրմով: Այնուհետեւ, հակառակ մեր պարբերական գծտումներուն, որոնց մէջ իբր թէ տեսակ մը հպարտ ինքնահաճութիւն կը փնտռենք, մեր վերադարձները զղջահար վերադարձներ են, միշտ աւելի եռանդալիբ, միշտ աւելի անկեղծ անձնատուութեամբ տողորուած: Գիրին կեանքը ճշմարիտ կեանքն իսկ է անոնց համար՝ որ անգամ մը բռնուած են: Կեանքի միւս բոլոր դըրուազները, գրի կեանքը կարելի դարձնելու հանգամանքով միայն տանելի են այլեւս: Գրականութիւնը մոլութիւն մըն է, ինչպէս մոլութիւն է արբեցողութիւնը: Գրականութիւնը գինովութիւն մըն է շատերուն մէջ: Դրամին գինովութիւնը կայ, ինչպէս միսին գինովութիւնը. փառքի գինովութիւնը կայ, ինչպէս շահի գինովութիւնը. կրօնքի գինովութիւնը կայ, ինչպէս խօսելու գինովութիւնը: Գրականութիւնը կը թողունք ինչպէս կ'ընենք ծխաթողութիւնը: Կը կարծենք թողած ըլլալ: Ու վերադարձները միշտ աւելի սրտազեղ կը դառնան: (2)

(1) Խորագիրը մերն է: Զեռագիրը խորագիր չունի:

(2) Արդարեւ, ինչպէս տեսանք, Արտաշէս ատեն մը ունայն փառասիրութիւն նկատած էր գրելը: Այս իմաստով կ'արտայայտուէր յանայն 1912ի Պալքանեան պատերազմէն ետքը, երբ հարկադրուեցաւ իր ընտանիքին հետ Մակարան քաղաւ Կ. Պալիս հաստատուելու համար: Եւ սակայն, ան չէր կրնար հրաժարիլ գրականութիւն ընելէ, որովհետեւ ինք, իր իսկ բացատրութիւնովը, «Հիփոկրէնի յամառ ուխտաւորը» մնացած էր: Վերոգրեալ հատուածը անգամ մըն ալ կը հաստատէ այս պարագան: (Հ. Ն. Թ.):

Ամառ գիշերը կը սարսռայ երանաւէտ երկունքին խորհուրդին մէջ: Անսահման վարագոյրին խաթ սնդուար, ոսկեփայլ անվերջ ասեղնագործութեամբ մը աշխատուած է: Կէտկիտում մը՝ ոսկեղէն անձրեւի անհամար կաթիլներուն: Ոմանք կը պլպլան, ուրիշներ աշտասեւեռ կը նային անսահմանութեան անմերձենալի կայաններուն: Ամէնքն ալ անշարժ են մեր տեսողութեան համար: Դարերէ ի վեր մարդկութիւնը կը ճանչնայ անոնց մէկ մասը: Ակնապիշ կը դիտենք աստուածային հրաշալի ասեղնագործութիւնը:

Յանկարծ անծանօթ կէտէ մը լուսեղէն հոսում մը: Ոսկեղէն ճարմանդ մը՝ որ մէկէն ի մէկ կը հալի ու կը սորսորի մութ-կապոյտ սնդուախին յատակին վրայ: Երկվայրկեանի մը երեւոյթ: Ոսկեղէն սլաքը անսովոր փայլով մը կը շողայ ու կը մխրձուի գիշերուան խորը, անդարձ կորսուելու համար հորիզոնէն:

Ասուպի մը պատմութիւնն է աս:

Նաեւ՝ հոգիի մը պատմութիւնը:

Մարդիկ կամաւ կամ բռնի բանաստեղծ չեն ըլլար, թէեւ այնքան բռնի կրնան ըլլալ ճարտար յանդապատումներ: Բանաստեղծ կը ծնին կամ ոչ: Իրենց ծնունդը կնքող եւ իրենց ճակատագրին վրայ փայլող աստղը կը վճռէ զայն:

Ճշմարիտ բանաստեղծը այնքան օտար մը չէ մեզի համար: Եղբայր մըն է, որուն հետ համակրութեան բուռն ու անբաժանելի կապերով կապուած ենք: Իր բոլոր զգացումները, իր բոլոր յոյզերը, իր բոլոր երազները մերիններն են: Իրեն հետ կու լանք, իրեն հետ կը ժպտինք, իրեն հետ կը սիրենք: Իր էութիւնը համադրական խտացում մըն է: Բոլոր ազնիւ հոգիները ինքզինքնին կը հաւատան տեսնել այդ պայծառ լճակին խորը: Գրագէտ մը, գիտուն մը, բարեգործ մը, արժանեաց տէր անձնաւորութիւն մը կը յարգենք: Բանաստեղծը կը սիրենք մանաւանդ: Ասիկա՝ իր հոգիին նկարագրէն իսկ կը բղխի: Այդ հոգին, հակառակ իր առերեւոյթ հպարտ առանձնասիրութեան, ունի այն հզօր հաղորդականութիւնը՝ որուն շնորհիւ, կ'առինքնէ իր շուրջը եւ իրմէ շատ հեռուն գտնուող քոյր հոգիներու բազմութիւն մը: Ճառագայթումի եւ թրթռացումի այն երկնատուր ընդունակութիւնը, որով բանաստեղծին հոգին աշխարհ կու գայ, կեդրոնախոյս տարածականութեան լայնազիծ շրջանակներու մէջ՝ կ'ստեղծէ համակրութեան այն գլխաւորը՝ որուն հմայքէն անկարելի է ազատիլ:

★

Ճաշակները անհատական անկախ ճամարտութիւններ են, անձեռնմխելի, անքննադատելի, անհերքելի: Մարդիկ կան որ իրենց կերակուրներն աղի կը սիրեն, ուրիշներ՝ զանոնք անլի նախամեծար կը համարեն: Ճաշակներու անկախութիւնը ընդունուած սկզբունք մը չէ սակայն: Աղի կերակուր սիրող մը բերնի համէ զուրկ կը գտնէ իր դիմացինը՝ որ անլիի հակամէտ է: Երբեմն աւելի առաջ կ'երթայ ըսելու թէ դիմացինը մարդ եղած չունի կեանքին մէջ:

Մարդիկ կան որ կենսառատ կուրծքի մը գեղեցկութեան առջեւ կը գայթակղին կամ զող կ'ելլեն: Այդ համադամին համար չէ իրենց քիմքը: Միեւնոյն կուրծքերը քուրջերու տակ ծածկուած, պահպանուած հանդուրժելի են ոմանց:

★

Հեզութիւնն այն յատկութիւնն է՝ զոր ունենալ՝ կը նշանակէ գերազանցօրէն տէրը ըլլալ իր անձին ու իր բոլոր կիրքերուն: Հօր նկարագիրները միայն կարող են այդ բանին:

★

Ապրիլը բնաշրջելու հարց մըն է: Ինչո՞ւ կեղծաւոր բարոյապաշտութեան մը համեմատ՝ նուիրապետութիւն մը հաստատել այդ...
... (1) եւ անոնց մէջէն նուստացնել զայն՝ զոր հեթանոս հնութիւնը գիտցաւ փառաւորել ու հռչակել անկորուստ արուեստով մը հեշտալիր ու համարձակօրէն հեշտասէր:

★

Ձեռք կրնար այնպէս մը ընել որ ամօթխածներն, այլեւս, առանց թղենիի մը տերեւին, սկսին հանդուրժել մարդկային մերկութեան, հակառակ անոր որ Յհովայի առաջին գործը՝ զգալապաշտ եւ տարփամով մեծ արուեստագէտի մը հրաշակերտն է: Ձեռք կրնար ընել նաեւ որ, զգալասէր աչքերը փորել տալու օրէնք մը քուէարկուի վաղը՝ թառթիւֆներուն, խպնտաներուն կամ բարոյամոլներուն հաճոյքին համար: Աշխարհ այնպէս է, ինչպէս որ է: Ճոխատեսակ մարդկութիւն մը: Ճաշակի խնդիրներուն մէջ՝ որոնք զգայնութեան

(1) Հոս, անընթեռնի բառ մը կայ: Թերեւս բնազդներուն ըլլայ այդ բառը: (Հր. Ն. Թ.):

ինգլիզներ են առաւելապէս, անձնիւր անհատականութիւն օրէնք մըն է: Երբ կը խորհուի զասակարգի մը կամ զանազանութեան մը (վարիէթէ) զգալու եզանակը հարկադր ընել բովանդակ մարդկութեան, ներհակ զգայնութիւններն իրարու դէմ կ'ելլեն, այն ատեն թղենիին փուշերը կը ցցուին: Եւ ահա՛ վէճեր, որք սակայն, յաւիտեանս յաւիտենից չպիտի վերջանան: Բռնապետութիւն զգայնութեան վրայ: Ասիկա բացարձակապէս անկարելի է ու ցնորական (2):

(2) Վերոգրեալ հատուածներուն մէջ ընթերցողը դիտած ըլլալու է կարգ մը քերականական անկանոնութիւններ, զորս մենք չուզէինք: Տարակոյս չկայ որ անոնք պիտի սրբագրուէին հեղինակին իսկ կողմէ երբ հրատարակութեան տար այդ հատուածները: Պէտք է մոռնալ որ Ա. Յարութիւնեան 1890-1915 շրջանի մեր ամէնէն վարպետ արձակագիրներէն մէկը նկատուած է: (Հր. Ն. Թ.):

ԵՐԱԶԱՆՔ ԱԿՐՈՊՈԼԵԱՆ

Զըլըսեցի քնարի ձայն,
Ականջներըս չընանչցան դաշներգութիւնն իր անուշ...
Գուցէ դարե՛ր, դարե՛ր անյուշ՝
Իր թրթռումով քաղցրացաւ՝
Ապոզոնի ոտքին տակ
Դեղու կըզգին իր մեռութեամբն անպարփակ :
Մեհեմաճաղ լըռութեան սիւներն ի վեր ամբարձիկ
Ո՛վ դիւքերգանք մոռցըւած,
Կեանքը ձեզմով կ'արթըննար, օրը երգո՛վ կը թեւէր
Տիւանդարրի տեսիլքին,
Անցեալն երբոր նախանձուտ, ժըլատ ձեռքով մըքաստուեր,
Հեյլադայի աստուածներուն փառքն արի՝
Դեռ իր քողին քանձր ակքին տակ չէր ծածկեր :

Լոյսի արքան հրաշաղէմ՝
Ի՛նք կ'արձակէր լարերուն
Ամբողջ բժժանքն երերուն .
Ի՛նք կը խօսէր անհաս բարբառն հոժ աստղերուն հըրեղէն՝
Որոնք երկնի թաւիչին վրայ կապուտիկ,
— Զերդ ծաղիկներ լուսառէջ —
Արմատներով դիւքական՝ երկինքն ի սպա՛ռ կը պեղեն :

Իր կզգիին յարակներուն վրայ գուցէ
Ինք նստա՛ծ է շատ անգամ,
Հոն ուր լուսնակն ընկողմանած վրայ ծովուն,
Մանկան մը պէս օրօրուն,
Աստուածային նըրագին նեկտարն ամբո՛ղջ կը ծըծէ :

Ջրբանոյշներ՝ — փոսփորափա՛յլ ու մապուկ —
 Իրենց բուստէ շրթունքներն հոն լըռութեամբ կնքած յար,
 Լոյծ իրանով դողահար,
 Գուցէ սիրո՛յ յուսացին՝
 Իրենց տամուկ մագերն որ ծով կը բուրեն,
 Երբոր բերին՝ Ապողոնի լուսածին
 Ոտքին տակ,
 Իր քընարին ու դաշնութեան հըպատակ :

* * *

Պարթեւոնի դիւքերուն խորհուրդին մէջ ինքնասոյգ,
 Մեհեաններու հոգեհմայ սարսուռն ամբողջ ըզգեցած,
 Ո՛վ Ապողոն՝ ե՛րգ ու լո՛յս,
 Երբոր մարդ մը հողեղէն՝
 Միտքն համագրաւ՝ լոյսի՛ պէս, սիրտն անպարփակ՝ իբրեւ սե՛ր,
 Ուրանալով իր մարմնին անասնութիւնն, ու յեցած
 Պատուանդանիդ քամակին՝ լո՛ւռ կ'արտասուէր...

Ուղի՛ն էիր հրաշալի ուրկէ կ'իջնէր երկինքէն
 Շող ու տարափ արեւու.
 Հողը քեզմով կ'ընծիւղէր ինչ որ ունէր գեղապանծ,
 Սրբագործուած մարդն երբոր՝
 — Իբրեւ ծաղիկ երկնատափ —
 Կ'ընէր լոյսի՛ն պատարագ :

Ա՛յ կը լըռէր երբոր փուրմն, իր պատգամէն ի՛նք սարսած,
 Նիւթն արձանիդ երբ կ'ըլլար պուտ պուտ բուրում Նարդասի,
 Մեհեանը՝ գուռ, որուն մէջ անհունն անձայն կը հոսի...
 Աչքն՝ անեզրին վրայ արթուն, երբ չունէր խինդ, ոչ արցունք,
 Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ կար ներկայ, ո՛չ խորութիւն, ո՛չ բարձունք...
 Հրաշափառ կա՛յսրդ երկինքի, ո՛վ Ապողոն քնարակիր,
 Դուն որ ամիդ մէջ առոյգ՝
 Կրնայիր վեր բռնել միշտ հըգօր Ակնին գերթ պատրոյգ,
 Կը ջահէիր հիւլէներն աստուածընկալ այդ մարդուն՝
 Ճանանչումո՛վ մը շըքեղ,
 Վերածելով իր մարմնին մըքութիւնները տըզեղ
 Դարպասի մը կամարին՝
 Որուն ներքին սիւնին վրայ
 Երկնափողփող եօ՛թը աստղեր կը վառին :
 Կ'արծարծէիր գանկին տակ — խաւար դարի՛ր դարաւոր — ,
 Արեւուն լո՛յսը աղուոր :

Իր սիրտէն ներս՝ քնարիդ
 Կերգէր թովանքն հաշիշի
 Ու կը դառնար ամէն հիւլէ՝ փեզմով շառայլ, շունչ մը երգ,
 Մինչ կ'արբշուէր տիեզերք.
 Զի ամէն իր ե՛րգ է, նըւագն ալ արդէն՝
 Ճառագայթո՛ւմ ոգեղէն:

* * *

Աւերակ են ֆու մեհեաններդ, Ապողո՛ն,
 Անդրիներդ են ստացեր տարերքի ձեւն առաջին,
 Նշխարներուդ փառքին տակ
 Զահդ արփակէգ,
 Քնարիդ թելերն երկնահունչ՝
 Ո՛չ ցով ունին, ո՛չ մրմունջ...
 Վեհարանիդ ռսկեմոյսիքն հրաշալի
 Որմէ պտղունց մը հիմակ ափիս տենդէն կը տաքնայ,
 Ո՞վ կ'ըսէ թէ անցեալի
 Ատրուշաններն եղան վառ՝
 Որոնց բոցին ու ջերմութեան տակ հերու
 Նայնինքն Սոկրա՛տ կը տաքնար...:

* * *

Ի՛նչ փոյթ, կեանքի տիղմին մէջ խըրած ըլլամ, Ապողո՛ն,
 Արքայ՝ լոյսի եւ գերերկրեայ դաշնութեան,
 Բայց պահեր կան երբ հոգիս՝
 Վերացումով, արբշրանքով անփրննին,
 Մերթ իմաստին անձնատուր՝ աւերակի մը ներուժ,
 Կամ բաղձանքին դարաւոր փշրած օղակն իր վիզէն,
 Կը մերկանա՛յ սրբօրէն,
 Ու կը տանի պատրանքներուս աշխարհներէն այսպէս զիս՝
 Վեհ լըֆումի մը անյուշ,
 Ուր ձեռքերով պողպատէ՝

Ամրոցներն իր մարմնեղէն, հրբաշտո՛վ մը կը փշրէ...
 Ինչպէս գրդեակն երբեմնի, վէս գագաթին վրայ լեբան,
 — Մենութեան հետ գիրկընդխառն —,
 Ռտփն տակ՝ փառքն անցեալին,
 Մըտերմութեամբ աներկեան՝

— Ուր յուշերուն բիրաւոր մտերուն ի սպառ կը հալին —
 Իր փուլ եկող որմերուն չոր կըմախքին ընդմէջէն՝
 Դուրսը անհունն համասփիւո՝ կարօտագի՛ն կը դիտէ...
 Հոգի՛ս է որ, ֆայֆայումովն իր պայծառ,
 Ո՛վ լուսարփայ մշտափառ,
 Իրեն համար կ'անրջէ
 Բո՛ւտ մը արեւ, պուտ մը լոյս,
 Մեհեաններուդ խորհուրդին հետ հրաշագործման մէկ անկիւն,
 Եւ... քնարիդ սո՛ւրբ գանգիւն:

1949, Ակրոպոլիս

ՀՈՂԻՆ ԸՆԴԵՐՔԷՆ

ԵՐԲԵՔ հոգիները մոլեգնող այդպիսի մեղեդի չէր արձակուած մարդկային շրթներու համբոյրէն :

Տարօրինակ յոյգերու յորդում մը՝ գեղեցիկ ու սարսափելի նոյն ատեն, ներքին կուսական անտառներուն ահարեկ խուճապէն երկնուած :

Ահեղ տենչերու, բորբ ցաւի, հրճուանքի, եւ գալարուն տրոփանքի պոռթկում մը՝ ինքն իր մէջ հեշտազին խորասուզուելու, ինքն իր մենութեան մէջ բարբաւաճելու :

Եւ մեղեդին կ'երկարի, երջանիկ... եւ սակայն տրոմախանն այն ախոսանքով թէ քիչ յետոյ շուտով պիտի վերջանայ՝ պիտի մթաղնին պայծառ հորիզոններու լոյսը եւ ձիթենիներով զարդարուած կարմիր բլուրը :

Տարօրինակ շունչի մը յարատեւ ուժգնութեամբը բխած... նախնական կշռոյթովը սրտին, արեւելեան եղանակներու այն նրբախաղ ելեւէջները՝ բոյրի, գոյնի եւ անարտայայտ խօսքերու ծիփանքով մը կը թաղէր միջոցը, եւ միջոցին մէջ զիս :

Սակայն մեղեդին կ'երկարի, եւ սրինգը կը խօսի տիեզերական խորհուրդի ներդաշնակ քառուէն պատառ մը հաղորդութեան մասին :
Պորհո՛ւրդ խորին :

Տխուր ու երջանիկ էի :

Բայց սրնգահարը ծառի մը պէս ինքնամոլորի կը նուազէր :

Կատաղի բոցով մը կը փայլէին աչքերը, հալածուած հոգիի մը թախանձանքին ժայթքն էր այդ վաղնջական, նորոգ եւ յաւերժական. եղանակին մատուցումը, վտիտ եղէգէ մը բխած :

... Եւ մեղեդին կ'երկարէր : Եւ ծառի ու ժայռի նմանող մարզը սրինգին հետ շուրթ շուրթի, կարծես կը խմէր երկինքն ու լուրթիւնը՝ լիացած ու արբշխ կ'արտաշնչէր ջրվէժներն իր ցաւազին երջանկութեան :

Պորունկ ու թաւ նուազէն աւելի, քրմական իր կերպարանքն աւելի, ապառաժեայ զանդուածին նմանելէն աւելի, կար մեծղի իր ներկայութիւնը՝ որ շո՛ւնչ էր եւ շրթներուն դողէն ծնած անմերժելի գիւթանք... որ յոյգ էր, եւ հոգիի ճառագայթումէն բխած ներդաշնակ թրթռացում՝ լուսարձակուած դէպի մարդը եւ իր լուրթիւնը ներքին :

Կախարդող պատարագ՝ տարերային այդ մեղեդին՝ տակաւին անյայտ, տակաւ առ տակաւ երկնուող, խաղ առ խաղ ամբողջութեան դիմող հիպարհուր հոսանք :

Անտառ էր շուրջս... Հողիս զինուած էր անյեղլի ուժով մը: Կը գլխի ծառ մը ըլլալս յանկարծ ու արմատներուս հեռաւորութիւնը՝ հողին մութ խորքին մէջ, դարաւոր խորութեանը մէջ հողին:

Հողին յաւերժութեան պատուածքին առջեւ զգաստ ու անդորր՝ կատարուելու աննըկուն որոշումով վերանորոգուած, վշտի ու սիրոյ պատահարներէն աներկիւղ... Համբոյր ու ապասիկ... ուխտ եւ հայհոյանք, եւ սրբութիւն սրբոց նոյն ատեն:

Ներամփոփ... հեշտագին ինքնափոռացութեանս մէջ խորասուզուած կ'ըմբոշանէի, ու թերեւս ըմբոշանուած էի... մինչ մեղեդին կ'երկարէր...

Վայելեցէ՛ք գերբնական դողը մարմնին կ'ըսէր երգը:

Թող յուրթի համանուազն այս՝ հեղեղէ՛ ձեր ալ արեան սահանքին մէջ:

Թող հնչեն հողմեր, որոտա՛յ ամպրոպն, շանթեր շառաչեն եւ տեղայ անձրեւ՝ բարգաւաճէ երկիրը լիառատ:

...Երբ յանկարծ անակնկալօրէն մթնոլորտը սարսեց սրնթաց սաւառնակի մը մետաղային եւ սուր վունջիւնը:

...Ու ես արթնցած եմ այլեւս:

Դուրս ժայթքած մորթէս, ինքնութեանս սահմանափակ դիմակէն, ու ազատած՝ կապանքներէ, կեղծիքներէ, սովորութիւններու ցանցէն անբաւարար:

Մերկ եմ անա, եւ միացած բնութեան, եւ հարազատ՝ որպէս ժայռը հողին մէջ:

Դարձած եմ հեթանոս:

Ինչպէս ամբողջ արարչութիւնն է իր անջրպետներով:

Աշխարհը՝ ընկողմանած կնոջ մը կերպարանքն ունի, ամենակատարեալ երեւոյթներու կարելիութիւններով:

Բլուրները ստինքներն են անոր... եւ անտառները վարսերն իր հողմավար:

Ու ես արթնցած եմ, եւ կ'ըսեմ...

— Անգաստանները գիծեր ունին ծածուկ ուր մայրութեան արդասաբեր բեղմնաւորումը կը գալարուի տիւ եւ գիշեր:

Եւ ամէն կողմ մեղեդին կ'երկարի... հողին ընդերքէն, անտառներու մայրիներէն, սօսիներէն, քարերէն, հողմերէն, ամէն կողմ... ամէն կողմ կենսատու անդորրութիւն է ան...:

Ու ես ալ այսօր՝ նուիրուեցայ գեղեցիկին, խոնարհ եւ արժանավայել:

Ունկնդրեցէ՛ք... ունկնդրեցէ՛ք... մեծ վկայութիւնը՝ որ արձանգանդն է հոգեկան ներդաշնակութեան՝ վաւերացումը մեր գութութեան:

Բ. Պ.

ՌՌԻԲԻՆԵԱՆՑ ՆԱԽԱՅԱՅՐԸ

Կիլիկիոյ արքայական տունը կ'սկսի Ռուբէնով, որուն կեանքը գրեթէ անծանօթ է: Ինչ որ անոր մասին կրնանք իմանալ քանի մը մուտք տեղեկութիւններէ շատ կասկածելի կը թուի մեզի:

Մատթէոս Ուռհայեցի գրեթէ ժամանակակից պատմագիրը անոր անունը կը յիշէ երբ անոր որդւոյն՝ Կոստանդինի մահուան վրայ կը խօսի: Հայոց 546 թուին (1097-1098), կ'ըսէ մասնաւորաբար.

«Յաւուրս հայրապետացն Հայոց տէր Վահրամայ եւ տէր Բարսղի եւ ի թագաւորութեանն Յունաց Ալեքսին Հոռոմաց արքային, շարժեալ բանակն Հոռոմայեցոց եւ անհամար բազմութեամբ իբրեւ զբիւրս յիսուն: Չայս թղթով ազգ արարեալ իշխանին Ուռհայոց Թորոսի եւ մեծ իշխանին Հայոց Կոստանդինի որդւոյ Ռուբենայ, որ ունէր զՏօրոս լեանն ի յաշխարհին Կոպլիտառայի ի Մառապա, որ եւ բազում դաւառաց տիրեալ էր եւ ի զօրացն Գազկայ էր» (Գլ. 151):

Նոյն հեղինակը կը պատմէ թէ Հայոց 548 թիւին (1099-1100) «մեռաւ մեծ իշխանն Կոստանդինի որդին Ռուբենայ, եւ մնաց իւր երկու որդի Թորոս եւ Լեւոն: Սորա տիրեալ էր բազում քաղաքաց եւ դաւառաց, եւ ըմբռնեալ ունէր զմեծ մասն Տօրոս լեռինն, զոր քաջութեամբ իւրով առեալ էր ի զօրացն Պարսից: Սա էր ի զօրացն Գազկայ Բազրատունւոյ՝ որդւոյ Աշոտոյ: Սա մեռանէր յայսմ ժամանակիս. եւ եղեւ այս ինչ նշան ի տան նորա (վասն) մահու նորա: Յաւուր միւրմ մինչ կենդանի էր, լինէր ցորումն հրոյ կայծականց. եւ ի բերդն որ ասի Վահկայ, հարեալ կայծակն ի սպասաւորաց տանն, զարկեալ զարծաթի սկուտեղն եւ զմի կողմ տարաւ ի ներքոյ եւթն սկուտեղան. եւ ամենայն իմաստունք ասացին եթէ այս է վերջին տարին Կոստանդէի, եւ ի նմին ամին մեռանէր, եւ թաղեցաւ ի վանքն որ կոչի Կաստաղօն» (Գլ. 161) (*).

Կոստանդինի մահը յիշուած է Հայոց 549 թիւին (1100-1101) ալ: Կոստանդինի որդին՝ Թորոս սպաննած էր Մանտալէ եղբայրները, որ Հայոց Գազիկ թագաւորը սպաննած էին: Այս սխրագործութիւնը պատմելէ ետք, Մատթէոս Ուռհայեցի կ'աւելցնէ. «յայնժամ գոհանար զԱստուծոյ որ էառ զվրէժտ արեան Գազկայ Հայոց արքային, վասն զի հայր հօր նորա Ռուբէն ի գաւակացն Գազկայ էր» (Գլ. 207): Կոստանդինի մահուան առասպելը թոյլ կուտայ կարծել թէ եօթը

(*) Վաղարշապատի հրատարակութեան մէջ (1898) կարելուր տարբերակը սկուտեղներուն թիւն է՝ հինգ, փոխանակ եօթնի, քէեւ երեք ձեւագիրներ ունին եւթն: (Հ. Պ.):

տարի իշխած է ըստ սկուտեղներու թիւին եւ թէ մեռած է ութերորդ տարին: Կոստանդինի մահը կ'իյնայ 1099-1100ին կամ, ըստ երկրորդ ծանօթութեան, 1100-1101ին, որով իր եօթնամեայ իշխանութիւնը պէտք է որ սկսած ըլլայ 1091ին կամ 1092ին: Ասկէ կը հետեւի որ իր հայրը Ռուբէն, որուն յաջորդած էր, մեռած է 1091-1092ին: Ռուբէն երկու անգամ յիշուած է իբրեւ «ի զօրաց Գազկայ» եւ մէկ անգամ իբրեւ «ի զաւակաց»: Թէ Ռուբէն Գազիկի սպաներէն մէ՞կն էր կամ անոր ազգականը լուծելի ինչի՞ր մը կը մնայ ուրեմն: Ռուբէն կ'իշխէ Կոպիտառա, Մառապա երկրին մէջ:

Մատթէոսէն ետք, Սամուէլ է որ առաջին տեղը կը գրաւէ, զէթ իր հնութեամբ, իբրեւ ԺԲ. դարու հեղինակ: Հայոց 525 (1076-1077) թիւին (եւ ոչ թէ 575ին, ինչպէս տպագրուած է), կը պատմէ Մանտալեան եղբայրներուն կողմէ Գազիկի սպանութիւնը եւ կ'ըսէ թէ այդ զէպքէն ետք «իշխանքն Հայոց եւ ամենայն զօրք նոցա լքան (**), եւ յամենայն տեղիս ցրուեցան, յորոց իշխան մի արեանառու (***) Գազկայ՝ Ռուբէն անուն՝ որ վալեալ ունէր զԿօպիտառայ (****) բերդն. յորժամ լուաւ զմահն Գազկայ՝ յարուցեալ ամենայն զարմօք իւրովք եւ եկն ի կողմանս Փոլիզիոյ՝ զիմելով ի զիւզ մի Կօլիմօզօյ անուն. եւ անդ բնակեալ, յորում լերինն էին բնակեալ բազումք յազգէն Հայոց՝ զորս զամենեսեան զնոսա առ ինքն կարեալ մեծն Ռուբէն եւ նորօք զօրացեալ էառ զլեռնային կողմանս՝ զՀոռոման անտի ի րաց մերժեալ եւ զնոցա տեղիսն առեալ: Եւ Հ (70) ամաց լեալ բարեպաշտ կենօք վերապիտիեցաւ առ Քրիստոս եւ թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն Կաստաղոն թողեալ զիշխանութիւն յիւր հարազատ որդին ի Կոստանդին որ եւ տիրեաց հոչակաւոր բերդին որ Վահկայ կոչի, յորում տուն եղ ինքեան անդ եւ զտէրութիւն իւր հաստատեաց» (էջ 116-117):

Սամուէլ ծանօթ է Կոստանդինի մահուան առասպելական պարագաներուն, բայց զանոնք այնպիսի ձեւով մը կը պատմէ որ առասպելին իմաստը կը կորսուի: Ըստ իրեն, 1102ին կամ Հայոց 549 թիւին (1100-1101), «Կոստանդին որդին Ռուբենի յաւուր միում նստեալ էր ի Վահկայն եւ եղեալ կայր առաջի իւր արծաթի սկուտեղ մի եւ այն յանկարծակի թոեաւ եւ զնաց յանկիւնս տանն ի մէջ այլ է. սկուտեղացն՝ որք անդ կային՝ եմուտ, եւ զայն նշան ասացին մահուանն Կոստանդեայ, որեւ մեռաւ իսկ եւ թաղեցաւ ընդ հօրն իւրում ի սուրբ ուխտն Կաստաղօն եւ զիշխանութիւն նորա էառ անդրանիկ որդի նորա Թորոս ամս ԻԹ (29) կացեալ» (էջ 121):

Սամուէլ պարտք համարած է խոստովանելի թէ «գիտել պարտ է վասն իշխանացն Ռուբինեանց, որք... թագաւորեցին ի Սիս, զի զանազան կերպիւ պատմեն վիպասանքն զժամանակ եւ զթիւ ամաց նոցա: Որոց առաջինն է Ռուբէն, որ ՇԻԵ. (525=1076) թիւին. ի սպա-

(**) Բարոյալ Բուեցան: (Հ. Պ.):

(***) Արեմակից, ազգական (Հ. Պ.):

(****) Տպագրուած Կօպիտառայ (Հ. Պ.):

նաներն Գագկայ՝ եկեալ ի դիւղն Կոմօզօլօ եւ առեալ զլեռնային կողմանսն եւ զկնի սակաւ ամաց մեռանի. եւ որքանն չէ յայտ: Եւ զկնի Կոստանդին որդի նորա տիրէ Վահկային եւ այլոց բազմաց. մեռանի ի Շնթ. (549=1100) թվին. ընդ ինքն եւ ընդ Հայրն կացեալք ամս ԻԴ (24): Եւ յերկու որդւոցն Կոստանդեայ՝ նստի անդրանիկն Թորոս՝ պարոն՝ ամս ԻԹ. (29)... եւ մեռանի ի ՇՀԼ. (578=1129) թվին»: «Ըստ այլոցն, կը շարունակէ Սամուէլ, Կոստանդին որդին Ռուբէնի մեռանի ի ՇԾԱ. (551=1102) թվին. ընդ ինքն եւ ընդ Հայրն կացեալք ամս ԻԶ. (26): Եւ զկնի Թորոս ամս ԺԹ. մեռանի ի ՇՀ. (570=1121) թվին»: (էջ 135-136):

Ինչպէս կը տեսնուի, Սամուէլ շատ մը կէտերու մէջ համաձայն չէ Մատթէոս Ուռհայեցիի հետ: Բայց նախ շարունակենք մեր քննութիւնը:

Սմբատ Գունդստաբլ՝ բարձրաստիճան պաշտօնատար արքայական տիրող զերդաստանէն՝ ուրիշ ոեւէ անձէ աւելի ձեռնհաս էր արքայական ընտանիքին ծագումը դիտնալու, սակայն մեզի ոեւէ տեղեկութիւն չի տար այն մասին բացի Մատթէոս Ուռհայեցիի մէջ կարդացուածէն: «Ի թուին 541 (= 1092), գրէ, ... յորժամ սպանաւ Գագիկ, նա եւ զօրքն եւ իշխանքն ցիր եւ ցան եղեն: Եւ մէկ մի յիշխանացն, զոր պարոն Կոստանդին ասէին, որդի պարոն Ռուբենի, սա երեկ ի լեռան Տօրօս եւ քաջութեամբ խլեց զմեծ մասն լեռինն, որ է առաջին բերդ Վահկայն (եւ ամբնէն առաջ Վահկայի բերդը): Ի թիւին 549 (= 1100) հանդեաւ ի Քրիստոս մեծ իշխանն պարոն Կոստանդին: Եւ յառաջ քան զմեռաներն նորա եղեւ զարմանալի նշան ի բերդն սորա Վահկայն. ցոլաց կայծակն ի մաժառոտստանն, եղարկ արծաթի սինին եւ տարաւ ի տանն մէկ ալ կողմն, ու մտոյց եօթն սկուտեղի ներքեւ. յորում ասէին զայն գուշակումն մահուան պարոն Կոստանդնի, որ ի նոյն ամի մեռաւ եւ թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն Կոստադոն: (Հրատ. Շահնագարեան, էջ 87-88): Քիչ մը անդին, Սմբատ նոյնպէս կ'օրինակէ Մատթէոսի այն տողերը, որոնց համաձայն «Թորոս, Մանտալէ եղբայրները սպաննելէ ետք, գոհուցան ժողովն մատոյց Աստուծոյ որ զինքը արժանի ըրաւ Գագիկի արեան վրէժը լուծելու, քանզի անոր մեծ հայրը՝ Ռուբէն Գագիկի իշխաններէն էր (Անդ, էջ 20-91):

Այսուհանդերձ Սմբատ իր ամփոփոյթին մէջ քանի մը փոփոխութիւններ ներմուծած է: Կոստանդինի մահուան առասպելախառն զրոյցը իր հասկցած ձեւով մեկնած է: Սմբատ սկուտեղը, որ կայծակնահար եղած է, կը փոխէ ափսէի (արաբերէն սինի) մը, զոր կայծակը եօթը սկուտեղներու ներքեւ կը տանի: Մատթէոսի «սպասաւորաց տունը» բառերուն փոխարէն կը գործածէ մաժառոտստան հետաքրքրական բառը, կազմուած յունարէն mageireion «խոհանոց կամ mageiros «խոհարար» բառէն եւ հայկական – ստան մասնիկէն (*****) : Սմբատ

(*****) Ահառեան, Արմատական Բառարան, Դ., 722, ունի մաժառոս «սպասաւոր» բառը, զոր գտած է Երեմիայի քաղցիրքին մէջ,

զանց առած է «Կոպիտառա ի Մառապա» բառերը, աւելցուցած է «պարոն» տիտղոսը եւ, ինչ որ զարմանք կը պատճառէ, մինչ Մատթէոս Ռուբէնի համար կ'ըսէ թէ «ի զաւակացն Գազկայ էր», Սմբատ կը գրէ «յիշխանացն Գազկայ էր»: Այս պարագան խորհիլ կուտայ թէ Մատթէոսի «ի զաւակացն» բառերը ճիշդ չեն: Ամէն պարագայի մէջ, Սմբատ չէ որ իր նախնիքներուն արքայական ծագումը կ'ասկածի պիտի ենթարկէր:

Սմբատ, թէեւ Կոստանդինի մահուան առասպելը սխալ պատմած է, սակայն լաւ հասկցած է անոր այլբանական իմաստը, որ կը վերաբերի Կոստանդինի իշխանութեան տեսողութեանը: Ըստ իրեն, Կոստանդին իր զօրը յաջորդած է 541ին (= 1092), որով ութը տարի իշխած կ'ըլլայ, 1092էն 1100:

Սմբատի ժամանակակից միւս բոլոր հեղինակները Սամուէլի պատումը իւրացուցած են: Վահրամ Բարունի, Հեթում պատմիչ, Ռուբինեանց համառօտ պատմութեան անանուն հեղինակը, 735=1286ին զրուած արքայական ժամագիրքին յիշատակարանը, նոյնիսկ Վարդան եւ Կիրակոս, ինչպէս նաեւ Կիլիկիոյ թագաւորներուն ցանկը, որ պահուած էր Մշոյ մէկ վանքին մէջ (1), ամէնքն ալ հետեւած են Սամուէլի:

Աղբիւրներուն համեմատութիւնը թոյլ կու տայ երկու պատումներու զոյուութիւնը հաստատել: Առաջինն ու հնագոյնը կը գտնուի Մատթէոս Ուահայեցիի, միւսը՝ Սամուէլի մէջ: Ինչ որ զանոնք կը զանազանէ հետեւեալ կէտերն են:

Մատթէոսի պատումին ծանօթ է Ռուբէնի անունը միայն: Իր որդին Կոստանդին, 1097ին, կ'իշխէր Կոպիտառաի (Մառապա) եւ մաս կը կազմէր Գազիկի բանակին: Մեռած է 1099ին կամ 1100ին: Մանսալէ եղբայրներու բերդը Գազիկի սպանութեան պատումին մէջ Կիլիսատայ կը կոչուի, բայց Թորոսի վրէժխնդրութեան պատումին մէջ՝ Կնդոսկաւիս: Հեթում պատմիչ երկու պարագաներուն մէջ բերդը Կիլիսատա կը կոչէ: Գազիկ սպանուած է 1079ին:

Երկրորդ աղբիւրին համաձայն, Գազիկ մեռած է 1076ին եւ Ռուբէն այս թուականին է որ առաջին անգամ կը յիշուի: Ռուբէն Գազիկին ազգականներէն է. իր նիսան էր Կօսիտառա, զոր յետոյ Կօլիմոզուր կամ Կոմոզուր կը փոխադրէ: Մեռած է 70 տարեկանին: Իր եւ իր Կոստանդին որդւոյն իշխանութիւնը տեւած է ընդամէնը 24 կամ 26 տարի: Վերջինը մեռած է 1100ին կամ 1102ին: Մանսալէններուն բերդը Կանդրատկաւի կամ Կանդոտկաւի կը կոչուի:

Կոստանդինի մահուան վերաբերեալ առասպելախառն զրոյցին մէջ

էջ 200: Նորայր, բառարան ֆրանս. հայերէն, 333 ա, cuisinier բառին դիմացը ունի «Ս(տորիս հայերէն) մաժառոս»: Անաւեան մաժառոս բառէն կազմուած ցոյց կուտայ մաժառոստուն «ժառանգութիւն սեմակ»: Ըստ այսմ ի մաժառոստան ներգոյական է եւ —տան մանիկով կազմուած չէ բառը: (Հ. Պ.):

(1) Գ. Սրուանձտեանց, Հնոց եւ Նորոց, էջ 100 եւ յըրդ.:

անոր իշխանութեան տեւողութիւնը կարելի պիտի ըլլար գտնել եթէ Սմբատ Գունտատարի շարունակողը այս ենթադրութիւնը չխախտէր Կոստանդինի 14 տարի իշխանութեան վերագրելով: Մչոյ ձեռագրին ցանկին համաձայն, Կոստանդին հինգ տարի իսկ հայրը՝ Ռուբէն քսան տարի իշխած են:

Մեր վարանումը կ'աւելնայ երբ բոլորովին տարբեր եւ զիւցազնավիպային պատմութիւն մը կը կարգանք Ռուբէնեանց նախնիին մասին Կիրակոս պատմիչի մէջ: Ահաւասիկ թէ ինչ կը գրէ ան.

«Գագիկ թագաւոր (2) օր մը գինով վիճակի մէջ որսի ելաւ: Օրուան ամէնէն տաք ատենը, ձիէն իջաւ ծառերուն շուքին տակ հանգչելու համար: Անոր հետ փոքրիկ մանուկ մը միայն կար...: Յոյներ հանդիպելով զայն ճանչցան եւ կայելով բերդը տարին: Երբ գինովութենէն սթափեցաւ, հարցուց. «Ո՞ր եմ ես»: Հոռոմները պատասխանեցին. «Ո՞ր է մեր Մարկոս մետրապոլիտը» եւ զայն անարգելով բերդին պարիսպէն վար նետեցին: Ջարդովիչուր ըլլալով մեռաւ: Հայ վաճառական մը գնեց այն մանուկը որ անոր հետ էր եւ զայն իրեն փեսայ ըրաւ: Ատեն մը ետք, երբ մանուկը մեծցաւ եւ չափահաս եղաւ, մէկու մը հետ Կիլիկիոյ սահմանները գնաց կաքաւ որսալու համար: Հոն բերդ մը կար զոր Բարձրաբերդ կը կոչեն: Հոն Հոռոմ եպիսկոպոս մը կար: Մարդը եւ եպիսկոպոսը ծանօթութիւն հաստատեցին իրարու հետ եւ իրարու սիրելի եղան: Շատ անգամ միասին կ'ուտէին եւ կը խմէին: Մարդը միշտ կը յիշէր ինչ որ Հոռոմները ըրած էին իր սղգական Գագիկ թագաւորին: Պատահեցաւ որ օր մը եպիսկոպոսին բերդը ծառաները բերդէն դուրս ելած էին գործի մը համար, եւ եպիսկոպոսը մինակ մնացած էր մանուկի մը հետ. որսորդը կաքաւ որսալու համար բերդին մօտերը եկաւ: Եպիսկոպոսը զայն տեսնելով պարիսպին վերեւէն հրաւիրեց միասին ճաշել. բայց մարդը չհաւանեցաւ: Այն ատեն եպիսկոպոսը վար իջաւ եւ առանց հետեւորդի դէպի անոր գնաց: Երբ մարդը տեսաւ որ եպիսկոպոսը առանձին կուգայ եւ հասկցաւ թէ բերդին մէջ ոչ ոք կայ, ըսաւ իր ընկերակիցին. «Այսօր յարմար առիթն է վրէժը լուծելու մեր թագաւորին, զոր Հոռոմները սպաննեցին: Մտի՛կ ըրէ. թերեւս եպիսկոպոսը քեզ բերդը գրկէ. ջանա գրաւել զայն եւ ձեռքի նշանով մը ինձի իմացուր, որպէս զի եպիսկոպոսը սպաննեմ»:

Եպիսկոպոսը կը ժամանէ եւ ամէնքը միասին սեղան կը նստին: Երբ գինին կը պակսի, եպիսկոպոսը կ'ըսէ (Ռուբէնի) սպասաւորին. «Գնա գինի բեր մեզի բերդէն, որպէս զի միասին ուրախանանք:» Մարդը գնաց եւ եպիսկոպոսին հրամանը հաղորդեց անոր սպասաւորին: Երբ սպասաւորը գինի առնելու համար կարասին վրայ ծոցեցաւ, ան (Ռուբէնի մարդը) անոր ոտքերէն բռնելով գլխիվայր կարասին մէջ նետեց. սպասաւորը գինիին մէջ խեղդուեցաւ: (Ասոր վրայ Ռուբէնի մարդը) պարխպին վրայ ելլելով նշան ըրաւ իր տիրոջը թէ

(2) Կարսի եւ ոչ Անիի Գագիկը:

բերդը գրաւած էր : (Ռուբէն) այն ատեն վարը եպիսկոպոսը խեղդեց եւ բերդը մտնելով անոր տիրացաւ : Կամաց կամաց ընդարձակեց իր կալուածները, ըլլա՛յ բոնութեամբ, ըլլա՛յ խորամանկութեամբ, այնպէս որ ինք եւ իր որդիները եւ իր թոռները տիրեցին Կիլիկիացոց աշխարհին, քաղաքներուն եւ գաւառներուն : Ան է Լեւոն թագաւորին նախնին :» (էջ 58-59)

Սամուէլ, հետեւելով Մատթէոսի, կը պատմէ թէ Գաղիկ սպաննուեցաւ երեք յոյն եղբայրներուն կողմէ երբ Տարսոսի հայ իշխան Աբղարիպի քովէն կը վերադառնար, բայց, կ'աւելցնէ, ուրիշներ «կ'ըսեն թէ որսի դացած եւ Մանտայեանները զայն քնացած գտնելով Կանդոսկաւի բերդը տարին եւ հոն զայն սպաննեցին» (էջ 116) :

Ինչպէս կը տեսնուի, Սամուէլի անձանօթ չէր Կիրակոսի դիւցազնեւորական պատումը : Հոս խօսքը չէ եղած Մանտայէ մեղաւոր եղբայրներուն ո՛չ ալ Կիլիստոյի կամ Կանդոսկաւի : Ռուբէնի վրէժխնդրութեան դո՛ւր յոյն եպիսկոպոս մըն է՝ տէր Բարձրբերդի :

Պատումը երեւակայական է. բայց ակներեւ են այն պատմական տարրերը որոնցմէ կազմուած է : Գաղիկ թագաւորին մահուան վրէժը ո՛չ թէ Ռուբէն այլ իր թոռ Թորոս լուծեց : Այս Թորոսին եղբայրը՝ Լեւոն, Յովհաննէս Կոմնենոս կայսեր հետ պատերազմին մէջ յաղթուած ըլլալով, Կոստանդնուպոլիս գերի տարուեցաւ երկու գաւակներուն հետ, որոնցմէ մէկը հոն մեռաւ. միւսը՝ Թորոս Բ. բանաէն փախաւ եւ Կիլիկիա վերադառնալով տիրեց չօրը ժառանգութեան : Իր սահմաններուն մէջ վերահաստատուելուն պարագաները զանազան զրոյցներու ծնունդ տուած են : Կը պատմուէր թէ Թորոս Կ. Պոլիսէն փախած եւ հետիոտն Կիլիկիա գացած էր, ուր ներկայացած էր Ասորիներու պատրիարք Աթանասի : Պատրիարքը ձի մը եւ տասերկու հետեւորդ տուած էր անոր, որ փախստականը Ամուտայի բերդէն ներս մտցուցած էին : Թորոս այդ բերդէն մեկնելով տիրած էր ամբողջ երկրին :

Ուրիշ զրոյցի մը համաձայն, Թորոս մայրաքաղաքէն Անտիոք մեկնած էր, ծովու ճամբով, եւ Անտիոքէն Կիլիկիա մտած, ուր գտած էր իր Ստեփաննոս եղբայրը : Երկուքը խորամանկութեամբ, նախ Ամուտան եւ յետոյ ամբողջ երկիրը գրաւած էին :

Երրորդ պատում մը, որ աւելի վիպունակ ընդթ ունի, արքայական իշխանուհի մը կը ներմուծէ փախուստի դէպքին մէջ : Իշխանուհին, գերի հայ իշխանին սիրահարելով, անոր կը հայթայթէ նիւթական այն միջոցները որոնցմով Թորոս կը յաջողի Վահկայի լեռը հասնիլ, ուրկէ ինքզինքը կը ճանչցնէ քահանայի մը, որ շատ կ'ուրախանայ անոր վերադարձէն եւ զայն հովիւ կը կարգէ իր հօտերուն : Քահանայ յետոյ լեւնարնակ Հայերուն կ'իմացնէ Թորոսի վերադարձը : Հայերը կը միանան անոր եւ կը դրաւեն նախ Վահկայի բերդը, յետոյ երկիրը, ուրկէ կը վանեն Յոյները եւ անոնց մարդիկը (3) :

3) Սամուէլ, էջ 131, Միքայէլ Ասորի Գ. էջ 281 (Շապոյի քարգ

Կայ նաեւ չորրորդ պատում մը, որուն համաձայն իբրեւ թէ Թորոս թուրքի մը մէջ պահած էր սպառազէն տասը հողի, որոնք յանկարծակի Վահկայի բերդը կը մտնեն (4) :

Այս ժողովրդական պատմութիւնները ազգած են Ռուբէնի զրոյցին վրայ : Ռուբէն կ'ուզէր Գաղիկի սպաննիչները սպաննել . բայց իրեն յապաննել կու տան եպիսկոպոս մը, որուն բերդը կը զբաւէ : Այս եպիսկոպոսը վերջիչումն է միայն Թորոսի պատմութեան մէջ յիշուած եպիսկոպոսին կամ քահանային : Վաճառականին հետ ապրած մանուկ Ռուբէնը կերպով մը կը յիշեցնէ բիւզանդական իշխանուհիին հետ Թորոսին սիրային վէպը : Արքայական զերդաստանին հիմնադրին պատմական պատկերը շատոնց ջնջուած էր ժողովուրդին յիշողութեան մէջ, որով առասպելական զրոյց մը կը յերկրուէր Թորոս Ա.ի եւ Թորոս Բ.ի վերագրուած արարքներով, որոնք *mutatis mutandis* կը յարմարցուէին Ռուբէնի : Առասպելը կազմուած է ուրեմն Թորոս Բ.ի (մեռած՝ 2 դեկտեմբեր 1168ին) օրերէն ետք : Ինչ որ ալ ըլլայ այս առասպելին գրական արժէքը, անոր պատմական արժէքը շատ չնչին է, եթէ ոչ՝ ոչինչ : Արդ, ո՛չ առասպելը եւ ոչ ալ պատմադիւրներուն տեղեկութիւնները կը նպաստեն մթութենէն դուրս հանելու Ռուբինեանց նախնիին զէմքը կամ անոր ժամանակը որոշելու :

Այս պարագաներուն մէջ, Քետրենոսի մէկ հատուածը արժանի է մասնաւոր ուշադրութեան :

Վասիլ կայսրը Պուլկարիոյ կործանումը զլուխ հանց 1018-1019ին (Ինդ. Բ., 6526) եւ Յունաստան երթալու համար ճամբայ ելաւ պուլկարական բազմաթիւ աւերածութիւններէն ետք երկրին վիճակին մասին գաղափար մը կազմելու համար : Անցաւ Զեթունիոնէն եւ Թերմոպոլիէներէն : Այս առթիւ պատմագիրը կ'ըսէր (այստեղ՝ յունարէն բնագիրը, որ յապաւուած է այս թարգմանութեան մէջ) .

Զեթունիոնէն անցնելով, կայսրը (Վասիլ) հիացաւ Նիկիոյի որ Ուրանոսի կողմէ Սամուէլի վրայ տարուած յաղթանակին ատեն ինկած Պուլկարներուն ոսկերտախրին վրայ : Ալ աւելի հիացաւ այն պարիսպին վրայ, որ հիմա Սքելոս կը կոչուի եւ բարձրացած է Թերմոպոլիէներուն մէջ Ռուբենէսի կողմէ Պուլկարները վանելու համար :»

Para tou Roupéné բառերը Քետրենոսի լատիներէն թարգմանութեան մէջ *apud Rupenam* թարգմանուած են : Ռուբենէսը տեղւոյ անուն մը կարծուած է ուրեմն . բայց իրականութեան մէջ Ռուբենէս կոչուած անձի մը անունն է : Նշանաւոր ուսու բիւզանդագէտ

մանուքիւն) ծանօթ է առաջին պատումին եւ Աքանասի համար կ'ըսէ թէ տեղւոյն մետրապոլիտն էր . նոյնը Մ. Ատրիի հայերէն թարգմանութեան մէջ, էջ 422 (հր. 1871) եւ էջ 427 (հր. 1870) :

(4) Jean Dardel, *Chronique d'Arménie*, dans *Hist. des Croisades*, Doc. armén., II, ch. 8.

Հեղինակը կը պատմէ Ռուբէնի որդի Կոստանդինի գրոյցը, որ սակայն բացայայտօրէն Թորոսի մէկ սխրագործութեան կը վերաբերի :

Վասիլիեվսքիյ շատոնց ղեկուել տուած է թէ լատիներէն թարգմանութիւնը սխալ է եւ թէ բնագիրը կը խօսի Ռուբէնի մը մասին, որուն անունը կը յիշեցնէ Կիլիկիոյ հայկական արքայական տան հիմնադիրը: Վասիլիեվսքիյ ժամանակագրական պատճառներով այդ անձը Կիլիկեան թագաւորութեան հիմնադիրին հետ չէ նոյնացուցած, ընդունելով հանդերձ թէ Թերմոպիլէներուն Ռուբենէսը հայկական ծագում ունի: Ըստ իրեն, Ռուբինեանց նախնին, որ, ըստ Կիրակոսի առասպելին, 1065ին երեւան ելած է, չի կրնար նոյնացուիլ այն Ռուբէնի հետ, որ Թերմոպիլէներուն պարիսպը շինած է (5):

Համամիտ չենք Վասիլիեվսքիյի եւ կը կարծենք թէ կարելի է փաստել որ ազգային աւանդութիւնները սեւէ ձեւով չեն արդիւրդ այս նոյնացումը:

Թերմոպիլէներուն ամբողջութիւնները Յունաստանի զօրավարի մը կողմէ միայն կրնան շինուած ըլլալ: Շատ առաջ գրուած արձանագրութիւն մը Թորթուսի մօտ էպրէկ (Ագարակ) գիւղին մէջ կը կրէ անունը Պատրիկ Գրիգորի մը՝ որդի Պատրիկ Սիւմպատրոսի, որ ինքզինքը Լարիսսայի եւ Մակեդոնիոյ զօրավար կը կոչէ: Արձանագրութիւնը կը կրէ 6515 թուականը (1006-1007) (6): Անշուտ այդ թուականին Գրիգորիոս՝ այլեւս քաջուած իր պաշտօնէն՝ իր երկիրը վերադարձած էր եւ Ագարակի եկեղեցիին շինութեամբ կ'ըրաղէր: Արեւմուտքի մէջ իր պաշտօնը վիճակած էր Ռուբենէսին: Վասիլ կայսր Կոստանդնուպոլիս ժամանեց 6527ին, ընդ. Բ. = 1018-1019: Այդ ատեն Ռուբենէս Լարիսսայի եւ Յունաստանի զօրավարի պաշտօնը կը վարէր, ինչպէս Քեքաւումենոս որ, 980էն 984, «Լարիսսայի մէջ Հելլադայի զօրավարութիւնը ունէր» (7):

Այդ չըջանին, ուրիշ Հայեր ալ ծանօթ են որոնց կարեւոր պաշտօններ յանձնուած էին, ինչպէս Գրիգոր Տարօնացի (Taronite) թեսալոնիկէի, Թէոդորական՝ Փիլիպպոպոլսոյ մէջ: Անսովոր պիտի չըլլար որ Լարիսսա վստահուած ըլլար Գրիգորիոսի եւ, իրմէ ետք, Ռուբենէսի:

Զօրավարի հանգամանքով, Ռուբենէս պոտոսպաթարի (protospataire) աստիճան պէտք էր ունենալ, եւ 23էն 25 տարեկան ըլլալ 1018ին: Որով անկարելի է որ 1065ի ատենները մանուկ եղած ըլլայ, ինչպէս կ'ըսէ աւանդութիւնը, կամ իշխած ըլլայ մինչեւ 1086 կամ

(5) Journal Ministerstva narodnago Prosvechtcheniya, juillet, 1881, p. 116-117.

(6) Արձանագրութիւնը օրինակած եւ հրատարակած է Հ. Ներսէս Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք ի Փոքր եւ ի Մեծ Հայս, էջ 92, որով մասին խօսած է Brosset (*Mémoires de l'Académie des Sciences de Saint-Petersbourg*, 14e série, t. VIII, 1864).

(7) *Stratégikon*, § 169.

1062, ինչպէս կը հաւաստեն ուրիշ աղբիւրներ: Բայց ո՛չ աւանդութիւնը, ո՛չ ալ այն աղբիւրները որ գայն մինչեւ 1092 ապրած ցոյց կու տան ոեւէ արժէք ունին: Մեզի հասած բոլոր աղբիւրներէն միայն Մատթէոս Ուռհայեցին է որ, իբրեւ գրեթէ ականատես կամ ականջալուր վկայ, կարեւորութիւն ունի: Արդ, Մատթէոս արքայական գերզաստանին նախահօրը ապրած ժամանակին եւ կեանքին մասին ոեւէ ծանօթութիւն չի տար: Ռուբէնը կը յիշէ անոր որդւոյն՝ Կոստանդինի մասին խօսելու առթիւ: Իր բոլոր ըսածները ամէնէն աւելի կը վերաբերին Կոստանդինի եւ ոչ անոր հօրը: «Կոստանդին որդի Ռուբինայ է որ ունէր զՏօրոս լեառն ի յաշխարհիմ կոպիտառայի ի Մառապա եւ ի գորացն Գագկայ էր»: Ան է որ Վահկայ կը հաստատուի եւ «մաս կը կազմէր Աշոտի որդի Գազիկ Բագրատունիի բանակին»: Միայն երրորդ մասին մէջ, զոր գրած է տասր տարուան ընդհատումէ մը ետք, Մատթէոս կը յայտնէ թէ Թորոսի «հօրը հայրը» Գազիկի իշխանն էր (ըստ Սմբատի օրինակին, եւ ոչ՝ «ազգական էր» (ի գաւակաց) ինչպէս տպագրուած է): Այն հեղինակները որ Մատթէոսէն դար մը ետք գրած են այս ամէնը ուզած են Ռուբէնի վերագրել այն պատճառներով զորս պիտի տեսնենք:

Անշուշտ Ռուբէն կրնար Գազիկի բանակին պատկանող կամ անոր իշխաններէն մէկը ըլլալ: Բագրատունի վերջին իշխանը, որ հոգերը կորսնցնելէ ետք, օտարութեան մէջ ապրեցաւ 1043էն 1079: Հայ նախարարները, որ իրենց թագաւորին հետ կամ աւելի ուշ արմատախիլ եղան իրենց հոգերէն, շարունակեցին աքսորական թագաւորին հեղինակութիւնը ճանչնալ նժդեհութեան մէջ: Գազիկ այս առանձնաչնորհը վայելեց մինչեւ իր մահը: Ռուբէն՝ բիւզանդական մեծ աստիճանաւոր՝ անձանօթ թուականի մը արեւմուտք փոխադրուեցաւ, գաղթական իշխաններուն եւ ժողովուրդին հետ, եւ հաստատուեցաւ Տաւրոս լեռան վրայ, թերեւս հոն ուր կը գտնենք իր որդին Կոստանդինը: Հպատակութիւնը, որ այս կամ այն ձեւով պարտաւորիչ էր Բագրատունի արքային նկատմամբ, Ռուբէնի նկատմամբ ալ գոյութիւն պիտի ունենար: Բայց Ռուբէն Բագրատունիներուն հետ ոչ մէկ ազգականական կապ ունէր: Միայն իր անունը, այնքան տարբեր Բագրատունեաց անունէն եւ այնքան օտար հայ նախարարական միջավայրին, կը բաւէ ազգականական վարկածը մերժելու համար: Քանի կ'անհետանային հին տոհմերէն սերած պետերը, նորեր երեւան կ'ելլէին, եւ գլխաւորաբար կայսերական ծառայութիւնն էր որ նոր ընտանիքներու եւ նոր ազնուականութեան մը պատեհութիւն կ'ընծայէր իր արժանիքները ցոյց տալու: Ուրիշ շատերու պէս, նոյն ինքն Ռուբէնի կը վերաբերի իր ցեղին նախահայրը ըլլալու պատիւը: Բայց քանի որ Բիւզանդիոնէն վերադարձած է հայկական միջավայրը, հաւանական է որ Հայաստանի մէջ իսկ ծնած ըլլար: Թորոս անունը, որ որդեգրուած է Ռուբէնի ընտանիքին մէջ, շատ թելադրական է: Այս անունով մէկուն առաջին անգամ կը հանդիպինք Վասիլի իշխանութեան օրով: Անձիթի արեւելեան կողմը, Հաշտեանք գաւառին իշխանն է այս Թորոսը: Հայոց 443=994 թուին, Անտիոքի դուքս Մի-

քայլէ Պուրցէս եղիպտական բնակէն պարտուեցաւ. անոր բանակեալներն մէջ կը գտնուէր նաեւ Հաչտենից իշխան Թորոսը, որ թշնամիին ձեռքը ինկաւ եւ իր վախճանը յայտնի չէ: Կրնայ ըլլալ որ Ռուբէն որդին ըլլայ այս Թորոսին (8):

Քեմալատտին շահեկան տեղեկութիւն մը կու տայ. «601 տարուոյ մոհարրեմին (29 օգոստոս 1204 — 17 օգոստոս 1205), Հայոց թագաւորը՝ Լաոնի որդին, մին Պարտաս ալ Ֆաֆաւի սերունդէն, որ կ'ապրէր Սալֆատ-Տաուլայի օրերուն, Անտիոքի վրայ յարձակեցաւ: (9): Քեմալատ-Տին, որ ճշմարտաբան պատմադիր մըն է, այս տեղեկութիւնը քաղած էր աղբիւրէ մը որ, զժբախտաբար, անծանօթ կը մնայ: Եթէ Ռուբէն Փոկասի սերունդէն եղած ըլլար, Փոկաս մականունը պահած կ'ըլլար: Հաւանականաբար կրներուն կողմէ սերած էր անկէ: Ռուբէնի հայրը շատ լաւ կրնար Փոկաս ընտանիքին հետ խնամուածիւն հաստատած ըլլալ: Արդեօք Թորոս, որ Պուրցէսի բարեկամ էր, նախապէս Պարտաս Ծոքասի (Վարդաս Փոկաս) կողմնակիցը եղած չէ՞ր: Այսու հանդերձ Քեմալատ-Տինի վկայութիւնը աւելի կը հաստատէ քան կը հերքէ Ռուբէնի եւ Հաչտենից Թորոսի միջեւ պատահական կապը:

Սակայն, ըստ Սամուէլի աւանդած գրոյցին, Ռուբէն վերջին Գագիկի գերդատանէն էր, որուն մահէն ետք Կասիտրայէն (Կոպիտասայի փոխարէն) Կոլիմոզըլօ անցած եւ հոն իր իշխանապետութիւնը հաստատած պիտի ըլլար: Մտտիչոս Ուոհայեցի Գագիկին մահը կը գնէ 1079ին, Սամուէլ՝ 1076ին: Առաջինը կը պատմէ թէ Գագիկ Տարսոնի Այուլլարիպ իշխանին քով գացած էր զինակցութիւն մը կնքելու համար, բայց չէր յաջողած եւ Տարսոնէն վերադարձին, ճամբան Մանտալէ եղբայրներէն բռնուած եւ սպաննուած էր:

Ընդհակառակն Վարդան պատմադիր կը հաւատէ թէ Գագիկ իր նպատակին հասաւ եւ իր կրտսեր որդին ամուսնացուց Այուլլարիպի աղջկան հետ. բայց կ'աւելցնէ թէ Այուլլարիպ, Գագիկի սպանութենէն ետք, իր փեսան թունաւորեց: Սամուէլ՝ Վարդանի այս պատմութեան ծանօթ ըլլալ չի թուիր: Այս մտահոգիչ տարբերութիւնները ամբողջ պատմութիւնը մինչեւ մէկ աստիճան կասկածի ենթարկելու եւ նոյն իսկ Գագիկի մահուան թուականը խնդրոյ առարկայ ընելու բնոյթը ունին: Լուրջ պատճառներ կան խորհելու թէ Գագիկ, ինչպէս նաեւ Կարսի Գագիկը եւ ուրիշ արքայական իշխաններ, բուն կամ բնական մահով մեռած են Ռոմէն Տիոթէնի

(8) Թորոս միջնադարեան ձեւն է Թէոդորոսին եւ կը բացատրուի բազմալանկ բառերու առաջին եւ վերջին վանկերուն կրկին շեշտով, որ ներքին վանկերուն ամփոփումը եւ սղումը յառաջ կը բերէ: Այսմ երեւոյթը յստուկ է հարաւային բարբառներուն, ներառեալ Հաչտենի գաւառին բարբառը:

(9) Kemâl-ad-Dîn, *Histoire d'Alep*, (Revue de l'Orient latin, 1897, p. 41).

պատերազմին առեն: 1065ին մեռաւ Պաշիկ կաթողիկոս: Կարսի Գաղիկ թագաւորը Գրիգոր Մազխտորոսի որդին՝ Գրիգորը կաթողիկոս օծել տուաւ: Անիի Գաղիկ թագաւորը նոր կաթողիկոսին բնաւ համակիր չէր, անոր հօրը՝ Գրիգոր Մազխտորոսի դէմ իր ունեցած ոխին պատճառաւ, որովհետեւ իրաւամբ կամ յանիրաւի, իր թագաւորութեան անկման պատասխանատու կը նկատէր զայն:

Քիչ յետոյ, 1068ին (10), կրկնորդ կաթողիկոս մը ընտրել տուաւ յանձին Գէորգի: Շատ չանցած, երկու կաթողիկոսները իրարու դէմ պայքարիլ սկսան, այնպէս որ Գրիգոր Գէորգը զաւրնկէց յայտարարեց: Գէորգ (Սեբաստիայէն կամ Թաւրուրէն) Տարսն քաղուեցաւ, անշուշտ Աբուլղարիպ իշխանին քով, եւ Գրիգոր զնաց Գուրգէնի որդի Գաղիկին քով հաստատուեցաւ Մուտառասուն, 521ին = 1072: Իրաւամբ կարելի է հարցնել թէ ինչո՞ւ երկու հակառակորդ կաթողիկոսները փոխադարձաբար իրենց պաշտպաններուն՝ երկու Գաղիկներուն քով չեն ապաստանած:

Պատասխանը ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ բայց եթէ սա թէ այդ թուականին երկու թագաւորները արդէն մեկնած էին այս աշխարհէն: Երկու կաթողիկոսներուն միջեւ անհամաձայնութիւնն իսկ դժուար պիտի ըլլար ընդունիլ եթէ թագաւորները դեռ ողջ ըլլային (11):

Երբ Ռոմէն Տրոթէն Սեբաստիա ժամանեց, 1071ի դարնան, Գաղիկ դեռ ողջ էր: Ուռհայեցի կը պատմէ թէ Յոյները Սենեքերիմի որդիներուն՝ Ատոմի եւ Աբուսահլի դէմ բողոքեցին: Այդ իշխանները

(10) Մատթէոս Ուռհայեցիի 98րդ գլուխը ՇԺԸ = 518 = 1069 տարուան դէպքերուն մասին կը խօսի: Նկատելով որ պատմագիրը նոյն տարին կը դնէ Ռոմէնի գահակալութիւնը, ՇԺԷ = 517 = 1068 պետք է ուղղել այդ թուականը: Գէորգի ընտրութիւնն ալ այդ տարուայ մէջ տեղի ունեցած կ'ըլլայ:

(11) Կաթողիկոսներուն վէճը Մ. Ուռհայեցի լրջութեան քիչ համապատասխան ձեւով մը կը բացատրէ: Ըստ իրեն, Գրիգոր Գէորգի հետ պայմանաւորուած էր որ եկեղեցիին կառավարութիւնը պիտի թողար եւ վանք մը քաշուէր նգնաւորական կեանք վարելու համար: Բայց Գէորգ իր խոստումը չյարգեց եւ հաւանեցաւ կաթողիկոսական գահը բարձրանալ: Գրիգոր գայրացաւ: Ասիկա Ուռհայեցիի մէկ ենթադրութիւնն է որ բնաւ ընդունելի չի կրնար ըլլալ: Նախ, Գրիգոր ինք իսկ օձած էր Գէորգը, յետոյ անապատ չէր գացած, այլ Կ. Պոլիս, Հոմ եւ Եգիպտոս ուղեւորած էր, ուր ուրիշ կաթողիկոս մըն ալ օձած եւ Հայաստան՝ իր մօրը քով վերադարձած էր, յետոյ Անի գացած եւ ի վերջոյ հօր իշխան Գոգ վասիլի արժունիքը ապաստանած էր ուր մեռած է 1105ին: Մեր բացատրութիւնը հիմնուած է այն իրողութեան վրայ թէ Գրիգոր «Արասի որդի Գաղիկի հրամանով» (գլ. 90) իսկ Գէորգ, թագաւորին, այսինքն Անիի Գաղիկին կամքով (գլ. 99) ընտրուած էր:

սպաննուած կ'ըլլային եթէ Գազիկ եւ Հաւատուրաց Կտրիճ էմիրը միջնորդած չըլլային ահարկու վեհապետին քով: Կայսրը ներեց անոնց, բայց, կ'աւելցնէ պատմաբանը, «պատերազմէն դարձին, սպաննաց Հայոց կրօնքը ջնջել»: Անոր նման մոլեռանդի մը քով միջնորդելու համար զժուար պիտի ըլլար աւելի անյարմար միջնորդ մը գտնել քան Գազիկ, որ զեռ նոր Կեսարիոյ եպիսկոպոս Մարկոսը սպաննած էր բոլորովին անտեղի կերպով: Ուռհայեցի կը լռէ սակայն այն անգութ պատիժին մասին որուն ենթարկեց կայսրը Սենեքերիմի երրորդ որդին՝ Կոստանդինը (12):

Ամէն ինչ խորհել կու տայ թէ Գազիկ ալ Ռուբէնի աղիտաբեր քաղաքականութեան զոհ եղաւ եւ անոր զբողմով է որ Մանտալէ եղբայրներուն կամ, թերեւս, Աբուլլարիպի մարզոց կողմէ սպաննուեցաւ, եթէ Մանտալէներուն առեղծուածային պատմութիւնը բոլորովին յերկրաձոյ զրոյց մըն է լոկ:

Սամուէլ Գազիկի սպանութիւնը կը դնէ 1076ին, եւ մենք տրամադիր ենք զայն մինչեւ 1071 ետ տանելու: Ռուբէն այդ թուականին ո՞ղջ էր զեռ, ինչպէս կը հաւաստէ նոյն պատմագիրը: Շատ կարելի է որ Ռուբէն ապրած ըլլայ մինչեւ Գազիկի մահուան տարիները: Ուրիշ Գազիկ մը, Սենեքերիմի երէց եղբոր՝ Գուրգէնի երեք որդիներէն մէկը 1072—1073ին զեռ կ'ապրէր Մուտառասունի մէջ: Այս Գազիկին հայրը՝ Գուրգէն մեռած էր 452ին = 1003 (13): Գազիկ իր հօրը մահուան ատեն ծնած չէր, այլ շատ աւելի առաջ, որով 1072-1073ին, ութսունամեայ պէտք էր ըլլալ: Նոյնը կրնայ ըլլալ Ռուբէնի պարագան: Ծնած ժ. զարուն վերջերը, ինչպէս ենթադրեցինք, 23-25 տարեկան 1018ին, կրնայ մինչեւ 1071-1076 ապրած ըլլալ: Սամուէլ կ'ըսէ թէ 70 տարեկանին մեռած է, ինչ որ անոր երկարակեցողութիւնը ցոյց կու տայ: Ուրեմն այդ թուականին չէ որ երեւան երած պիտի ըլլար, այլ, ընդհակառակը, այդ թուականը իր առպարէզին վախճանը պիտի նշէր:

Ռուբէն՝ բիւզանդական բարձր արտիճանաւոր՝ հրաժարելով արե-

(12) Abulfarag Bar Hebracus, Chronicon Syriacam, p. 272 (cf. Byzantion, t. IX, fasc. 2 p. 240).

Ուտիայեցի կը թուի ծանօթ ըլլալ Կոստանդինի կուրացման: Սերաստիոյ մէջ թուրքերուն գործած արերներուն առթիւ Հայոց վիճակին մասին իր տխուր խորհրդածութեանց մէջ կը գանգատի թէ Յոյները քանդած են «իրենց պաշտպանութեան ցանկերը», ախորած են Հայոց քաջ գորականները: Հայերը մնացին բիւզանդացի ներքինիներու ձեռք, որոնք անկարող էին քջամիտ վանելու. յետոյ, կանխելով զէպիսկոպոսի պատերազմէն յօժարութեամբ փախչին եւ գամեւայն ոչմարիտ հաւատացեալքս Քրիստոսի ի հաւատոյն ջանան խափանել եւ խախտել: Վասնզի յորժամ այր քաջ եւ գորաւոր գտանէին, զաչսն խաւարեցուցանէին» (Գլ. 84):

(13) Ասողիկ, Գ., 46:

ւելք անցած, նոյն իսկ թերեւս չըջանի մը զօրավար անուանուած կրնայ ըլլալ, ինչպէս այնքան բազմաթիւ ուրիշ Հայեր: Իրւզանդիոնի հայ արքայական գերդաստանէն ետք, բացայայտ հակաղղեցութիւն մը սկսաւ հայկական աղղեցութեան դէմ եւ հետզհետէ աւելի շեշտուեցաւ Կոստանդին Մոնոմախոսի, Անդրոնիկոս Տուքասի եւ Ռոմէն Տիոթէնի օրով, եւ խաչակրութեանց չըջանին յանդեցաւ կատարեալ խզումի: Այս անմիտ հակաղղեցութեան միջոցին է որ Ռուբէն կրնայ հաստատուած ըլլալ Տաւրոսի սեպ ժայռերուն վրայ, իր բնակավայրը հաւանականաբար կը գտնուէր հոն ուր կը գտնենք իր որդին եւ յաջորդը՝ Կոստանդինը: Ուռհայեցի զայն կը դնէ Կոպրատառայի կամ Քոբրիզարայի մէջ (14) «ի Մարապա»: 1111 թուին կը պատմէ թէ Թուրքերը Անազարբայի երկիրը մտան եւ Մարբայի (սըղուած ձեւ Մարբայի) ամբողջ երկիրը ասպատակեցին:

Այս տողերը Մառապան փնտռել տուած են Անազարբայի շուրջերը: Մեր կարծիքով, անոնք բոլորովին տարբեր նշանակութիւն մը ունին, այսինքն թէ Անազարբայի երկիրը կը հակադրեն Մառապայի: Անազարբայի երկիրը բառերով պէտք է հասկնալ հարաւային, զաշտային Կիլիկիան, իսկ Մառապա լեռնային մասին անունն է: Տաւրոսի մէջ այս անունով տեղ մը ծանօթ չէ (15):

Արդեօք Մառապա սխալ գրչութիւնն մըն է Դարբայի կամ Տառապայի տեղ, արդեօք Մառապա՞ գրուած է փոխանակ Տառապայի: Այս պարագային, համարժէք պիտի ըլլար, ըստ մեզի, Կոստանդին Ծիրանիձիինի Տրուպիան, չըջան զոր Լեւոն Իմաստասէր տուաւ Մելիասի (Մլեհ), հիմնադիր Լիւկանդոսի: Ոմանք մեծ հնարամտութեամբ այս անունը նոյնացուցած են արաբերէն տուրուք յոզնակիին հետ (եզակի՝ տարպ, «գուռ, կիրճ»): Արաբները տուրուք կը կոչէին մասնաւորաբար Տաւրոսի լեռնաշղթային կիրճերը, Յոյներուն կիսաւրները (ֆլէյսուրա) եւ Հայոց «կապան»ները: Լեռնային մասը Արաբներուն կողմէ պիլատ-ատ-տուրուպ կը կոչուէին: Ուստի, իր ինքնակենսաղղութեան մէջ, կ'ըսէ թէ «Ռուպայի (= Ռուբէն) սերունդը, Թարուս եւ Լաուուն, Հայերը, Այ-Մասիսայի, Անթարսուսի, Ատանայի եւ ատ-տուրուպ կիրճերուն տէրերն էին:» (16) Թորոսի եղբայրը՝ Մլեհ (1169—1175) Արաբներուն կողմէ յորջորջուած է իշխան կամ «տէր կիրճերու», «սահիպ-ատ-տուրուպ» (17) Ո՞վ աւելի իրաւունք ունի «կապաններու տէր» կոչուելու քան Ռուբէն: Ռուբինեանց որրանը հաւանականաբար պէտք է փնտռել Լիւկանոսի:

(14) Գրիգոր Քարավեժ կաթողիկոսը (1192—1194) Կոպրատապի մէջ մեռաւ ըստ Սմբատ Գունդսդարլի, էջ 107: Միքայէլ Ատրի ծանօթ է այս դէպքին եւ տեղը կը կոչէ Կուպիտարա (Գ. էջ 413):

(15) Կարելի չէ գայն նոյնացնել Մառապա գիւղին հետ գոր փարտէսները ցոյց կու տան Ապլասքայի հիւսիսակողմը:

(16) Revue de l'Orient latin, 1894 p. 521.

(17) Ibn Al Athîr, Recueil des Hist. des Croisades. Hist. Orient. II, p. 307.

կողմերը (18) :

Ռուբէնի դէմքը ստուերի մէջ մնացած է, եթէ ոչ բոլորովին մոռացութեան մատնուած, յաջորդ սերունդին համար, որ անոր սարտամ մէկ յիշատակը միայն կը պահէր, ինչ որ դիւրին կը բացատրուի: Երբ ինք ասպարէզ կ'իջնէր, բազմաթիւ հայ իշխաններ կային որոնք, Սերաստիայէն մինչեւ Անտիօք, եւ Կիլիկեան Սելեւկիայէն մինչեւ Եգեսիա, իրենց անկախութեան համար կը պայքարէին եւ առաջին տեղը գրաւելու կը ձգտէին: Անիի, Կարաի, Վանի արքայական գերդաստաններուն ներկայացուցիչներէն զատ կային ուրիշ ծագումով բազմաթիւ գերդաստաններ ալ: Կը բաւէ յիշել Փիլաոտոսի, Թորոս Կուրապաղատի, Մելիտինէի Գաբրիէլին, Գող Վասիլի, Մարաշի Թաթուրին, Տարսոնի Ապղարիպին, Լամբրոնի Օշինին ընտանիքները եւ այնքան ուրիշներ: Որքան ատեն որ աքտորական վերջին թագաւորները կ'ապրէին, ոչ ոք կը խորհէր գերակայութեան թեկնածու ըլլալ, որովհետեւ ժառանգական իրաւունքին հմայքը շատ զօրաւոր էր: Ծուրջ 1070ին, կը տեսնենք որ Փիլաոտոս անկախ տէրն է ընդարձակ սահմաններու, ուր կ'իշխէ մինչեւ 1092: Փիլաոտոս իր փառաշիրութեան համար նպաստաւոր գետին մը գտաւ ո՛չ միայն Ռոմէն Տիոթէնի ջախջախիչ պարտութենէն ետք, այլ եւ Գազիկ թագաւորին ենթադրեալ մահէն ետք: Այս է պատճառը որ Գազիկի մահը 1071ին պէտք է գնել: Փիլաոտոսէն ետք, իր վաստայներէն մէկը՝ Գող Վասիլ ժառանգեց իր փառաշիրութիւնը եւ իշխեց մինչեւ 1112:

Այս բոլոր դէպքերուն ընթացքին, Ռուբէն եւ իր որդին Կոստանդին, Տաւրոսի մէջ իրենց դիրքը ամրապնդելու դժբախտ, որ պէտքի մօտ ատենէն դէպի հարաւ կիլիկեան դաշտը իջնեն, բան մը չէին ըրած որ մեծ արձագանգ գտած եւ իրենց ժողովրդականութեան նպաստած ըլլար: Բայց յանկարծ, ճիշդ ամէնէն հօգոր իշխանին՝ Գող Վասիլի մահուան նախընթացին, Կոստանդինի որդի Թորոսի մէկ սխրագործութեան մասին կը խօսուի, եւ կը պատմուի թէ Գազիկ թագաւորին սպանութեան վրէժը լուծած է մարդասպաններէն: Իրական կամ յերկրածոյ այս դէպքը պիտի ծառայէ օրինականացելու իր իշխանութիւնը եւ ո՛չ միայն Գող Վասիլի յաջորդութեան, այլ եւ Բագրատունեաց թագին ժառանգութեան ալ իր պահանջումները: Հետագային նոր քայլ մըն ալ պիտի առնուի եւ գերդաստանին նախա-

(18) Հեթում պատմիչ նոյն ինքն Լիւբանտոսի մէջ կը դնէ Մանսալէնքուն ամրոցը՝ Կիլիկիայ (Recueil des historiens des Croisades Ա., էջ 471): Բայց այս տեղեկութիւնը կը պակսի Հեթումի նոր հրատարակութեան մէջ (Օշին թագաւորի ժամագիրքը, հրատ. Արտաւագդ արք. Միւրմէեանի, 1933): Ուրեմն քննադատութիւն մըն է: — Դիտելի է որ Զէյթունը որուն հին մէն է Զեթուն, շատ կը յեղեցնէ վերը յիշուած Զէթունիոնը: Այս անունը ոեւէ արեւելութիւն չունի դէյթուն «միթասպտուդ» բառին հետ: Արդեօք Ռուբէնի կողմէ չէ՞ որ ստեղծուած է Զեթունիոնի նմանութեամբ:

Հայրը՝ Ռուբէն վերջին թագաւորին՝ Գագիկի ազգական պիտի յայտարարուի :

Թէ Ռուբինեան առաջին իշխանները այնքան համբաւաւոր չէին որքան որ կը կարծուի՝ կը հաստատուի ուրիշ փաստով մըն ալ :

Անիի թագաւորութեան կործանումէն ետք, կաթողիկոսական աթոռը թափառական կեանքի մը զատապարտուեցաւ : Անիէն Սեբաստիա անցաւ աքսորական թագաւորներուն քով, ուր երկու կաթողիկոսներ՝ Պետրոս եւ Սաչիկ լրացուցին իրենց օրերը : Երբ 1065ին Սաչիկ վախճանեցաւ, Կարսի Գագիկը Գրիգոր Պահլաւունին ընտրել տուաւ : Երկրորդ կաթողիկոս մը օծուեցաւ Անիի Գագիկին հրամանով : Եկեղեցւոյ երկու պետերը զժտեցան : Մէկը Գուրգէնի որդի Գագիկի իսկ միւսը Ապղլարիպի քով քաշուեցաւ : Անշուշտ Գուրգէնի որդի Գագիկի մահն է որ Գրիգոր կաթողիկոսին թելադրեց Փիլառատոսի քով երթալ : Թոռնիկի մօտ դիմում մը կատարելու պաշտօնով մեկնելէ ետք, Գրիգոր չուզեց Փիլառատոսի քով վերադառնալ : Այս վերջինը իր իշխանութեան ենթակայ սահմաններուն համար երրորդ կաթողիկոս մը՝ Սարգիսը ընտրեց 1073ին եւ զայն Հոնի նստեցուց, ճահանի (= Լիւքանտոսի) մէջ : Սարգիս վախճանեցաւ 1077ին . իրեն յաջորդեց Թէոդորոս : 1085ին Փիլառատոս կորսնցուց Մելիտինէի չրջանը եւ Հոնին, եւ Թէոդորոս կաթողիկոս չկրցաւ իր աթոռը Մարաշ փոխադրել, ուր կը հրաւիրէր զինքը Փիլառատոս : Այն ատեն, Փիլառատոս չվարանեցաւ չորրորդ կաթողիկոս մը օծել տալ, Պօղոսը որ Մարաշ հաստատուեցաւ : 1081ին Անիի մէջ օծուեցաւ հինգերորդ կաթողիկոս մը՝ Բարսեղ, իր իսկ եղբայրներուն պահանջումով, որոնք իրենց համար կաթողիկոս մը պահանջելու չափ հզօր էին : Բարսեղ Գրիգորէն աւելի վարչական ոգի ունէր եւ ձեռնարկեց կաթողիկոսական իշխանութեան միութիւնը վերահաստատելու գործին, մինչ Գրիգոր կը ճամբորդէր եւ Եգիպտոսի մէջ վեցերորդ կաթողիկոս մը պիտի օծէր հայ զաղութին համար :

Բարսեղ, Սուլթան Մելիքշահի արտօնութեամբ, Հոնի մեկնեցաւ, Թէոդորոս կաթողիկոսը հեռացուց եւ Եդեսիա գնաց : Մարաշի կաթողիկոսը՝ Պօղոս ալ Մարաշ եկաւ Բարսեղէն պահանջելու համար Վարազայ Ս. Նշանը (խաչը), զոր ան Թէոդորոսէն խաձ էր, եւ 1093ին մեռաւ Եդեսիոյ մէջ : Այն իրողութիւնը որ Բարսեղ չէ համարձակած Պօղոսին դպչիլ խորհելու տայ թէ Փիլառատոս այդ ատեն ղեռ մեռած չէր : Բարսեղ Եդեսիայէն Քեսուն Գող վասիլի քով գնաց եւ հոն հաստատուեցաւ : Ճամբորդութենէն վերադարձին հոն ժամանեց նաեւ Գրիգոր կաթողիկոս :

Արդ, հոգեւոր իշխանութեան տեղափոխութիւնը եւ բաժանումը, ինչպէս կը տեսնուի, օրուան ամէնէն երեւելի քաղաքական իշխանութեան հրամանով կը կատարուէին : Եկեղեցւոյ պետը ամէնէն հզօր իշխանին արքունիքը կը փնտռէ, եւ այս իշխանն ալ կաթողիկոսը կը փնտռէ անոր բարոյական հեղինակութեան վրայ կախուելու համար : Կաթողիկոսական աթոռին տեղէ տեղ — Սեբաստիա, Մու-

տառաւուն, Տարսոն, Հոնի, Մարաչ, Եղեսիա, Քեսուն — փոխադրութիւնը կատարելապէս կը համապատասխանէ քաղաքական գերագահութեան յաջորդական փուլերուն, արքայական իշխաններէն Փիլաուտոսին, յետոյ Թորոս Կուրապաղատին եւ ի վերջոյ Գող Վասիլին:

Ասոնց մէջ չեն երեւիր ուրբինեան իշխանները, անոնց քով կաթողիկոսական աթոռի մը գոյութեան խօսքը չ'ըլլար, ինչ որ ստուգօրէն ցոյց կու տայ թէ Գող Վասիլի մահէն ետք միայն անոնք կարեւոր դեր մը խաղացած են: Կաթողիկոսական աթոռը Քեսունէն Հոռմկլայ փոխադրուեցաւ փոխանակ Ռուբինեանց քով հաստատուելու. բայց պատճառը ուրիշ բան է: Կաթողիկոսը իրաւամբ կը վարանէր ուրբինեան իշխաններուն եւ անոնց մրցակիցներուն՝ Հեթումեաններուն միջեւ:

Ամէն պարագայի մէջ, հայկական աղբիւրներուն մէջ պահուած տեղեկութիւնները, երբ մաքրուին առասպելական տարրերէն, ոչինչ կը պարունակեն որ կարենայ արգելք հանդիսանալ Յունաստանի դժբախտ Ռուբենէ՛ւր Կիլիկիոյ Ռուբինեան հարստութեան նախահօրը հետ նոյնացնելու:

(Թրգվ. Հ. Պ.)

Ն. Ա.

Ֆրանսական Արդի Գրականութիւնը

ԳԵՐԻՐԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ո՛ջ միայն ֆրանսական, այլև ընդհանուր ազգերու գրականութեանց մէջ, Գերիրապաշտութիւնը, քսաներորդ դարու ամէնէն կարեւոր գրական շարժումն է: Ան, աւելի քան մըն ալ է, չասմանափակուելով լոկ գրականութեան մէջ:

Ուումը մը ֆրանսացի տաղանդաւոր երիտասարդներու պարզած ըմբոստութեան դրօշը, առաջին համաշխարհային պատերազմի վաղորդայնին, ոչ միայն յանուն Արուեստին էր, իր արտայայտութեան բոլոր կալուածներուն մէջ, այլ աւելի ընդհանուր ձեւով, մարդկային մտածումին հիմնական յեղաշրջմանն ի խնդիր:

Գերիրապաշտները կ'առաջարկեն նոր ըմբռնում մը բուն իսկ մարդկային կեանքին վերաբերեալ:

Իբր այդ, կարեւոր է ուրեմն ուսումնասիրութիւնը այս շարժումին, անհատներու թէ խումբերու կողմէ, եթէ անոնք կ'ուզեն հասկնալ իրենց ժամանակը, փնտռել ներշնչման նոր աղբիւրներ, վերանորոգել իրենց արիւնը:

Հետաքրքրական ուրեմն հայ գրականութեան ալ համար:

Յաւակնութիւնը չունիմ ի հարկէ լման պատկերը տալու այս ընդարձակ, բազմաթիւ երեսակներ պարզող, բազմաթիւ հարցեր յուզող շարժումին: Իմս ընդհանուր ուրուագիծ մըն է «Անդաստան»ի մէջ սկսած «Ֆրանսական Արդի Բանաստեղծութիւնը» շարքին նեղ սահմաններուն մէջ դրուած:

Ի՞նչպէս ծնաւ գերիրապաշտութիւնը:

Անորէ Պրըթոն, Լուի Արակոն եւ Ֆիլիփ Սուփօ հիմնեցին գրական այս դպրոցը 1919ին:

Իրենց առաջին թերթը կը կոչուէր Litterature:

Ա. Պրըթոն կը խոստովանի թէ այդ քիչ մը տափակ անունը իրեն թելադրուած էր Փօլ Վալբրիէն, որուն համար ինքը անձնապէս մեծ հիացում ունէր:

Հակադրութիւն մըն էր այդ բառը Վէրլէնի նշանաւոր տողէն առնուած. «Երաժշտութի՛ւն ամէն բանէ առաջ,

Բալոր մնացածը՝ գրականութիւն է...»:

Գերիրապապաշտները ըսել կ'ուզէին ուրեմն. «Երաժշտութիւնը՝ Վէրլէնին, մնացածը՝ — գրականութիւնը — մեզի...»:

Այս չէր սակայն բուն խնդիրը:

Որհնգրգապապաշտներուն դէմ չէր իրենց շարժումը, որոնց կը պատկանէր Վէրլէն: Ընդհակառակն, գերիրապապաշտութիւնը շատ մօտ է խորհրդապապաշտութեան, անոր շարունակութիւնն է, անոր ընդլայնումը: Անոնց մէջ կը գտնուէին իրենց կուռքերէն մէկ քանին, Պոտըլէր, Ռէմպօն մանաւանդ. աւելի յետոյ Լոթթէամոն եւ Ափոլինէր:

Իրապաշտներուն ալ դէմ չէր այս շարժումը, ինչպէս իր անունը կրնար ենթադրել տալ:

Աւելի խոր էր խզումը, աւելի ընդհանուր բնոյթ ունէր ընդվզումը: Ահռելի պատերազմի մը սարսափներէն ազատած տղաք են, խենթեցած՝ հոն թափուած արիւնէն, խոշտանդուած իրենց երիտասարդութեամբ, հոգեպէս բզբտուած: Կատաղի ընդվզում մը կը փոթորկէ զիրենք՝ գործուած այս հաւաքական ահաւոր ոճիրին դէմ: Յանդուզն տղաք են ու գայթակղած: Ամէն սրբութիւն ոտնակոխ է եղած. ո՛չ մէկ բանի կը հաւատան այլեւս. հայրենիք, կրօնք, ընկերային իտէալը գոյութիւն չունին իրենց համար: Այդ ամէնը կեղծիք է, փտած ընկերութեան մը կեղծ բարձրը:

Իացի վերջ յիշուած քանի մը անուններէն, որոնք բոլորն ալ ընկերութեան թշնամիներն են, ըմբոստներ, տեսանողներ, մնացեալ բոլոր մարդիկը, բանաստեղծ, արուեստագէտ, եկեղեցիի իշխան, ընկերաբան ու փիլիսոփայ արգահատելի արժէքներ են իրենց աչքին:

Գերիրապապաշտութիւնը, մանաւանդ իր սկզբնական շրջանին, ամբողջական կատաղի ընդվզում մըն է: Ընդվզում գոյութիւն ունեցող մարդկային հոգեկան ու մտային ամբողջ ժառանգութեան դէմ, ըլլայ ան արուեստ թէ կրօնք, ընկերային կարգուսարք թէ իշխանութիւն: Բոլոր տեսակի իշխանութեանց, բանակալութեանց դէմ, աշխարհիկ, կղերական թէ գինուորական: Ընդվզում՝ գոյութիւն ունեցող կեանքի ըմբռնումին դէմ:

Ամէն պատերազմի վերջաւորութեան մէջտեղ կուգան այդ «սարսափելի տղաքը», զոհուած սերունդը: 1870ի պատերազմը տըւած էր փայլակնային, հանճարեղ պատանին՝ Ռէմպօն, Լոթթէամոնը նաեւ, 1918ը կուտար ահա, գերիրապապաշտները, Ափոլինէրը, Պրըթոնը, Արակոնը, Էլիւաուը, ու նաեւ Յարան, Անթոնէն Արթօն ու Ժ. Բրէվէրը: Ասոնց կարգին նոյնքան տարօրինակ ու նոյնքան, եթէ ոչ աւելի տաղանդաւոր, նկարիչներու փաղանք մը:

Չարգացած տղաք են բոլորն ալ, տաղանդաւոր անպայման, «սրբազան խենթեր», յախուռն ու վայրագ՝ իրենց դատումներուն մէջ, խիզախ՝ իրենց ուրացումով, ահաւոր՝ իրենց երիտասարդութեամբ, հինը քանդելու եւ նոր աշխարհ մը կառուցանելու իրենց աննրկուն, անդիմադրելի տեսնով:

Ոտանաչիտթ շրջան մըն է ա՛յն, որ կը տարածուի 1919էն 1924: Ոտմբը սերտօրէն կապուած է «տատա»յականներու հիմնադիրին եւ պետին՝ Թրիսթան Յարայի հետ: Այս վերջինները կատարեալ անիշխանականներ են, ամէնէն «խենթերը»: Ո՛չ մէկ բան կը ճանչնան, կ'ուրանան նոյնիսկ մարդկային բանականութիւնը:

1919ին է որ լոյս կը տեսնէ գերիրապաշտ առաջին գործը «Մագնիսական Դաշտերը» (Les Champs magnétiques) Պրըթոնի եւ Սուփոյի զոյգ ստորագրութեամբ:

Շարժումը կը ծաւալի, խումբը կը մեծնայ օր ըստ օրէ: Վերը յիշուածներուն վրայ կ'աւելնան բանաստեղծներ, դրագէտներ, Փրեվէր, Տեսնոս, նկարիչներ՝ Սալվատոր Տալի, էրնսթ, Քիրիթօ, Մասոն, Տիւչան, աւելի յետոյ Փիքասօ:

Մտաւորական այս եզակի արկածախնդրութիւնը, որ գերիրապաշտութիւնն է, յառաջ կը տարուի երկու ճակատի վրայ: Արտաքին ճակատին վրայ նմանը չտեսնուած հրապարակային դայթակղութիւններու շարք մըն է:

Դատաւարութիւններ կը կազմակերպեն, մանրակրկիտ բեմադրութեամբ մը: Ամէն ինչ նախօրոք ծրագրուած է, դատախազ, պաշտպան փաստաբան, վկաներ, ամբաստանեալը: Կը դատեն ամէնէն աչքառու, ամէնէն անհպելի փառքերը ընկերութեան: Իբր դաւաճան ու դաւանափոխ կը դատապարտեն Մօրիս Պարէսը: Կը դատապարտեն Պապը եւ խուռներամ բազմութեան մը առջեւ, կ'ածիլեն անոր զլուխը: Անաթոլ Ֆրանսի մահուան առթիւ հրապարակ կը նետեն տետրակ մը, «Դիակը» (Le Cadavre), ուր ի մէջ այլոց կ'ըսուի հետեւեալը — «Պէտք է Մէն գետը նետել այդ դիակը, եւ ո՛չ թէ թաղել հողին մէջ: Անոր փոշին կրնայ ապականել մեր շնչած օդը:»

Եւ այս, ամէնէն սրբազործուած արժէքներուն դէմ: Անոնց աչքին այդ բոլորը, Պապը, Պարէսը, Ֆրանսը կը ներկայացնեն փտած ընկերութեան ամբողջ բռնատիրութիւնը, ամբողջ կեղծիքը:

Նոյնքան դայթակղեցուցիչ, նոյնքան կոտորոզ-թափոզ իրենց թերթին մէջ: Սեռային խնդիրները ամէնէն բաց ձեւով կ'արծարծուին հոն: Ֆրէժօյտի նոր տեսութիւնները կուզան իւր լեցնել իրենց վառած խարոյկին վրայ: Մարքի տը Մատը, — սատիզմի հայրը, բազմած է հոն, իրենց մեհեանին մէջ:

Գաղափար մը տալու համար անոնց յանդգնութեան մասին, կ'արժէ այստեղ արձանագրել արդիւնքը իրենց մէկ խաղին: Շատ մը տեսակէտներով հետաքրքրական է ան: Բոլոր մեծ մարդոց մասին իրենցմէ իւրաքանչիւրին կարծիքն է որ կը հրամցնեն հասարակութեան: Ըլլան անոնք հին փառքեր թէ իրենց ժամանակակից, առնուած բոլոր մարգերուն մէջ: Նիշերը դրուած են — 25էն մինչեւ + 20: — 25ը մարդկային ամէնէն ցած վիճակն է, նողկանք միայն պատճառող: 0-ն կատարեալ անտարբերութիւնը, իսկ անկէ վեր, մինչեւ + 20-ը համակրանքի իրենցմէ իւրաքանչիւրին աստիճանաչափը:

Ահա զանազաններու ստացած նիշերը:

Պոտրլէրի գիշը.— Պրըթոն կուտայ + 18, Արակոն + 17, Էլիւառ + 12, Սուփոյ + 12, Թ. Յարա — 25:

Իեմպոյի գիշը.— Պրըթոն, Արակոն, Էլիւառ + 18, Յարա — 1. (Յարայի ամենաբարձր նիշն է այս):

Հեկէրի գիշը.— Պրըթոն + 15, Արակոն + 10, Էլիւառ + 6, Յարա — 25:

Լեմիգի գիշը.— Պրըթոն + 12, Արակոն + 13, Էլիւառ — 25, Սուփոյ — 25, Յարա — 2:

Մարաշախտ Թօշինք — Պրըթոն — 25, Արակոն — 20, Էլիւառ + 16, Սուփոյ եւ Յարա — 25:

Եւ այսպէս Հոմերոսէն մինչեւ Հիւկօ, մինչեւ իրենց ժամանակակից փառքերը: Դիտեցէք տրուած նիշերը ու հաստատեցէք մէկ կողմէն անկէ ի վեր տեղի ունեցած հոգեփոխութիւնները, միւս կողմէ, այդ սկզբնական շրջանին իսկ խումբին մաս կազմողներուն կարծիքներուն ա'յնքան մեծ տարբերութիւնները: Այսքան խոր տարակարծութիւններ արգելք չհանդիսացան սակայն, ծրագրուած գործ մը գլուխ հանելու: Ծնորհիւ մանաւանդ իրենց պետին՝ Անտրէ Պրըթոնի, որ մնաց ու կը շարունակէ մինչեւ այսօր մնալ, հաստատ իր հիմնական մտածումներուն մէջ: Եւ այս՝ հակառակ ներքին փոթորիկներու: Ամէնէն մեծ պառակտումը յառաջ եկաւ իրենց համայնավարութեան յարումէն:

Քիչ մը տարօրինակ կը թուի համայնավարութեան հակելու այս խմբական փորձը: Գերիբապաշտութիւնը անձնական ազատագրումի տագնապ մըն էր: Անհատին ազատագրումն էր նախ եւ առաջ իրենց փնտռածը: Իրենց յարումը աւելի կը հպատակէր յեղափոխական քանդող շարժումի մը հմայքին՝ քան թէ տեսական, դադափարական մղումներու: Այսպէս, հետագային, ամբողջ խումբով մտան համայնավար շարքերուն մէջ, որովհետեւ ուժեղ դաշնակից մը կը տեսնէին ծաւալող այս վարդապետութեան մէջ, խորտակելու համար ա'յն ոյժերը, որնց դէմ ցցուած էին իրենք ալ: Համայնավարներն ու իրենք ունէին նոյն թշնամիները, բայց ոչ նոյն ըմբռնումները՝ մարդուն ու անոր կեանքին մասին:

Կարելի է ըսել նոյնիսկ թէ բոլորովին ուրիշ բան կ'ուզէին ձեռք ձգել գերիբապաշտները, — ամբողջական, առանց պայմանի ազատութիւն մը անհատին համար: Ա. Պրըթոն շուտով խզեց իր կապը, իր հետ քաշելով շատերը: Քանի մը հատ մնացին հոն, Արակոն՝ մինչեւ այսօր, Էլիւառ՝ մինչեւ իր մահը:

Եւ այն չափազանցութիւններով որ կը պայքարէին կղերական, պուրժուական եւ դրամատիրական մենատիրութիւններուն դէմ, նոյն ընդվզումով անոնք ցցուեցան իրենց երէկի դաշնակիցներուն դէմ, զորս կը նկատէին կաշկանդումներու եւ բռնատիրութեան մէկ տարբեր ձեւին ծառայողներ:

Ամէն ինչ նիւթականով բացատրելու վարդապետութիւն մը չէր կրնար ի հարկէ գոհացնել զանոնք: « Ձի կրնար նիւթականը գերակշիռ ըլլալ ամէն բանի մէջ », կը պոռայ նիւթապաշտ վարդապետութեան պաշտպաններուն երեսին, Անտրէ Պրըթոն:

« Ո՛չ մէկ երկրայութիւն, կ'աւելցնէ նոյն Անտրէ Պրըթոնը, այս մարզին մէջ, ոչ ոք կայ մեր մէջ որ չցանկայ որ իշխանութիւնը պուրժուակախի ձեռքէն անցնի աշխատաւորութեան: Սպասելով այդ օրուան, նոյնքան անհրաժեշտ է սակայն, որ յառաջ տարուին մարդկային կեանքին վրայ ներքին փորձերը. եւ այս՝ ի հարկէ պէտք է տեղի ունենայ առանց արտաքին որեւէ մէկ հսկողութեան, նոյնիսկ մարքսիստական: »

« Արուեստներուն, ստեղծագործութեան կայուածը անկախ է, կը յայտարարեն գերիբապաշտները. գրագէտը պէտք չունի քայլ առ քայլ հետեւելու դասակարգային յեղափոխութեան բոլոր աշխատանքներուն, անոնք ենթարկուելու: Այդ նոյն յեղափոխութիւնը՝

ինքը, արուեստագետն է որ յառաջ պիտի տանի իր կալուածին մէջ, իրեն միայն յատուկ յիշոցներով:»

Ահա գերիրապաշտներուն գործունէութեան գլխաւոր կայանները արտաքին ճակատին վրայ: Գերիրապաշտ շարժումը դեռ չէ կասած: Անորէ Պրըթոն եւ իր ընկերները պատնէշին վրայ են: Այժմ մօտենանք անոնց բուն տեսակէտներուն, մարդկային կեանքին եւ զայն արտայայտող արուեստներուն մէջ իրենց առաջարկած նորութիւններուն:

Ի՞նչ կ'առաջարկեն գերիրապաշտները:

Ցուցարարական այս աղմկոտ գործունէութեան զուգընթաց, սկիզբէն ի վեր անոնք ներքին փորձեր կը կատարէին արդէն:

Կը հաւաքուէին գիշերները տուն մը, ընդհանրապէս Պրըթոնի տունը: Կը ստեղծէին հաւաքական հիպնոսացման վիճակ մը: Կը դիմէին արուեստական բոլոր միջոցներուն: Այդ անգիտակից, կէս-բուն կէս-արթուն վիճակին մէջ անոնցմէ իւրաքանչիւրը կը սկսէր խօսիլ, կամ գրել: Շարաթներ, ամիսներ կը տեւէին անոնք, որպէսզի կարելի ըլլար ստանալ փնտուռած «բանաստեղծական վիճակը»: Հոն՝ ուր կ'ուզէր հասնիլ Ռէմպոն, աւելի ահեղ ճանապարհներով:

Ստեղծագործութեան մէջ automatisme մը ստանալ էր իրենց նպատակը: Այս փորձերուն ընթացքին գրուածները կ'անուանէին «ինքնաբեր» գրութիւն (կամ ստեղծագործութիւն (écriture automatique): Ա. Պրըթոն մանրամասն բացատրած է այս աշխատանքները իր առաջին Մանիֆեսթին մէջ, 1924ին: Գրական արժէքաւոր գործեր կան գրուած այդ տարօրինակ փորձերուն ընթացքին: Լաւագոյնները կը գտնուին Տեսնոսի Rose Salavy ին մէջ: Նմոյշներ կան նաեւ իր՝ Պրըթոնի Poisson soluble գործին մէջ: Vases communi-quants նոյնպէս կը շօշափէ արթնութեան եւ երազի վիճակներուն իրարու հետ ունեցած հաղորդակցութեանց որոշ ձևերը լուսաբանող հարցերը:

Խնդրին տուեալները հետեւեալներն են: — Երկու վիճակներ կը ներկայացնենք մենք: Այն՝ ուր ամէն ինչ շօշափելի, տեսանելի իրականութիւն մըն է, առաջին վիճակ: Երկրորդը կը համապատասխանէ ներքին հայեցողութեան մը, ներքին իրականութիւն մըն է:

Ամէն առարկայ, ամէն երեւոյթ, ամէն մտածում, կը դիտենք, կը տեսնենք, կը դատենք այս երկու իրականութիւններու լոյսին մէջէն: Մէկն ու միւսը զօրաւոր է, տիրական՝ անձէ անձ: Կան որ ամէն ինչ կը տեսնեն արտաքին իրականութեան մէջ, իրապաշտները, ուրիշներ միայն ներքին լոյսով, վերացականները: Այս երկու վիճակները արտաքինապէս կը թուին հակառակ ըլլալ իրարու:

Այդ, գերիրապաշտներուն մեզի բերած նորութիւնը այն է թէ այդ երկու տուեալներուն միացումովն է միայն որ կարելի է հասնիլ բացարձակ իրականութեան մը, գերիրականութեան: Այդ միացումը ստանալու համար է որ անոնք ճամբայ ելած են: Ներքին եւ արտաքին իրականութիւններու միաձուլումը, — ահա գերիրապաշտութեան վերջնագոյն նպատակը:

Ի՞նչպէս սակայն իրագործել այդ դժուարին միացումը:

Կը գտնուին գրութեանը մէջ գիտունին, որ իր դիմացն ունի երկու իրարու չնմանող տարրեր, եւ որոնցմէ վ'ուզէ գոյացնել եր-

րորդ մը, երկու բաղկացուցիչներուն հիմնական յատկութիւնները պարունակող, բայց աւելի դիմացկուն, աւելի գեղեցիկ, աւելի անբիծ :

Խնդիրը փոխադրելով բուն արուեստի կալուածին մէջ, երբեք միտքէ պէտք չէ հասնել թէ գերիրապաշտութիւնը նախ եւ առաջ գրական ուղղութիւն մըն է : Յանուն արուեստին ճամբայ ելած են անոնք, հակառակ իրենց բազմաթիւ փնտռութիւններուն, դեգերումներուն ուրիշ մարգերու մէջ ալ : Բուն արուեստի գործին մասին ուրեմն, Պրըթոն կուտայ պրիսմակին օրինակը. « Դեղարուեստի մասին չկայ, կ'ըսէ ան, աւելի բարձր դաս, քան այն՝ զոր մեզի կուտայ պրիսմակը : Արուեստի գործը, եւ նոյն ձեւով մարդկային կեանքի որեւէ մէկ շերտ, արժէքէ զուրկ է ինծի համար, եթէ ան չի ներկայացներ ամբոստիւնը, կարծրութիւնը, անդաշնակութիւնը եւ փայլը պրիսմակի մը. եւ այս՝ թէ՛ ներքին եւ թէ՛ արտաքին իր բոլոր երեսակներով : »

Պատկերը ա'յնքան աւելի գեղեցիկ է, երբ նկատի առնենք թէ այդ ապակիի կտորը կատարեալ միացումն է բուռ մը հողի ու բուռ մը լոյսի, շօշափելի իրականութեան մը, որ հողն է, ուրիշ իրականութեան մը՝ որ լոյսն է, եւ զորս իրարու միացուցած է արուեստագէտը, ստանալու համար երրորդ իրականութիւն մը, գերիրականութիւն մը :

Դժբախտաբար նոյն դիւրութեամբ, նոյն յաջողութեամբ կարելի չէ հասնիլ այդ արդիւնքին, երբ փորձառութեան առարկան մարդկային էակն է, անոր մարմինը, ուղեղն ու հոգին :

Կարելի չէր որ անոնք յաջողէին այնպէս՝ ինչպէս գիտունն ու արուեստագէտը յաջողած էին պրիսմակին վրայ :

Եթէ մէկ անգամէն յաջողէին, մարդկային ամէնէն մեծ յաղթանակը տարած պիտի ըլլային, աւելի մեծ եւ աւելի դժուարին քան այն բոլորը, զոր մարդկութիւնը արձանագրած է իր բազմազարեան քաղաքակրթական պատմութեան ընթացքին : Այս մասին մտածելն իսկ, եւ ձեռք բերուած պզտիկ արդիւնքը կը բաւեն նկատելու գերիրապաշտութիւնը ամէնէն հետաքրքրական ձեռնարկներէն մէկը, մտաւորական նոր հորիզոններու ի խնդիր :

Անմիջապէս պէտք է աւելցնել թէ այս փորձերը նպատակ չունէին մեկուսացնելու արուեստագէտը, զայն ձերբազատելու իր ստացած ազդեցութիւններէն : Ի հարկէ կ'ուզէին ունենալ անոր կարծիքը, անոր մտածումն ու զգայնութիւնը, որոնք բխած ըլլային անոր ամենահարազատ էութենէն : Ի հարկէ կ'ուզէին խորտակել այն բոլոր կապանքները, որոնք արդի մարդը կը դարձնեն բանտարկեալ մը, սրբագործուած, բարոյական, ընկերային եւ գեղեցկագիտական ամէն նոր թոխչք բեկանող պատուարներու ներսիդին :

Բայց մարդուն շուրջ օդակուած շղթաներէն զայն ազատելու տենչ մը չէր միայն անոնց փնտռածը :

Բուն խնդիրը, գիտական ձեւով եթէ ուզենք ներկայացնել, գտումի, մեկուսացման գործողութիւն մը չէր, այլ ընդհակառակն, ինչպէս տեսնք, միացման, միաձուլումի գործողութիւն մը, երկու իրականութիւններուն, ներքինին եւ արտաքինին միջեւ :

Բոլորովին նոր գաղափար մըն է այս, գերիրապաշտութեան

առաջարկած հիմնական տեսակէտը: Նախ քան անոնք, բանաստեղծը կը մեկնէր վերացական մեկնակէտէ մը, «հրաշալի»ին հասնելու համար: Գերիւրապաշտ բանաստեղծը կը մեկնի իրականութիւնը ունենալով իբր հիմ, նոյնպէս այդ «հրաշալի»ին հասնելու համար: Իրենցմէ առաջ բանաստեղծը կ'երեւակայէր առանձին աշխարհ մը, բանաստեղծութեան յատուկ, իտէալական աշխարհ մը: Գերիւրապաշտ բանաստեղծը կը մերժէ այդպիսի աշխարհի մը գոյութիւնը: Ի՛ր եւ իր ապրած երկրին միջեւ ամէն ինչ հասարակաց է:

Խումբին ամէնէն օժտուած բանաստեղծը, Փօլ Էլիւան է երգողը.
«Հակառակորդ ո՛վ եղբայրներ,
Որ կը պահէ՛ք ձեր բիրտուն մէջ
Մըթին գիշերն ու սարսափն անոր,
Ո՞ւր ձգեցի ձեզ.
Ծուլութեան իւղին մէջ՝ ձեր ծանր ձեռքերով,
Անցեալի ձեր արարքներով,
Ա՛յնքան քիչ յոյսով,
Որ մահուան անգամ իրաւունք կուտայ,
Ո՛վ իմ կորսուած եղբայրներ,
Ես դէպի կեանք կ'երթամ, ունիմ մարդու կերպարանք,
Փաստելու համար թէ այս աշխարհն է շինուած
Ի՛մ չափիս...»:

Ուրեմն գերիւրապաշտ բանաստեղծը, գերականութեան մէջ այլեւս կը նշանակէ՝ «կրքոտ, խորունկ ձեռնարկ մը, իրականին քափանցումովը, զգացական աշխարհին հասնելու»:»

1924էն յետոյ, երբ վերջ կը գտնէ թիւ մը խառնակ այս փորձառական շրջանը, կը սկսին ներկայացնել իրենց տեսակէտները, արուեստին սահմաններէն անդին, մարդկային ընդհանուր յեղաշրջման ի խնդիր: Իրենց հին թերթին վերջ կուտան եւ զայն կը փոխարինեն բուն իրենց գրօշակիրը հանդիսացող նորով մը. *La Révolution Socialiste*: Տնօրինութիւնը կը ստանձնէ ինքը, Անարէ Պըրթոն:

Իրարու ետեւէ կը սկսին լոյս տեսնել գերիւրապաշտութեան կարեւոր գործերը, արձակ եւ ոտանաւոր:

Գերիւրապաշտները, հին ընկերութեան անկիւնաքարերը կազմող երեք հետեւեալ բաներուն դիմաց,

Ընտանիք, հայրենիք, կրօնք

կը գնեն ուրիշ երեք բաներ.

Ազատութիւն, սէր, բանաստեղծութիւն:

Չառնենք այս բաները իրենց քարացած վիճակին մէջ: Ամբողջ ծրագիր մըն է: Ազատութիւն՝ ամբողջական, առանց պայմանի ազատութիւն մը, մտածումի, կեանքը ապրելու, ստեղծագործելու: Սէր՝ ոչ իր վերացական ընդհանուր իմաստով, այլ մարդկային կեանքին ամէնէն խորունկ, ամէնէն գեղեցիկ ու արբեցուցիչ արարքը, ինչ որ կը պարունակէ ան, իբր Ֆիգիբական եւ հոգեկան ապրում, կիրք եւ յոյզ: Բանաստեղծութիւն ընդհանուր բառով կ'ըմբռնեն մարդկային հոգեկան ու մտային ստեղծագործութեան մեծ ու լուսաւոր կալուածը:

Ինչպէս զուտ արուեստին, նոյնպէս եւ այս ընկերային հարցերուն մէջ, ամբողջական, կատարեալ հանդանակ մը չէ իրենց առաջարկածը: Չեն հաւատար արդէն այդպիսի միակ լուծումի մը: Ամբողջական դրուժիւն մը չկայ մարդկային յեղաշրջումը իր վախճանին հասցնելու համար: Տեսանք արդէն համայնավարութեան դէմ իրենց բռնած դիրքով: Կան զանազան ուղիներ, որոնք կ'առաջնորդեն մեզ դէպի այդ բարօրութիւնը:

Քիչ մը առեղծուածային ու բանաստեղծական ձեւով, այսպէս կը բացատրէ Ա. Պրըթօն իրենց փնտռածը: «Մեր բոլոր ձեռքերը չեն բաւեր կառչելու համար, մեզ սեւ լերան տանող կրակէ չուանին...: Ո՞վ կը խօսի մեզ ունենալու մասին, ո՞վ կը խօսի մեզ ծառայեցնելու նիւթական բարօրութեան մը ի խնդիր: Կ'ուզե՞նք, պիտի ունենանք մեր ներկայ օրերու Անդէալիանը:»

Ահա գերիբապաշտներուն մեզի բերած առաջարկը: Նոր իտէալ մը: Հանդերձեալ կեանքի փոխարէն՝ մե'ր աշխարհը: Հոն է որ պիտի իրագործենք մեր իտէալը: Դրախտը ուրիշ տեղ չէ մեր շուրջն է ան, մեր մէջ: Մենք շինուած ենք այս աշխարհի «չափին»: Մեծը, գեղեցիկը, «հրաշալի»ն կը գտնուին մեր բնական երկրին վրայ:

Մինչեւ ո՞ւր կարելի է երթալ, ի՞նչ է իրենց, գերիբապաշտներուն դերը, այս ճամբուն ընթացքին: Պրըթօնն է դարձեալ, որ կը ճշտէ սահմանը. «Ես խօսեցայ «Վեհագոյն կէտ»ի մը մասին, լերան վրայ: Ինձի համար երբեք խնդրոյ առարկայ չեղաւ հոն հաստատուիլ ու հոն ալ բնակիլ: Այդ վայրկեանէն, ան պիտի դադրէր «վեհ» ըլլալէ, եւ ես՝ մարդ մը ըլլալէ: Տրամաբանօրէն չկարենալով հոն հաստատուիլ, չհեռացայ սակայն անկէ այնչափ, որ աչքէ կորսնցնէի, եւ այնչափ որ չկարենայի այլեւս ցոյց տալ ուրիշներու: Ես ինձի համար ընտրած էի առաջնորդի այս պաշտօնը, ուստի պահանջած ինքզինքէս՝ չըրժե՛լ, յաւիտենական սիրոյ այդ փնտնուողին մէջ, այն զօրութիւնը՝ որ թոյլ տուած էր ինձի «տեսնել», ընծայած ինձի աւելի հազուագիւտ շնորհը՝ «ցոյց տալու»:

Անարժան չեղայ երբեք իմ կոչումիս, միշտ ալ հանդիսացայ մթացումը, միսէ շինուած այն էակին, զոր կը սիրեմ, եւ օխնի՛մ, որ կը պսպղայ գազաթներուն վրայ, նորածագ արեւին շողերուն մէջ...:

Ի՞նչ բերին գերիբապաշտները:

Իրենց արծարծած այս բազմաթիւ խնդիրներէ՞ յետոյ, քանի մը տող ալ նուիրենք ձեռք բերուած արդիւնքին:

Մէկդի ձգենք արուեստի միւս կալուածները, նկարչութիւնը մասնաւորապէս, ուր տիրական յեղաշրջումներ կատարեցին անոնք: Չայն կը ձգենք մասնագէտի մը ձեռնհասութեան:

Կը բաւականանանք գրականութեան, բանաստեղծութեան մասնաւոր իրենց բերած նորութիւններով:

Ինչպէս զիրենք նախորդող բոլոր գրական դպրոցները, գերիբապաշտներն ալ առաջին գծի վրայ դրած են բանաստեղծութիւնը: Անոր անունով մղուած են ամէնէն տաք պայքարները, անոր մէջ ի-

րագործած իրենց յեղափոխութիւնը: Այսպէս են ըրած դասականները, վիպապաշտները, պարնասեանները, խորհրդապաշտները, բաց ի թե՛րեւս իրապաշտներէն:

Ի՞նչ են գերիրապաշտներուն բերած նորութիւնները բանաստեղծութեան:

Նախ անոր հանդերձանքին մասին:

Մինչեւ գերիրապաշտները, ֆրանսական բանաստեղծութիւնը չէր ենթարկուած ա՛յսքան խորունկ ձեւափոխութեան:

Վ. Հիւկոյի էքնանի մէկ հատածին համար մղուած կռիւը ո՞ւր կը մնայ այլեւս: Այստեղ՝ ո՛չ մէկ օրէնք, ոչ մէկ յարգարում: Ոչ յանգ, ո՛չ տաղաչափութիւն, ո՛չ իսկ կէտադրութիւն: Բոլորովին մերկ, հերարձակ նժոյգ մըն է գերիրապաշտ քերթուածը, ո՛չ թամփ ունի, ոչ պախուրց: Տարբերութիւնը տեսնելու համար հարկ չկայ մինչեւ Ռասին, Հիւկօ կամ Պոտըլէր երթալու: Առնենք Փօլ Վալէրիէն էջ մը եւ դնենք Փրեվէրի կամ էլիւառի մէկ էջին քով: Անոնց միջեւ կայ այնքան տարբերութիւն որքան կար Լուգոլիկոսներու ազնուականներուն եւ Պասթիլը գրաւող անվարտիններուն միջեւ: Իբրեւ հանդերձանք նախ: Կարելի է ըսել որ գերիրապաշտութիւնը ֆրանսական բանաստեղծութեան մէջ այն է՝ ինչ որ է ֆրանսական մեծ յեղափոխութիւնը պատմութեան մէջ: Ծիշտ է թէ անոնք բանաստեղծութիւնը հասցուցին անտրամաբանական սահմաններու:

Ժամանակին հետ սակայն բոլոր ծայրայեղութիւնները կ'իյնան, ու կը մնայ գեղեցիկը, տեւականը:

Անոնց բերած նպատը մեծ է արդի բանաստեղծութեան:

1919էն մինչեւ այսօր գրուած բանաստեղծութիւնը յաճախ գերիրապաշտ է կամ անոր ազդեցութեան տակ: Նոյնիսկ անոնք որ խորքով ու գաղափարներով հեռու են անկէ, կը գործածեն գերիրապաշտ քերթողական լեզուն եւ թեքնիքը:

Գերիրապաշտներուն շունչը կարելի չէ անտեսել արդի գրականութեան մէջ: Անոր տեսակէտները արուեստին ու մարդկային կեանքին հանդէպ, կը մնան տեսակէտները արդի շատ մը գրողներուն: Գերիրապաշտներն էին որ վերջնականապէս ազատագրեցին քերթուածը իր դասական կաղապարուած ձեւերէն: Անոնք է որ ցոյց տուին թէ ոտանաւոր մը չէր քերթուածը, ոչ յարգարում էր եւ ոչ ալ պատկերներու եւ բառերու խաղ: Այլ խորունկ ձեռնարկ մը ազատագրումի, խանդոտ, նոյնքան խորունկ միաձուլում մը կեանքին հետ: Ժայթք մը, բխում մը մեր ամենահարազատ ներաշխարհէն, մտքին պարտադրած օրէնքներէն դուրս, բարոյական, գեղեցկագիտական կանոններէ ազատ: Անոնք է որ եկան ըսելու թէ բանաստեղծութիւնը փախուստ մը չէր կեանքէն, ոչ ալ ապաստան մը:

Ահա աւսիկ քանի մը քերթուածներ՝ գերիւրապաշտութեան
 զանազան շրջաններէն առնուած :

Հատ մը նախ Անտրէ Պրըթոնէն :

Բանաստեղծութիւնը անկողնի մը մէջ է որ կ'երկնուի,
 Ինչպէս եւ սէրը .
 Տարտղուած իր սաւաններն արշալոյսներն են իրերուն .
 Բանաստեղծութիւնը անտառներուն մէջ կ'երկնուի :

Երգիքներէն պէտք չէ պոռալ,
 Անվայել է դուռը բաց ձգել,
 Կամ վկաներ կանչել .

Սիրելու եւ ֆերթելու արարքները
 հոտոր կը համեմատին
 Բարձրաձայն ընթերցման հետ օրաթերթին :

Թովչանֆներո՛ւ սենեակը,
 Ո՛չ պարոններ, ութերորդ սենեակը չէ ան,
 Ո՛չ ալ գուրշին, կիրակի իրիկուան գինարբուքին :

Քերթողական գիրկընդխառնումը,
 Ինչպէս նաեւ մարմիններունը,
 Ա՛յնքան առնն որ կը տեսնեմ,
 Ամէն փախուստ կ'արգիլեն,
 Դէպի աշխարհի թշուառութիւնը :

Ահա՛ նաեւ քանի մը փոքր քերթուածներ Փօլ Էլլիւտէն, —
 իր առաջին շրջանէն :

Ապրելով խաղաղ ու փոքր գիւղի մը մէջ,
 Ուրկէ կը մեկնի ուղին երկար ու շիտակ,
 Վայր մը դէպի արցունքի ու արիւնի,
 Անրիժ ենք մենք :

Տաք են գիշերներն ու հանդարտ,
 Եւ մենք կը պահենք մեր սիրուիկներուն
 Այս թանկագին հաւատարմութիւնը
 Ամէ՛ն բանէ վեր, — ապրելու յոյսը :

1917

ԸԼԼԱԼ

Ճակատս կորսուած դրօշի մը պէս՝
 Կը փաշկուտեմ քեզ,
 Երբ մի՞նակ եմ,
 Տուրտ փողոցներուն մէջ
 Մութ սենեակներուն մէջ

Թշուառութիւնս արուարով :
 Ձեմ ուզեք զանոնք թողով ,
 Գու վնիտ ու բարի ձեռքերդ ,
 Ծնած՝ գոց հայելիին մէջ իմիններուս :
 Բոլոր մնացեալը կատարեալ է ,
 Բոլոր մնացեալը՝ անլի անօգուտ է
 Քան կեանքը...
 Փորէ՛ հողը ստուերիդ տակ ,
 Քիչ մը ջո՛ւր ստինքներուն մօտ ,
 Ուր խեղդուէի ես ,
 Քարի մը պէս :

1932

ՄԻՆԱԿ ՁԵՄ

Թեքեւ պըտուղներ
 Շըքներուն ,
 Հագար ու մէկ ծաղիկներով
 Զարդարուն .
 Յաղթական՝
 Թեւերուն մէջ արեւուն .
 Երջանիկ՝
 Թըռչունով մը մըտերմիկ .
 Հըմայուն՝
 Անձրեւի մէկ կաթիլով .
 Գեղանի անլի
 Քան երկինքն առաւօտեան ,
 Հաւատարի՛մ...
 Պարտէզի մը մասին է խօսքս ,
 Կ'երագեմ ,
 Բայց ոչտօրէն կը սիրեմ :

Ահա քանի մը հատ ալ, գրուած Գրաման չըջանին: Դիտեցէք ակններեւ տարբերութիւնները առաջիններուն հետ:

Յանուն կատարեալ խորունկ նակատին ,
 Յանուն աչքերուն , որոնց կը նայիմ
 Եւ յանուն բերնին , գոր կը համբուրեմ
 Այսօր եւ ընդմիշտ եւ յաներժօրէն :
 Յանուն մեր թաղուած բոլոր յոյսերուն ,
 Յանուն լացերուն մեր խաւարամած .
 Յանուն ողբերուն , որ ժպիտ կ'առքեմ
 Ու ծիծաղներուն , որ սարսափ կ'ազդեմ :
 Յանուն փողոցին մէջի ծիծաղին
 Քաղցրութի՛ւն՝ որ մեր ձեռքերն կը գօթէ :
 Բարի ու աղուոր հողի մը վըրան ,
 Ծաղկագարդ ծառին յանուն պըտուղին :
 Յանուն քանտի մէջ հեծող մարդերուն

Յանուն ափսուած բոլոր կիներուն
 Յանուն չարչարուած ու խողխողուած մեր ընկերներուն
 Անոր համար որ մերժեցին խաւարն,
 Պէտք է որ ծամենք մեր բարկութիւնը,
 Եւ այնպէ՛ս ընենք որ շողայ սուրը,
 Բարձր պահելու համար պատկերը
 Այն անմեղներուն, որ ամենուրեք կը հալածուին:
 Եւ ամենուրեք պիտ յաղթեն որոնք...:

1943

★

Կը հաւաքէին խեղներն իրենց հացը փողոցէն.
 Ակնարկը անոնց լոյսը կը ծածկէր,
 Ու չէին վախնար այլեւս գիշերէն:
 Զափազանց տկա՛ր... Տկարութիւնն այդ ժպիտ կ'առթէր
 Շուքերու մէջէն, մարմիններն իրենց կը քաշկոտէին,
 Ու կը տեսնէին գիրար լոկ իրենց քշուառութեան մէջէն.
 Կը գործածէին լեզու մ'այլեւս մըտերիմ.
 Օ՛ր, կը լսէի որ կը խօսէին, մեղմ, զգուշաւոր,
 Հին յոյսի մը մասին, ափի մը չափ խոշոր.
 Ու կը լսէի որ կը հաշուէին
 Բազմապատկուած տարածութիւններն աշնան տերեւին,
 Զուլումն ալիքին՝ ծոցն հանդարտ ծովին.
 Կը լսէի դեռ, որ կը հաշուէին
 Բազմապատկուած տարածութիւններն ապագայ ոյժին:

★

Ծնած եմ աղտոտ որմի մը ետին.
 Կերայ, խնդացի, հոն երագեցի, ամօք զգացի:
 Ապրեցայ մինակ շուքի մը նման,
 Եւ սակայն գիտցայ արեւը երգել,
 Լման արեւը, այն որ կը շնչէ
 Ամէն կուրծքի տակ, ամէն աչքի մէջ,
 Շիք ամբժութեան, որ կը ծաղկի արտասուէն վերջ:

★

Խուրճը խաւարին՝ կը նետենք կրակին.
 Կը խորտակենք ա՛յ ժանգոտ կղպանքներն
անարդարութեան.
 Մարդիկ պիտի գան, որ ա՛յ վախ չունին իրենք իրենցմէ,
 Քանգի վստահ են բոլոր մարդերէն,
 Զի մարդու դէմքով, այլեւս քշնամին ընդմիշտ
կ'անհետի:

1942

«Ազատութիւն» քերթուածը ծանօթ է շատերուն, անմիջապէս հայերէնի թարգմանուած: Էլիւսու խոստովանութիւն մը կ'ընէ այս առթիւ, որ զիս երկարօրէն երազել տուաւ:

Այս քերթուածը կը սկսի ան 1941ի ամառը:

Դպրոցականի տետրակներուս վրայ
Գրասեղանիս եւ ծառերուն վրայ
Աւագին ու ձիւնին վրայ
Քու անունդ կը գրեմ...

Բոլոր կարդացուած էջերուն վրայ
• • • • •
Ռագմիկներու գէն ու գրահին վրայ
Արքաներու քագին վրայ •

Թաւուտփին ու անապատին վրայ
• • • • •

Գիշերուան հրաշալիքներուն վրայ
Յերեկուան ներմակ հացին վրայ •

Որկրամի ու մատաղ շնիկիս վրայ,
• • • • •

Երկուփի բաժնուած պտուղին վրայ •
Եւայն, եւայն, եւայն:

Առաջին տուները գրելէ յետոյ, եզրակացնելու համար, կը խորհի բանաստեղծը տալ անունը իր սիրած կնոջ, որուն ձօնուած էր քերթուածը: Բայց շուտով կը նշմարէ թէ՛ այն միակը բառը որ իր մտքին մէջն է, Ազատութիւն բառն է: Ուստի կը վերջացնէ այսպէս •

Եւ մէկ բառի գորութեամբ
կը վերսկսիմ կեանքս,
Ես ծնած եմ քեզ անչնալու
Քու անունդ տալու համար
Ազատութիւն:

Փօլ Էլիւսու կը վերջացնէ իր խոստովանութիւնը հետեւեալ խորհրդածութեամբ •

«Այսպէս, կիմը գոր կը սիրէի, կը ներկայացնէր տենջ մը, որ աւելի մեծ էր քան ինքը: Ջայն կը նոյնացնէի, գայն կը շփոթէի իմ վսեմագոյն ներշնչմանս հետ:»

Ու վերջացնելու համար, կուտանք թարգմանութիւնը իր վերջին երկար քերթուածէն հատուածի մը, «Աղքատներուն Դղեակը», իր մահէն մէկ ամիս առաջ գրուած ու սպուած «Cahiers du Sud» ի մէջ:

ԱՂՔԱՏՆԵՐՈՒՆ ԴՂԵԱԿԸ
(Հատուած)

Մտիկ ըրէ գիս, նշմարտութիւնը մեր ուրախութիւնը կը
Ոչինչ ունիմ պահելիք քեզմէ, [կազմէ.

Պէտք է գիս տեսնես, այնպէս ինչպէս որ եմ.

Աւելի տկար ու աւելի գորաւոր քան ուրիշները,

Աւելի ուժեղ երբ բռնած եմ ձեռքդ,

Եւ աւելի տկար ուրիշներուն համար:

Կը խոստովանի ահա՛, ու ստոր համար իսկ

Պէտք է ինձի հաւատաս:

Կը խոստովանիմ քէ հեռուներէն կուգամ ես, քայքայ-
[ուած:

Վայրկեաններ կան, երբ ամէն բանէ կը հրաժարիմ,

Առանց պատճառի, պարզապէս յագնութիւնս որովհետեւ

Զիս կը մխրճէ մինչեւ յատակն անցեալին մշուշներուն.

Եւ իմ արեւս կը ծածկուի, եւ իմ ստուերս կը
տարածուի՛...

Կը տեսնես, անմեղ չեմ ես բոլորովին

Ու հակառակ ինձի, մերժումներու, բարկութեանց,

Կը ներկայացնեմ ես աշխարհ մը մեշիչ, ապականած.

Հուրն իմ օրերուս միշտ չէ վերանորոգուած,

Ու չեմ կրցած ես անոնց տիղմէն միշտ ազատիլ:

Ձեռքերս ու մտածումս, շատ յանախ,

Պարտաւոր եմ եղած գոցուելու դիպուածին վրայ.

Ու շատ յանախ ձգած եմ ինքզինքս, ձգած՝ որ ապրիմ,

Մարած հայելիի մը նման, որ չ'ըստանար

Բաւականաչափ պատկեր ու յոյզ,

Որպէսզի մտածումներս իմ ծա՛նքը կշռէին...

Այսօր է որ, յաւիտեական է ներկան.

Գաղափար չունիմ քէ ինչի ես արժան,

Բացի սիրուելէ, եւ լաւ սիրուելէ, խորէն դարերուն:

Սահմանս ու յաւերժութիւնս ահա՛, այս կէս գիշերին,

Որ մեզ միացուց յաւիտեանս յաւիտեան,

Եւ մենք իրարու յանձնուելով, աւելի բան մը եղանք:

Այս կէս գիշերին մենք եղանք երէկուան տղաքը,

Որ մանկութենէն դուրս կ'ելլեն իրար ձեռք բռնած:

Զիրար գտած էինք, վերստին գտած, գիրար նանչցած,

Եւ առաւօտուն մենք բարի-լո՛յս ըսինք կեանքին,

Այն բոլորին՝ ի՛նչ ոյժ որ ժամանակը մեզ կը ջամբէ:

Հոկտ. 1952

Մասնաւորաբար իր վերջին քերթուածներուն մէջն է որ կը հասնի Էլիւառ Մեծ Բանաստեղծութեան. որովհետեւ կայ հոն քնարերգական լայն շունչ:

Եւ այսպէս ի յայտ կուգայ խոր ճշմարտութիւն մը: Թէ՛ անկախաբար բանաստեղծի մը պատկանած դպրոցէն, իր քաղաքական կամ գեղեցկագիտական հայեացքներէն, վերջապէս Կեանքին եւ Արուեստին հանդէպ իր կեցուածքէն, ան՝ չի կրնար ըլլալ մեծ բանաստեղծ, եթէ չունի քնարական յորդ շունչ:

Կ. Փ.

ՆԱՍԱԿ ՄԻ ՊԱՏԱՆԴԻ

Երբ 1940ի Դեկտեմբերին, ղէպի Միացեալ Նահանգներ ուղեւորութեանս ընթացքին ես անցայ Պորտուգալիայով՝ Լիզբոնը երեւաց ինձ իբրեւ պայծառ եւ տրտում մի դրախտ :

Այնտեղ, յաճախ խօսում էին այն ժամանակ՝ վերահաս մի ներխուժման մասին : Եւ Պորտուգալիան փակչում էր երջանկութեան իր պատրանքին . — Լիզբոնը կերտել էր ամենահմայիչ ցուցահանդէսը որ կար աշխարհում, ժպտում էր գունատ մի ժպիտով նման այն մայրերին որոնք վաղուց լուր չունեն պատերազմի մեկնած զաւակից, եւ ճգնում են իրենց վստահութեամբ փրկել նրան, — «զաւակս կենդանի է՝ չէ՞ որ ժպտում եմ» : Լիզբոնը նոյնպէս ասում էր . «Տեսէք որքա՛ն երջանիկ եմ, անդորր ու լուսապայծառ» : Ամբողջ ցամաքամասը իր ծանրութեամբ ճնշում էր Պորտուգալիայի վրայ՝ որպէս աւարտուու ցեղերով յորդուն, վայրագ մի լեռ : Տօնական Լիզբոնը ասպարէզ էր կարգում Եւրոպային . — «Կարելի՞ է ինձ իբրեւ նշանակէտ առնել, երբ ես այնքան ջանք եմ թափում ինձ չը թագըրնել . . . » :

Իմ երկրիս քաղաքները՝ մոխիրի գոյն ունէին գիշերով : Այնտեղ ես վարժուել էի մթութեան . եւ լուսաճաճանչ այս մայրաքաղաքը՝ տարտամ մի նեղութիւն էր առթում ինձ : Ես զգում էի Լիզբոնի վրայ ճնշող Եւրոպայի խաւարը, ուր ումբածիզ օդատորմիզներ շրջում էին անդադրում, իբրեւ թէ այդ հեռուներից նրանք հոտոտած լինէին այս դանձր : Բայց Պորտուգալիան՝ դադանի ախորժակը անգիտանում էր : Նա մերժում էր չարագուշակ նշաններին հաւատալ : Յուսահատ մի վստահութեամբ նա խօսում էր արուեստի մասին : Կը յանդգնէի՞ն արդեօք, արուեստի իր պաշտամունքին մէջ՝ խորտակել նրան : Բանակ եւ թնդանօթներ չունենալով, նա ցուցադրում էր մեծութիւններն իր անցեալի : Ասպատակողի պողպատին դէմ նա պարսպել էր քարակերտ իր պահակները՝ բանաստեղծներ, երկրախոյզներ, աշխարհակալներ :

Կը յանդգնէի՞ն արդեօք՝ փառաւոր մի անցեալի իր ժառանգութեան հետ՝ ջախջախել նրան :

Մեւամղձոտ , այսպէս ամէն գիշեր ես թափառում էի նրբաճաշակ այդ ցուցահանդէսի յաջողութիւնները միջով , ուր ամէն ինչ մօտենում էր կատարելութեան , մանաւանդ երաժշտութիւնը՝ այնքան չափաւոր , այնքան փափկադիտութեամբ ընտրուած : Աղբիւրի պարզունակ մի երգի պէս : Կը յանդգնէի՞ն արդեօք՝ չափաւորութեան այդ հիւանալի ճաշակը կործանել աշխարհի մէջ :

Եւ իր ժպիտին տակ , ես Լիզբոնը գտնում էի աւելի տրտում՝ քան շիջած իմ քաղաքները :

Ես ճանաչել եմ , — գուցէ նոյնպէս եւ դուք ճանաչել էք — արտառոց ընտանիքներ , որոնք ճաշի սեղանին պահում էին մի մեռեալի սովորական տեղը : Նրանք ժխտում էին անդամանելին : Սակայն այս մերժումը , միխիթարական չի թւում ինձ : Այդ ընտանիքները յետաձգում էին մեռեալների վերադարձը , դարձնում էին նրանց յաւիտենական բացականեր , յաւիտենականութեան ուշացած հիւրեր : Նրանք սուգը փոխանակում էին դատարկ մի սպասումով : Եւ այդ տուները ինձ թւում էին ընկղմած անփարատելի մի անձկութեան մէջ՝ առաւել հեղձուցիչ քան բուն վիշտը :

Պորտուգալիան փորձում էր երջանկութեան հաւատալ՝ նրա համար բաց թողնելով , երաժշտութեամբ եւ գունագեղ լապտերներով լուսաւոր իր տեղը : Երջանկութեան խաղ էին խաղում Լիզբոնի մէջ՝ յուսարով որ Աստուած կը բարեհաճէ հաւատալ : Տրտաթախիծ իր մթնոլորտը , Լիզբոնը պարտում էր նաեւ որոշ գաղթականների ներկայութեան : Ես չեմ ակնարկում տարազերներին որոնք ապաստան էին որոնում : Ես չեմ խօսում այն գաղթականների մասին որոնք պատրաստ էին իրենց աշխատանքով մի որեւէ երկիր բեղմնաւորել :

Ես խօսում եմ նրանց մասին որ իրենց թշուառ հայրենակիցները լքած՝ ապահով մի պատասպարան էին փնտռում իրենց դրամների համար :

Ես դուրս էի եկել հոծ մի պատերազմից , օդանաւային իմ խմբակը որ իննը ամիսների ընթացքին երբեք չէր ընդհատել իր թռիչքները Գերմանիոյ վրայ , — գերմանական յարձակողականի միջոցին միայն՝ կորցրել էր երբեք քառորդը իր օդանաւորուների :

Ես ապրել էի վերադարձը դէպի տուն , ստրկութեան բուժ մթնոլորտն , եւ սովի սպառնալիքը : Ես ապրել էի մեր քաղաքների թանձր մթութիւնը . եւ ահա , բնակարանիցս հազիւ երկու քայլ հեռու՝ ամէն գիշեր էստորիլի քաղինոն լեցում էր ուրուականներով : Թանգարժէք ինքնաշարժներ , որոնք ուզում էին հաւատացնել թէ՛ շատ

կարեւոր գործերով են զբաղուած եւ շտապում են, թողնում էին նրանց քաղինոյի մուտքին սիրուած նուրբ աւազի վրայ: Նրանք գուգուած էին ընթրիքի համար, ցուցադրում էին ոսլայուած լանջապաններ եւ մարգարիտներ: Նրանք հիւրասիրուած էին մէկը միւսից՝ երեւակների ճաշկերոյթին, ուր ոչինչ ունէին ասելու: Ուստի խաղում էին առկէք կամ բակկարա՝ ըստ հարստութեան: Երբեմն զնում էի նրանց դիտել: Ո՛չ ցատում էի զգում, ոչ հեգնութիւն. այլ տարտամ մի անձկութիւն: Խմբուած՝ նրանք սեղմուած էին խաղի սեղանների շուրջը, ճգնում էին կենդանի մարդկանց նման զգալ եւ յուսահատութիւնը, երկիւղն եւ մախանքն եւ ցնծութիւնը: Նրանք խաղում էին հսկայ գումարներ, որոնք զուցէ այդ վայրկեանին իսկ՝ պարպուած էին նշանակութիւնից: Ծախսում էին դրամներ, որոնք զուցէ արժէզրկուած էին արդէն:

Կարծես թէ վերջին ամիսների ընթացքին, աշխարհի վրայ ոչինչ չէր պայթել, — նրանք ճգնում էին վերստին անցեալին կապուելով հաւատալ՝ իրենց արժեթուղիների ապահովութեան, իրենց պայմանադրութեանց յաւիտենականութեան:

Պուպրիկների բալետի պէս անիրական էր այդ բոլորը, բայց ախո՛ւր:

Նաւի վրայ եւ դարձեալ հանդիպեցի իմ գաղթականներին:

Եւ նաւը որ այդ անարմատ բոյսերն էր փոխադրում, մէկ ցամաքամասից դէպի միւսը՝ համակուած էր տարտամ մի անձկութիւնով: Ես ասում էի ինձ — «Միշտ յօժար եմ մի ճամբորդ լինել, բայց ոչ գաղթական: Իմ երկրիս մէջ եւ այնքան բաներ եմ սովորել, որոնք անպէտք կը լինեն այլուր»: Բայց ահա, իմ գաղթականներս իրենց դրպանից հանում էին հասցէի փոքրիկ տետրակներ՝ փչրանքներն իրենց ինքնութեան: «Գիտէ՛ք, ասում էին, ես՝ այսինչն եմ: Այնինչ քաղաքից: Այնինչի բարեկամը: Այսինչն արդեօք ձեզ ծանօթ է»: Եւ նրանք պատմում էին ձեզ պատմութիւնը մի բարեկամի, կամ պատմութիւնը մի պատասխանատուութեան. եւ կամ մի որեւէ ուրիշ պատմութիւն որով նրանք կարողանային կապ հաստատել մի որեւէ բանի հետ: Սակայն այդ բոլորից եւ ոչ մէկը պիտի ծառայէր նրանց, որովհետեւ վտարանդի էին: Տակաւին ջերմ էին յիշատակները, կենդանի, որպէս մասունքի նման պահուած, քաղցր եւ յուղիչ սիրոյ նամակները, որոնք մեղամազձիկ հմայքով ազդու են նախ: Ապա, դալիս է կապոյտ աչքերով, խարտեաչ մի աղջիկ՝ եւ մասունքը մեռնում է: Եւ նոյնպէս՝ բարեկամը, պատասխանատուութիւնները, ծննդավայրն եւ ընտանեկան յարկի յիշատակները դունատուում են երբ այլեւս չեն ծառայում:

Նրանք շատ լաւ էին զգում այդ բոլորը. բայց, ինչպէս որ Լիզբոնը երջանկութիւն էր բեմադրել, նրանք ձեւացնում էին թէ հաւատում են իրենց վերահաս վերադարձին: Քաղցր է, անառակ որ—

դու բացակայութիւնը՝ որովհետեւ կեղծ մի բացակայութիւն է այդ՝ ընտանեկան յարկը նրա ետին պատրաստ է միշտ:— Բացակայ ես եղել կողքի սենեակի մէջ, կամ մուրրակի միւս կողմը՝ տարբերութիւնը էական չէ՛:

Երեւոյթապէս հեռացած մի բարեկամի ներկայութիւնը կարող է դառնալ աւելի թանձր քան իրական մի ներկայութիւն: Ես իմ տունը երբեք այնքան չեմ սիրել՝ որքան Սահարայի անապատում: Երբեք սիրահարներ այնքան մօտ չեն եղել իրար՝ քան 16րդ դարու Բրետոն նաւազներն իրենց նշանածին:— Երբ նրանք անցնում էին Հորնի հրուանդանը, եւ մաշում էին հակոտնեայ հողմերի պատուարի դէմ: Մեկնումի օրն իսկ, նրանք արդէն սկսում էին վերադառնալ: Նրանք իրենց վերադարձն էին պատրաստում՝ երբ հոտկու ձեռքերով բարձրանում էին առաջատները:— Բրետայի նաւահանգստից՝ դէպ ի նշանածի տնակը տանող ամենակարճ ճամբան՝ Հորնի հրուանդանով էր անցնում:

Բայց ահա, իմ դադթականները նմանում էին նաւազների որոնց վերադարձին ոչ ոք չէ՛ր սպասում: Ո՛չ մի նշանած այլեւս չէր վառում նրանց համար, խոնարհ լապտերն իր պատուհանի: Նրանք անառակ որդիներ չէին, այլ անառակ որդիներ՝ որոնց յետեւ այլեւս չկար տունը վերադարձի:— Այնուհետեւ սկսում է ճշմարիտ ճամբորդութիւնը՝ դուրս ինքնութեան սահմաններից:

Բայց ինչպէ՞ս վերստեղծել՝ ինքզինքն. ինչպէ՞ս կարգաւորել իր մէջ՝ կնճռոտ կծիկը յիշատակների:

Ուրուական այդ նաւը բեռնաւորուած էր՝ վերածնելի ողիներով: Իրական էին թուում միայն նրանք որ իսկական պաշտօններով ազնուացած՝ կրում էին արխաններ, կշիռներ էին մաքրում, եւ տարտամ մի արհամարհանքով ծառայում էին մեռեալներին: Սպասաւորների այս թեթեւ արհամարհանքին պատճառը՝ գաղթականների ազբատութիւնը չէր, — դրամը չէր պահսում նրանց, այլ կենսական խտութիւնը: Ոչ ոք պէտք չունէր նրանց: Եւ ոչ ոք պիտի մտածէր նրանց օգնութեանը դիմել:

Ի՛նչ հրաշալի բան՝ այն հեռագիրը որ կէս գիշերին արթնացնում է մեզ ու քնաթաթախ մղում դէպի կայարանը:— «Հասի՛ր, օգնութեանդ պէտք ունեմ»:

Մենք չուտով գտնում ենք բարեկամներ որոնք օգնում են մեզ: Եւ տակաւ արժանանում ենք նրանց՝ որ մեզանից օգնութիւն են պահանջում: Անշուշտ, ոչ ոք ատելութիւն չունէր ուրուականներին հանդէպ, ոչ ոք չէր նախանձում նրանց, ոչ իսկ տաղտկութիւն պատճառում: Բայց եւ ոչ ոք չէր սիրում նրանց այն միակ սիրով որ մի արժէք է ներկայացնում:

Ես ասում էի ինձ. — Հազիւ տեղ հասած՝ նրանց կը շրջա-

պատեն բարի գալստեան զինեձօներով, ու մխիթարական ընթրիքներով: Բայց ո՞վ պիտի գայ նրանց դուռը բախել ու պահանջել՝ «ես եմ դուռդ բաց»:

Պէտք է երկար ժամանակ մշակած լինել մի բարեկամ՝ նախ քան, նա բարեկամութեան իր պարտքը պահանջէ:

Պէտք է սերունդէ-սերունդ սնանկացած լինել՝ նորոգելու համար աւերակի վերածուղ հին զղեակը՝ որպէսզի սովորենք սիրել նրան:

Հայացուց Յ. ԿՈՍՏԱՆԴԻՆԱՆ

ԱՎԻՍԵՆՆԱՅԻ ՀԱԶԱՐԱՍԵԱԿԸ

II Զ մէկ իսլամ խորհող աւելի լայն ազդեցութիւն մը ունեցած է թէ՛ Արեւելքի եւ թէ՛ Արեւմուտքի մէջ քան Ալիսեննա, որուն հազարամեակը տօնուեցաւ: Ո՛չ մէկը աւելի ուշադրաւ անձնաւորութիւն մը եղած է կամ վարած է աւելի արկածալից կեանք մը: Բժիշկ եւ իմաստասէր, դրանիկ եւ բանաստեղծ, գործօն մասնակցութիւն ունեցած է քաղաքական կեանքին, գրած է 100է աւելի գիրք, ա՛յնքան սիրած է գինին եւ կիները որ իրեն ամէնէն մօտ աշակերտը կը հաւաստէ թէ այս մոլութիւնները եղած են պատճառը իր մահուան: Երբ գինքը կը մեղադրէին իր շուայտ կենցաղին համար, պատասխանած է թէ իր փափաքն էր լայն եւ ոչ երկար կեանք մը ապրել:

Որովհետեւ Պուխարայի մօտ Խարմայթան ծնած է 980ին (Հիւնթի 370ին)՝ Թուրքերը զայն Թուրք նկատեցին: Բայց Թիւրքեստան հիմա Թաճիքիստան է, որով վերջերս Խորհրդային Միութիւնը զայն տօնեց իբրեւ Միութեան ժողովուրդներէն մէկուն զաւակը: Իր կեանքին մեծագոյն մասը իրան անցուցած է եւ թաղուած է Համատան, եւ Պարսիկները հպարտութեամբ կը յայտարարեն թէ Պարսիկ էր ան: Բայց գրեթէ իր բոլոր երկերը արաբերէն են, եւ Արաբները կը պնդեն թէ իրենցմէ է ան: Ո՛րքան պիտի ծիծաղէր ինք: Ինչ ցեղի ալ պատկանած ըլլան իր ծնողքը, տարակոյս չկայ որ պարսկախօս էին: Անտօմոր չէ որ մահմետական Պարսիկներ արաբական անուններ կրեն, բայց շահեկան պիտի ըլլար գիտնալ թէ ինչո՛ւ իր անունը Ապու Ալի Հիւսէյն իպն Սինա էր, որ եբրայեցերէնի ճամբով լատինացած է Ալիսեննա ձեւով: Հայրը կը պատկանէր իմաստասիրական հայեցողութեանց հակամէտ Իսմայիլի ալլափառ դաւանանքին, սակայն պատճառ մը չկայ ենթադրելու թէ Ալիսեննա այդ դաւանութեան հաւատարիմ մնացած ըլլայ:

Քաջածանօթ Գուրանին եւ արաբական գրականութեան, յանձնուած էր չրջիկ փելիստփայի մը, զոր հայրը հրաւիրած էր բնակիլ իր երգիքին տակ: Բայց շուտով գերազանցած էր իր ուսուցիչը:

16 տարեկանին սկսած էր հետեւել բժշկութեան, որուն համար կ'ըսէ թէ «դժուար գիտութիւններէն մէկը չէ»: Յետոյ, տարի ու կէս յատկացուցած է իմաստասիրութեան այլամբոժ ուսումնասիրութեան, որուն միջոցին քիչ քնացած եւ սովորութիւն ըրած է գինի խմել իբրեւ զարթուցիչ: Արիստոտէլի բնագանցութիւնը քառասուն անգամ կարդացած է զայն հասկնալու համար՝ իբրեւ ուղեցոյց ունենալով Ֆարապիի մէկ գրքոյկը միայն: Հրաւիրուելով խնամել Պոլսարայի էմիրին հիւանդութիւնը, պատեհութիւն ունեցած է ցոյց տալու իր բժշկական ձեռնհասութիւնը: Այսպէսով սկսած էր իր հանրային կեանքը: Երեսասարդ էմիրը թոյլ տուած էր իրեն օգտուիլ իր թանկագին մատենադարանէն, եւ Ալիսեննա հիացական բառերով կը պատմէ այն հաճոյքը զոր այդ շնորհը պատճառած է իրեն՝ առիթ ընծայելով որ կարգայ այնպիսի գիրքեր որոնց անունը ոչ ոք լսած էր: Ձա տարեկանին սկսած է գրել եւ շարունակած է մինչեւ իր վերջին օրերը:

Շատ բան չենք գիտեր թէ ինչ կեանք վարած է Պարսկաստանի մէջ, ուր գացած է բախտ փնտռելու, եւ թէ ինչ եղած է իր քաղաքական գործունէութիւնը Զիյարեանց եւ Պուլպայեանց արքունիքներուն մէջ, որուն ընթացքին վեղիր եղաւ Համաստանի էմիրին: Իր կեանքին այս շրջանը կը կարօտի խնամեալ հետազոտութեան եւ կրնայ լոյս սփռել այն դերին վրայ զոր փիլիսոփան կատարած է իբրեւ պետական խորհրդական: Ըստ երեւոյթին մեծ յաջողութիւն գտած չըլլալով նուաստացման առարկայ եղած է եւ բանտարկուած, եւ անգամ մըն ալ մազապուրծ ազատած է խառնիճադանճ զինուորներու մոլեգնութեան զոհ ըլլալէ: Իրեն հետ աւելի լաւ վարուած է Սպահանի Ալա էտ-Տաուլէ էմիրը, որուն խնդրանքով պարսկերէն գիրք մը գրած է իմաստասիրութեան վրայ՝ հրատարակուած Հնդկաստան եւ Թեհրան: Ամէն հինգշաբթի դիշեր, էմիրը մասնաւոր հաւաքոյթ մը կը կազմէր, ուր Ալիսեննա կը խօսէր մտաւորական նիւթերու վրայ, եւ բոլոր ուսումնականները այս հաւաքոյթին կը հրաւիրուէին: Այս շրջանին է որ առաւելագոյն ժողովրդականութիւնը վայելած է: Կ'ըսէ թէ հոն է որ գտած է «ապահովութիւն, մեծութիւն եւ փառք»: Երբ 58, կամ թերեւս աւելի ճշտօրէն 63 տարեկանին կը մեռնէր, Ֆիդիբապէս սպառած էր:

Չեռնհաս գիտուններ Բագին (Ռագես) ամենամեծ բժիշկը կը համարին իսլամական աշխարհին, բայց Ալիսեննա աւելի մեծ համբաւ շահած է, թերեւս որովհետեւ Գաւուը, որ իր գլխաւոր բժշկական երկն է, հոյակապ հաւաքածոյ մըն է իր ժամանակին բովանդակ յունական եւ պարսկական բժշկական գիտութեան, եւ, Ալիսեննայի ինքնաստեղծ նպաստներով, կը գերազանցէ բոլոր նախընթաց երկերը: Շատ կանուխէն այս գործը Արեւմուտք անցաւ եւ լատիներէնի թարգմանուելով իբրեւ դասագիրք ծառայեց Երոզայի համալսարաններուն եւ, մինչեւ մօտ ասեաներ, Մոնիփլիէի եւ Լուվէնի, ինչպէս մինչեւ այսօր ալ ինչ ինչ արեւելեան երկիրներու մէջ: « Թե-

րեւս որեւէ բժշկական երկ այսքան կարողացուած չէ »: Թէեւ իր բժշկական գործերէն բազմեանով զարկին մասին պարսկերէն իր գիրքին վաւերականութիւնը խնդրական կը նկատուի, բայց Ալիսեննա առաւելագոյն փրկիսօփայ մըն է եւ յղացած է իմաստասիրական ամբողջական դրութիւն մը որ այսօր իսկ կը տիրէ մտաւորական հասցեցողութեան այն ամբողջ մարզին վրայ զոր ինք մագուլթաբ («իմանալի» կամ «մտացածին», այսինքն «ինչ որ միայն միտքին մէջ գոյութիւն ունի, հակադրաբար «իրական»ին): Կոպինօ ցանկը հրատարակած է այն Պարսիկներուն որոնք «ալիսենական» եղած են տասնըվեցերորդէն մինչեւ մեր օրերը, եւ Շէյխ Մուհամմատ Ապտու, իսլամական մտածման վերջին մեծ ներկայացուցիչը Եզրպտոսի մէջ, շատ բան կը պարտէր անոր: Ժիլսոն եւ Կուաշօն ցոյց տուած են այն խոր ազդեցութիւնը զոր Ալիսեննա գործած է սկոլաստիկներուն, մասնաւորապէս Թոմմաս Ագուինացիին եւ Տըն Սթոթուի վրայ, եւ Բոճըր Պէյքըն յարգանքի մեծ տուրք մը կը մատուցանէ անոր:

Մինչնազարեան Եւրոպայի մէջ իր համբաւը հիմնուած էր Շիֆաին (դարման) վրայ, լատիներէնի թարգմանուած *difficatia* անունով, եւ այն համառօտութեան վրայ զոր ինք իսկ կատարած և Նաւաթյորջորջած էր: Գրական այս մեծ գործը իմաստասիրական համայնադիտարան մըն է, որ կը բովանդակէ տրամաբանութիւն, բնագիտութիւն եւ բնագիտացութիւն: Բայց Արեւելք աւելի կը գնահատէր իր Իշարաքը որ, ինչպէս իր աշակերտը կը յիշեցնէ, վերջին եւ հասուն տարիներու արտադրութիւն մըն է, բոլորովին տարբեր Շիֆայէն, եւ փոքր ծաւալի մը մէջ կը բովանդակէ իր մտածման սերը: Ուրիշ գործ մը, որ ատեն մը հակաճառութեան փոթորիկ մը յարուցած է, կը կոչուի Արեւելցիներուն Տրամաբանութիւնը, եւ մէկ մասն է «Արեւելցիներուն Փրկիսօփայութիւնը» անուն անաւարտ գործին: Մինչեւ որ խնամքով չուսումնասիրուին Արեւելցիներուն Փրկիսօփայութեան մասերը կարծուած պատասիկները, կարելի չէ ճշտօրէն հետեւիլ իր մտածման զարգացումին: Արեւելցիներուն Տրամաբանութեան համար զբաւած ներածութենէն կը հետեւի թէ իր վերջին օրերուն կը ձգտէր հետանալ արիստոտէլեան աւանդութենէն, որուն հետեւած էր Շիֆային եւ Նաւաթին մէջ:

Սերտօրէն հաղորդակից հելլէն փրկիսօփայութեան, Ալիսեննա անոնցմէ էր զոր Մութաքըալիմները (աստուածաբանական խորհողներ) վարկաբեկելու համար ֆալասիֆա կը յորջորջէին: Մինչ Մութաքըալիմները իմաստասիրական ապացոյցներ կը գործածէին իրեւ գորավիզ կրօնքին, ֆալասիֆաները, որոնք այս յորջորջումէն չէին ազդուեր, շնանցեր էին կրօնքը եւ փրկիսօփայութիւնը հաշտեցնելու, ինչ որ աւելի յանդուզն ձեռնարկ մըն էր:

Եւ այս մարզին մէջ է որ կը կայանայ իրենց մեծագոյն ինքնատուութիւնը եւ այն մասնաւոր տեղը զոր կը զբաւեն զաղափարներու պատմութեան մէջ: Ալիսենեան մտածման ծագումը արեւելեան է ձեռով, աւելի պղատոնական՝ ըստ գոյացութեան եւ միշտ նոր-պը-

ղատոնական՝ նպատակով եւ առարկայով: Տրամաբանութեան շնորհիւ Արիստոտէլ գերագոյն դիրք մը գրաւած եւ ճանչցուած էր իբրեւ «Առաջին Ուսուցիչ»: Բայց իր բանավարական դրութիւնը, իր հեռուոր եւ անանձնական Աստուածութեամբ, չէր կրնար գրաւիչ ըլլալ: Եւ Պղատոն կը թուէր դրութիւն չունենալ եւ չէր գոհացներ Փալասիփաները: Անոնք բնագրաբար դարձան դէպի նոր-պղատոնականութիւնը: Այս մտաւորական կրօնքը, որ ջանաց միաւորել երկու յոյն փիլիսոփաները եւ կապել զանոնք արեւելեան գաղափարներէն ոմանց հետ, բազմաթիւ հրապուրիչ կողմեր ունէր, եւ զանոնք առաջնորդեց մտածման այնպիսի պողոտաներէ որոնք իսլամութեան անխոտոր ուղիին մերձաւոր էին, թէեւ երբեմն կը շեղէին անկէ: Կրօնքը եւ փիլիսոփայութիւնը հաշտեցնելու իբրեւ առաջին քայլ, Ֆարապի, ամէն իմաստասիրութեան էական միութիւնը պահելով, դիրք մը գրեց «աստուածային» Պղատոնի եւ տրամաբանութեան «վարպետ»ին միջեւ ընդհանուր համաձայնութեան վրայ: Եւ Ֆարապի վարպետն ու առաջնորդն էր Ավիսեննայի: Ուրիշ ազդեցութիւններ որոշապէս արեւելեան աղբիւրներէ կը բխէին: Այս այլազան եւ իրարու հակադիր տարրերէն, որոնց եւ իսլամութեան հիմնական վարդապետութեան միջեւ կերպով մը ներգաշնակութիւն ստեղծած էր, Ավիսեննա միատարր դրութիւն մը կերտեց որ, թէեւ ոչ անթերի, կը մնայ իբրեւ ուշագրաւ փորձ մը համադրութեան: Իր ինքնատուութիւնը գլխաւորապէս կը կայանայ այն եղանակին մէջ որով ինք մըշակեց Յունաստանի հետ կապուած ինչ ինչ գաղափարներ, որոնց արմատը կրնայ կամ ոչ հոն գտնուած ըլլալ:

Ավիսեննա հեղինակած է բազմարժէք միսթիքական գործեր ալ, որոնք, ըստ ոմանց, զինքը կը դասեն բանավարական միսթիքներու շարքը: Պէտք չէ մոռնալ նաեւ իր գրական ձիրքերը եւ պարսկերէն քառեակները որոնք մտած են Օմար Խայեամի համբաւուոր հաւաքածոյին մէջ: Աւելի թանկարժէք են պարսկերէն եւ արաբերէն բժշկական եւ իմաստասիրական եզրաբանութեան մատուցած իր ծառայութիւնները:

Մահճտական խորհողներուն մէջ Ավիսեննայէն մեծ միայն Ֆարապին կայ, որ թէեւ քիչ արտադրած է, սակայն հզօր եւ թափանցող իմացականութիւն մը ունեցած է: Սակայն իր ազդեցութիւնը սահմանափակ եղած է, եւ չէ ունեցած ո՛չ Ավիսեննայի հզօր անհատականութիւնը եւ ո՛չ ալ անոր հարուստ եւ շողշողուն մթերքը մարդկայութեան փորձառութեան:

* * *

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ՖԼՈՊԷՌԻ “L'éducation Sentimentale”-ի ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԻՆ

Ի՞նչ բանն է որ «Զգացական Դաստիարակութիւն»ը եղական գիրք մը կը դարձնէ համաշխարհային գրականութեան մէջ: Ի՞նչ բանն է որ ճշմարիտ արժէքը կ'ընծայէ ի վերջոյ չարազէտ դարձած պատմութեանը այն մանր քաղքենիին, որ կը հետամտի մեծ աշխարհի մը նուաճման եւ ոչ իսկ կը վերատիրանայ, առա՛նց պայքարի, ի յառաջագունէ դատապարտուած իր սիրոյն: Հարցը այն է, որ նիւթը ամէն բանէ առաջ պատրուակ մըն է: Ի՞նչ բանի պատրուակ: Մենք պիտի անդրադառնանք ատոր: Նախ եւ առաջ նիւթը գետնի վրէժն է այն դարաշրջանին, որ տեսաւ իր ծնունդը:

«Զգացական Դաստիարակութիւն»ը կը շփոթէ եւ նոյն ատեն կ'ոչնչացնէ երկու պայմանադրական ըմբռնումներ. — վիպականութիւնը եւ իրապաշտութիւնը: Վիպականութիւն, ի հարկէ. միակ սէրը, ճակատագրականութիւնը...: Նմանապէս իրապաշտութիւն, անշո՛ւշտ. «Փարիզեան կեանքի պատկերները», Ֆրետերիք Մորոյի եկամուտներուն հաշիւը...: Բայց աւելի մօտէն դիտենք: Տարօրինակ վիպականութիւն այս մէկը, որ ոչինչ յառաջ կը բերէ, ամէն ինչ կը խափանէ եւ կը կոտորակէ: Իւրաքանչիւր էջին՝ մեծ դէպքերու կը սպասուի, ամէն ինչ ենթադրել կուտայ որ պիտի պատահին. — զուգադիպութիւնները կը բազմապատկուին, ու հրաշագործ հանդիպումները, որոնք հարուստ պիտի կրնային ըլլալ իրենց հետեւանքներով: Եւ յետոյ, ոչի՛նչ...: Եւ որ աւելին, այս զուգադիպութիւնները Ֆրետերիք Մորոյի հատուցում մը կը բերե՞ն: «Եւ հատուցում կը ստանար, կ'ըսէ Ֆլոպէտ առաջին էջին իսկ, մայրաքաղաքին մէջ բնակիլ չկարենալով, ու ամենաերկար ճամբայէն վերադառնալով իր գաւառը»: Ի՛նքն եւս պիտի փորձէր Տիկ. Արնուն սիրաշահիլ ամենաերկար ճամբայով: Ու այս շաւիղին վրայ, ան ինքզինքին թոյլ պիտի տար տարուելու իր սիրոյն ամէնէն ծաղրանկարային պատկերներէն:

Հասնելու ձգտո՞ւմ: Թերեւս, բայց հասնելու ձգտում զիկ զակ ճանապարհով, ու ըսենք փոխանորդութեամբ: Տելորիէն է, փառատենչ խեղճ դպիրը, — Ֆրետերիքի եղկեմի կրկնակը, — որ իր բարեկամին համար կ'երազէ մեղսակցութիւն՝ կիներուն մօտ: Ընդունա՛յն երազ, երբ եղբրական չէ ան: Այսպէս՝ հեռու ենք Ռասսիէնեաքնեւրէն եւ Ժիւլիէն Մորէլներէն:

Կը մնայ միակ սէրը, անփոխարինելի «չփում»ը: Տիկ. Արնուն, առաջին անգամ երեւնալուն, պճնուած է վիպական հերոսուհիներու ամէն կարգի արտաշքութեամբ: Բայց, ձեռքը բռնած ասեղնագործութիւնը աւելի բան կը խօսի իր մասին քան իր երազիտ աչքերը, ու մուսլինը իր շրջազգեստին: Այդ ձեռագործը արդէն իր առօրեայ

աշխատանքն է, ուրախութենէ դուրկ, պարկեշտ կնոջ եւ ընտանիքի մօրը:

Ամենօրեայ կեանքը: Ուրեմն, իրապաշտ վէպ մը: Այո՛, ոչինչ կը պակսի այնտեղ. — ընկերային վայրերու հաւատարիմ պատկերը, մարդոց եւ գաղափարներու երթ ու դարձը: Միայն թէ՛ այս պատկերը երբեք աւելի իրական չի դառնար մեր աչքին որքան Ֆրետերիք Մորոյի համար, որ անտարբեր է այն բոլորին հանդէպ որ չ'ընդգըրկեր իր սէրը: Եւ ասկէ զատ, — բայց թերեւս միեւնոյնն է, — ճշգրտութեան մտահոգութիւնը այստեղ այնքան հեռուն տարած է, որ իրականութիւնը տարանջատուած՝ գունաթափ կ'ըլլայ: Արտաքին աշխարհը հակառակ իրեն ընծայուած նրբավարութեանց, նկարագրական յարատեւութեան, անզգալիօրէն հեռացած, անսահման տարածութեան մը վրայ նետուած կ'երեւի:

Իրականութեան քիչ մը պղտոր մէկ լուսանկարը: Ո՛չ. առաւել եւս վաւերական ու բարդ մէկ գծանկարը կեանքի, որուն իւրաքանչիւր տարրը երկարօրէն հասունցած անհրաժեշտ ընտրութեան մը հետեւութիւնն է:

Թող մեզի լաւ ըմբռնեն. բոլոր վէպերուն մէջ ընտրութիւն կայ, բայց այստեղ ընտրեալ մանրամասնութիւնը միշտ չէ, — նոյնիսկ խիստ հազուադէպօրէն է, — այն՝ ինչ որ առաջին ակնարկով որոշիչ կը թուի: Միջադէպ մը, ժեսթ մը, առարկայ մը, — երեւութապէս աննշան, — մէկէն հրապարակ կուգան, կը մեծնա՛ն: Իմացականութիւնը փոխած է իրերուն համեմատութիւնները: Մինչեւ իսկ իմացականութենէն լաւագոյնը. տարբեր աշխարհի մը տեսիլքը, սովորաբար մոռցուած, զոր ամենայն իրաւամբ պէտք է կոչել խորհրդանշաններու աշխարհը:

Քանի մը օրինակներ. Եթէ Ֆրետերիք Տիկ. Տամպրէօզը կը տեսնէ միայն կիսովին, այդ կիսովինը իրեն համար կը նշանակէ իր երազած հէշտ եւ վայելչասահ կեանքը: Եւ եթէ վերջին բանը զոր կը տեսնէ նոյն Տիկ. Տամպրէօզի վրայ, դա՛րձեալ այդ կիսովինն է, — որուն վրայ զգրդազին կը փակէ կառքին դռնակը, — այդ կը նշանակէ թէ նէ ընդմիշտ իրեն համար եղած է միայն պատշաճեցում մը, եւ տառացիօրէն «հասնել» ու միջոց մը: Հայր Ռոք, յեղափոխականի մը ապագայ սպաննիչը, — որուն զինուորական հսկիչը պիտի ըլլայ, — առաջին դիտելէն քննութեան կ'ենթարկէ իր «գայլի ծուղակ»ները: Եւ Ռոգանէթը, նիւթապէս հոգացուած աղջիկը, յաւիտենական ստախօսը, Ֆրետերիքի կ'երեւի դիմակաւոր պարահանդէսի մը մէջ: Այսպէս, իւրաքանչիւր տիպար սկիզբէն իսկ զգեստաւորուած է այն ստորդելիներով, որոնք զինքը պիտի դարձնեն այն՝ ինչ որ է: Բոլորին ճակատագիրը նշանակուած է առաջին ժայթքով, անյարիր, անժխտելի՛:

Սակայն, այդ ճակատագրէն, — ու թերեւս այդ է Ֆլոպերի մեծագոյն արժանիքը, — յիշեալ տիպարները, խոռվայոյզ, օրէ օր տարուբեր ընդմէջ իրենց պզտիկ մտահոգութիւններուն, չեն տեսներ մերկ եւ անողոք պատկերը: Եւ որ աւելին, անոնք չեն զգար որ տարիները կը սահին, նենգօրէն: Այն ինչը, որուն կը կարծենք հետեւիլ քայլ առ քայլ, մէկէն կը տեսնենք արտատեղած, նոր շրջանի մը մէջ

փոխադրուած, ու ահաւաստիկ մենք մեզ կը զգանք մտամոլոր, դրեթէ իրեն չափ: Յրետերիք Մորո ամէն ինչ նախատեսած էր, եթէ միայն Տիկ. Արնուն է, օր մը իրեն պիտի տար իր ճերմակ մագերէն փնջիկ մը:

«Զգացական Դաստիարակութեան» իրական հերոսը ժամանակն է, այնչափ ներկայ որ չէ յիշատակուած: Երբեք չլրացած անցեալի մը երկարաձգումները անդադար կը խառնուին նենգաւոր ապագայի մը երախայրիքին. հազիւ թէ անկայուն, խուսափուկ մանրամասնութիւն մը անցողակի կը նշանակէ ներկան:

Դեռ ոչ, արդէն չկա՛յ...

Յրետերիք կը հանդիպի Տիկ. Արնուի, ու անմիջապէս այդ հանդիպումը կը նետէ անցեալին. արդէն իսկ նէ իրեն համար լոկ մեկնակէտ մըն է դէպի ապագան, որուն ունայնութիւնը կը զգանք ի յառաջագունէ: Ու մէկ անգամ միայն, երբ Յրետերիք կը բռնադատուի երես առ երես նայիլ ներկային, այդ ներկան գէշ երազի մը երեւոյթը կը ստանայ իրեն համար: Քանի մը էջի մէջ, մենք ներկայ կը գտնուինք փուլզմանը այն բոլորին, որ պիտի կրնար տակաւին յոյսի մը տեղը բռնել: Անպերջանալիօրէն շարժուն աւագներու վրայ թափառելէ յետոյ, Յրետերիք պատ մը կամ անդունդ մը երեւան կը հանէ: Անգամ մը որ կը խուսափի անդունդէն, իրեն կը մնայ միայն անցնիլ արդէն իսկ կտրած տարտամ ճամբաներէն, բայց այժմ գիտէ թէ ոչ մէկ հանգրուանի կ'առաջնորդեն անոնք: Ան գէշ աղէկ պիտի տանի «մտքին անգործութիւնը, ու սրտին անշարժացումը»: Միակ սփոփանքը, ծերացած, զգուած Տելորիէի ընկերակցութեամբ, վերակոչումն է հասարակաց յիշատակներուն, որոնց լոկ հեռացումը կրնայ քիչ մը կայունութիւն տալ:

Եւ ահաւաստիկ պատմութիւնը վերջ գտած է: Երկու բարեկամները կը վերյիշեն ուսանողութեան շրջանին Նոթանի հանրատան իրենց տուած մէկ ապարդիւն այցելութիւնը:

— Հոն է որ մենք մեր լաւագոյնը ունեցանք, կ'ըսէ Յրետերիք:

— Այո, թերեւս ճիշդ է. հոն է որ մենք մեր լաւագոյնը ունեցանք, կը պատասխանէ Տելորիէ:

Յոռետեսութի՞ւն, թող այդպէս ըլլայ: Արձակօրէն, յարականոնաբար մռայլ պատկե՞ր մը: Թերեւս: Այսպէս պիտի բացատրուի, գոնէ մասնակիօրէն, համր ընդունելութիւնը «Զգացական Դաստիարակութեան», իր հրատարակութեան ատեն: Բայց այս կարգի նկատումները պէ՞տք է մտնեն հաշուի մէջ, երբ հարցը կը կայանայ գործի մը, ուր ձեւէն դէպի մտածումը եղած ներդաշնակութիւնը՝ կատարելագործութեան, — հետեւաբար մարդկային կարողութեան, — անժխտելի պատկերը կ'ընծայէ:

Ճլուպեր ոճաբա՞ն: Խեղճ առասպել: Թէականին նուազագոյն գործածութիւնը, ամենապզտիկ ստորակէտին, որեւէ միջանկեալ պարբերութեան հատանումը արդարացուած, նոյնիսկ արդարացումէն աւելին, անհրաժեշտ են այստեղ: Վայելչութիւնը գործ չունի:

Եւ որովհետեւ կը խօսինք ժամանակի մասին, քիչ մարդիկ նման յաղթանակ մը տարած են անոր վրայ: Միայն դար մը եւս սպասենք:

Թրգ. Ա. Պետրոսեան

Ա. Ա.

ԿՈՒՏԻՆԱՀԱՅ ՅԱԽՃԱՊԱԿԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

ԳՈՒՑԷ ըլլան խորհողներ որ դեռ կանուխ է Կուտինահայ Յաճխապակիներուն արուեստին վերլուծումը, երբ դեռ այնքան քիչ բան գիտենք անոր պատմութեան մասին: Կը խորհիմ որ կը բաւէ ըսել թէ հին արուեստ մըն է ան եւ հայ արուեստ մը՝ իր խորքին մէջ:

Թէեւ քիչ բան գիտենք այս հին արուեստին մասին, սակայն այսօր այլեւս իրականութիւն է որ արուեստով հետաքրքրուող այցելուներուն առջեւ բաց է Պոլսոյ Թօփդափու Սարայի թանգարանին Կուտինական Յախճապակիներուն հաւաքածոն: Ճոխ եւ ընտիր այդ հաւաքածուն, թէեւ կրկնօրինակներով խճողուած՝ հարազատ ներկայացուցիչն է աշխարհական արուեստի մը, որուն միայն կրօնական արտադրութեանց ծանօթ ենք եղած Երուսաղէմի վանքին Ս. Էջմիածնայ մատուռին պատերը զարդարող հայերէն յիշատակարաններու քառակուսիներէն, կամ Վենետիկի Մխիթարեանց ու նախկին Քէլէկեան հաւաքման յիշատակարանին քանի մը նմոյշներէն:

Այժմ, ցանկացողը կրնայ տեսնել Կուտինահայ յախճապակեայ հաւաքածուներ Պոլսոյ թանգարանը, Աթենքի Պենաքի թանգարանը, Փարիզ՝ Սեվրի թանգարանը, Վենետիկ Ս. Ղազարի թանգարանը (բազմաթիւ ու ճոխ հաւաքածու), Լոնտոն՝ Վիքթորիա եւ Ալպերթ թանգարանը: Յետոյ հոս ու հոն կան անձնական հաւաքածուներ, թէեւ չատ հազուադէպ. օրինակ, Հազարեանի հաւաքածուն Նիւ Եորք եւ իմ անձնական հաւաքածուս ի Ուիչիթա, ուր աւելի քան յիսուն Կուտինահայ յախճապակիի շահեկան նմոյշներ կրցած եմ ցարդ հաւաքել:

Ուրեմն հետաքրքրուողին համար հարկ եղածէն աւելի նիւթ կայ Կուտինահայ յաճխապակիներու արուեստին մասին տեսակ մը համայնապատկեր տալու համար:

Կուտինահայ յախճապակիները նախ եւ առաջ աշխարհիկ արուեստ մը կը ներկայացնեն, եւ երբ կրօնական միտումներ ցոյց կուտան՝ աստուածավախ հայ քրիստոնէայ միտումներուն ենթակուած ըլլալ կը թուին առանց «կրօնականացած» ըլլալու: Օրինակ՝ եթէ խաչ մը կը նկարուի քառակուսի մը վրայ, ատիկա այլեւս գոհար մըն է գունազեղ զարդարեալ, եթէ հրեշտակ մըն է գունտի մը երեսին՝ գրեթէ զարդածեւ մըն է մարմնածեւ մը ըլլալէ աւելի, այնքան որ նկարիչը յաճախ կը մոռնայ հրեշտակային թեւերուն յարաբերութիւնը հրաշտակին հետ, եւ կարծես թէ շուարած է անոնց ինչ բանի ծառայելու ըմբռնման մէջ:

Մանրանկարչութիւնը մեր մէջ եկեղեցական բացարձակ տիրապետութեան ենթարկուած՝ գրեթէ երբեք առիթ չէ ունեցած «աշխարհականանալու»:

Խնդիրը կը տարբերի Կուտինահայ յախճապակեգործութեան մէջ: Նախ յախճապակիին կրօնական գործածութիւնը խիստ սահմանափակ ըլլալով, կարիք չկար կրօնական արուեստի մը զարգացման, եւ կրօնական որեւէ ազդեցութիւն կ'աշխարհականանայ Կուտինահայ յախճապակիներուն վրայ: Օրինակ, վիշապասպան ձիւտոր Սուրբ Գէորգ մը քիչ մը անըմբռնելի կերպով կուգայ Կուտինահայ յախճապակեայ օղիի ամանի մը երեսները զարդարելու, ինչպէս որ յաճախ կ'երեւայ Թողատի անագեայ օղիի ամաններուն երեսներուն վրայ: Զարմանալի չէ՞ սակայն զուտ աշխարհական ըմբռնումը՝ որուն մէջ արտառոց նմոյշին կը հանդիպինք արծաթ, ոսկի եւ կիտուածեալ խոշոր գինիի փարջի մը վրայ (իմ հաւաքածուիս մէջ) ուր խմողին աչքին կ'երեւայ Սաղմոսէն քառեակ մը...:

Սակայն այս տիրական կերպով աշխարհիկ արուեստին մէջ հայ արուեստագէտը հաւատարիմ է ցեղային ժուժկալութեան մը:

Ինչպէս մեր մանրանկարչութեան արուեստին մէջ, որ ենթակայ էր կրօնական ձգտումներու, որեւէ ճիգ չկայ աշխարհիկ հեշտալից իրապաշտութիւնը կրօնական զուսպ քողարկումով ներկայացնելու, նոյնպէս ալ աշխարհիկ յախճապակեգործութեան մէջ որեւէ ճիգի չենք հանդիպիր նոյնիսկ գինարբուքը «պարտ ու պատշաճ» աշխարհիկ կենցաղասիրութեամբ ներկայացնելու: Կարծես յախճապակեգործը ծայրայեղ յանդգնութիւն կը սեպէ օրօրուն պարուհիով մը իր այս ու այն օղիի ամանին երեսը զարդարելը: Եւ պարուհին հազիւ թէ վզէն վար կ'նոջական գրաւչութեան եւ հմայքներուն մերկութիւնը տանող հոլանիութիւն մը ունի, ամօթխած արտայայտութեամբ մը:

Կուտինահայ յախճապակեայ ձեւերուն մէջ, բաժակ՝ կանխաւոր, ջրաման, պնակ, դաւաթ, գործնական գիծեր ունին արդարեւ, սակայն չունին թուկէ աւելի գիծ մը, ձեւ մը ուր կորուցիւն մը գործնական

ըլլալէ ուրիշ գրաւչութիւն մը ունենայ. թէեւ սուրճի մանր գաւաթներ կամ վարդի ջուրի սոխածեւ սրուակներ՝ հաճելի ձեւեր են պարսիկ նմոյշներէ, պոյսական ոսկերչութենէն եւ օսմանեան արքունական հետասիրութենէն ներչնչուած, սակայն հայացուած չեն անոնք ընդհանրապէս :

Թասեր կան երբեմն որոնք իրենց ձեւերով իրապէս գրաւիչ են, պնակներ՝ զորս իր ձեռքերուն մէջ կը փայփայէ անոնց ձեռք տուողը: Կուտինահայ արուեստագէտ յախճապակեգործը տիրած է կաւին ու անոր ամէն վիճակներուն մասնայատկութեան: Նախընտրած է գործնականը ոչ թէ որովհետեւ չէ կրցած գեղապաշտական նրբութիւնները եւ անոնց յարակից արհեստական բարդութիւնները նուաճել, այլ որովհետեւ իր ցեղային նկարագիրը տիրական է եղած, հոս ալ օգտակարը չզոհելով նրբութեան, երբ վերջինը անպէտք է:

Կուտինահայ վարպետը կրցած է պատրաստել ճենապակիէն, չը տարբերող յախճապակի՝ այնքան ազնիւ եւ գերազանց, որ կարեւոր Եւրոպական ոնտաններ կանուխէն իրենց հրապարակները բացած են Կուտինահայ յախճապակիներուն: Վենետիկ՝ ուր նրբարուեստ իրերու պատրաստութիւնը ծայրայեղութեան հասած էր, եւ Իտալիա, ուր Մաիօլիքան կը պատրաստուէր անհաւատալի գերազանցութեամբ, Կուտինահայ յախճապակիները հրապարակ կուգային արդար ինքնահաւանութեամբ մը իրենց իսկ Կուտինահայ վաճառանիչներով: Դարձեալ շատ մեծ ճիգով էր որ անգերազանցելի ճենապակեայ Մայսըն գաւաթները կը փորձէին թրքական հրապարակներուն մէջ Կուտինահայ սուրճի գաւաթներուն հետ մրցիլ ժԼ. դարուն վերջը:

Ունինք Կուտինահայ ամբողջ եւ հատկոտոր նմոյշներ որոնք արհեստական զարմանալի նրբութիւն կը մարմնացնեն, գրեթէ հակելիթի մը կեղեւին փխրունութեամբ եւ շատ բարակ մարմնով: Այսքան նրբութեան կարողութիւնը ունենալ եւ չտարուիլ ծայրայեղ, եւ հաւանաբար անգործնական գեղապաշտութենէ, իրապէս զարմանալի պիտի ըլլար եթէ չգիտնայինք, որ այդ արուեստին վարպետները Հայեր էին: Այս իսկ ապացոյց է որ Կուտինահայ յախճապակիները միայն ժուժկալ, շատ ժուժկալ հայ արհեստաւորի եւ արուեստաւորի խղճամիտ արտադրութիւններ են:

Ուրեմն ոչ մէկ տարակոյս, ցեղն է որ կը խօսի անոնց արհեստին մէջ, ինչպէս՝ անոնց արուեստին մէջ: Եթէ եղած են ոմանք որ ստորագնահատելու միտում ցոյց տուած են Կուտինահայ յախճապակիէ արտադրութիւնները, ատիկա պէտք է վերագրուի պարզապէս անոնց անհասկացողութեան հայ արուեստագէտին հոգեկան մղիչ ուժին եւ ուղղութեան: Այս ըմբռնումով միայն պէտք է մօտենանք Կուտինահայ յախճապակիներու ձեւակերպութեան արուեստին:

Գերազանցապէս գոյն կայ հոն, դժէ աւելի: Յախճապակիներուն գիծը կը մնայ երկրորդական, ծրագրական գոյնին առընչութեամբ: Յախճապակեգործին երանգն է որ Կուտինական արտադրութեանց մէջ կը գերազանցէ գիծը եւ կը սահմանաւորուի միայն ձեւով: Իր «ոսկեղարուն» Կուտինահայ յախճապակիներուն երան – գապնակը հաւատարիմ է գոյներու մաքրութեան, հարազատութեան եւ մանաւանդ, դարձեալ, գործնական է: Մեծագանգուած ու բազմածախս մզկիթներուն մէջ տեղի կուտայ պահանջուած ճոխասիրութեան: Գոյները կը պայթին իրենց քառակուսիներուն վրայ ակնբախ, սքանչելի, ներշնչող: Պատերուն վրայ ամբողջ կենսաշող դարուններ քառակուսի առ քառակուսի կը գալարուին կը մազլցին, երանաւէտ արքայութեան մը՝ մահմետական տեսլակնութեամբ, երբ, մըզկիթներուն համար դուրսէն եղած պարտադրանքներ իբր ներշնչում ծառայած են Կուտինահայ յախճապակեգործ արուեստագէտներուն: Անոնց մէջ քիչ բան կայ հարազատ՝ հայունակ արուեստի կամ ներշնչման: Սէլիմներու եւ Սուլէյմաններու այդ շրջանին եւ անկէ վերջ մինչեւ ժէ. դարու վերջը Կուտինահայ արուեստագէտին ոգին խանդավառուած է պարտադրեալ եւ ծրագրեալ արտադրութեանց մէջ, որոնք մասնակից է ան միայն իր անգերազանցելի արհեստագիտութեամբ:

Իսկ անկէ առաջ, օսմանեան հնագոյն շրջանին եւ նոյնիսկ սելջուքեան շրջանին, մասնաւորաբար ժԳ. դարէն սկսելով, արուեստը աւելի հարազատ է եւ անխառն իր հայ ոգւոյն մէջ, մզկիթներէն ներս ալ: Սակայն զժբախտաբար եկեղեցիները զուրկ են, աւելի մեզի հասած չեն Կուտինահայ հարազատ յախճապակիի նմոյշներով: Տնայնական առօրեայ իրեր մեզի հասած են աւելի ուշ ժամանակէ, ոչ աւելի առաջ ժէ. դարէն: Բնականաբար մեր խօսքը այն նմոյշներուն մասին է որ այժմ անվարան իբր Կուտինահայ կը նկատենք: Մինչ կան հին կտորներ որոնք թափառական որբերու պէս այժմու գեղարուեստագէտներուն կողմէ Դամասկոսէն Հոռոզս եւ անկէ ալ Պոլլիս կամ Իզնիկ կը տարուին:

Մզկիթներուն քառակուսիներն են որ այժմ մենք կուտան կըրնանք սեպել Կուտինահայ յախճապակիներուն արուեստին եւ արհեստին մասին: Մեր եկեղեցիներէն չունինք բան մը մնացած, մզկիթներուն մէջ գտնուածներուն հնութեամբ: Քառակուսի մը, հաւաքման մէջ՝ անծանօթ եկեղեցիէ մը պոկուած՝ գուցէ հին ըլլայ, հաւանաբար ժԶ. դարէն, սակայն անտարակոյս ժէ. դարու կէսէն ոչ աւելի ուշ: Ասիկա սակայն հարազատ նմոյշ մըն է հաւատարմօրէն Կուտինահայ յախճապակեգործ արուեստագէտը ներկայացնող: Անխառն մաքուր գոյներով, սպիտակ յատակի վրայ կղզիացած, կարծես ձեռագրի մը խորաններէն փրցուած ըլլար իր պարզ ու հաւասարաթեւ խաչով: Իր պարզութեան մէջ իսկ սքրութեան բոլոր դրոշմով քառակուսի մը, որ գլխովին կը տարբերի իր գծի ու գոյնի ժուժկալութեամբ մզկիթներու պարտադրեալ քառակուսիներուն արուեստէն:

ԺԸ. դարով, ըլլայ մզկիթներուն եւ ըլլայ եկեղեցիներուն մէջ, որոնք հետզհետէ աւելի յախճապակեգարդ կը հասնին մեզի, արուեստ-

տը կ'իյնայ : Այնքան կ'իյնայ որ կը հասնի Ղալաթիոյ Սուրբ Լուսա-
ւորչի տաճարին գրեթէ երկդարեան յախճապակիներուն յոգնեցուցիչ
միօրինակութեան՝ թէ գծի եւ թէ գոյնի, որ ազոտոտ կապոյտ մըն է :
Արդեօ՞ք հին սուլթաններուն եւ մեծատուններուն ճոխութեան եւ տ-
ռատաձեռնութեան պակասն է որ զգալի կ'ըլլայ : Չեմ գիտեր, սե-
կայն պակասը զգալի է արուեստին մէջ :

Սակայն տարբեր է դրուժիւնը քառակուսիներէն դուրս : Ժէ. դա-
րուն կ'երեւայ թէ չահաբեր եղած է Թիւրքուազ համաձածի գոյնը
զանազան սեւ գծիկներով եւ կիսազնաթիկներով զարդարուած կան-
թաւոր գաւաթներու եւ ջրամաններու վրայ : Ատոնցմէ բաւական նը-
մոյշներ ունի Թօփդափուի թանգարանը, եւ տասնեակ մըն ալ, նոյն-
պէս համաձածի ընտիր նմոյշներ, կան հաւաքմանս մէջ : Սա-
կայն ասիկա, այսինքն այս գոյները, թրքական խոտակոծն ճաշակին
բաւարարութեան համար եղած ըլլալու երեւոյթը կը թուին պար-
զել : Նոյն ժամանակէն հասած են դունազեղ կտորներ ալ որոնք
կը փայլին կանանչ, դեղին, կարմիր կամ սմբուլագոյն ծաղկազար-
դերով եւ դժագարդերով : Սակայն միշտ գիծը երկրորդական է,
ճիշտ հակառակը մեր մանրանկարչութեան մէջ եղածին : Ասիկա ան-
տարակոյս իրարմէ այնքան տարբեր գործածութեամբ նիւթերու յար-
մարութեանց պատճառաւ է :

Եկեղեցական կանթեղի գունտերը շատ հազուադէպ կերպով տար-
բերակներ ունին եւ առհասարակ միջակ մեծութեամբ հրեշտակազարդ
գունտեր են : Հազուադէպօրէն մեծ են անոնք սովորական նկատուած
չափէն, եւ նոյնպէս հազուադէպօրէն իրենց զծածեւերը կը տարբե-
րին : Ասիկա ալ ինքնին ապացոյց՝ Կոստինանդայ յախճապակեգործնե-
րուն խիստ աւանդապաշտութեան :

Ուրեմն ահա աշխարհիկ հայ արուեստ մը որ դարձեալ ցոյց
կուտայ աւանդապաշտութիւն, գոյնի եւ ձեւի մէջ, ինչպէս եւ ժուժ-
կալութիւն՝ ամբողջութեան մէջ : Այսպէս գերազանցօրէն ազգային
արուեստ մը կ'ըլլայ, որուն մասին հազիւ քիչ մը բան գիտենք դեռ :
Կարեւոր արուեստ մըն է եւ հետզհետէ կը ստանայ իր համաշխար-
հային արժանի գնահատութիւնը : Ան ազդած ու ազդուած է հեռա-
ւորագոյն արեւելքէն մինչեւ Եւրոպա : Յաջողած է իր իւրացումնե-
րուն մէջ եւ ազգայնացուցած զանոնք : Այդ արտադրութիւնները
ցոյց կուտան անուրանալի ճաշակ, գործնական ձեւակերպում, նիւ-
թի եւ գոյնի պատրաստութեան գերազանց ճարտարութիւն, որուն
բարձրորակ նմոյշները կրնան մրցիլ նման լաւագոյն համաշխարհային
նմոյշներու հետ : Իբր արուեստ կը մնայ պահպանողական եւ ազգա-
յին, բաց ի երբ օտար պատուէրներու ստիպման տակ կը պարտա-
դրուի հեռանալ իր հունէն :

ՀԱՅՅՐԷՆՐ՝ ՆԻԻԹԵՂԷՆ ՀԻՄՆԱՔԱՐ ՍՓԻԻՌԻԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

Գ.

«Անգլիերէն լեզուով հայապահպանման» նկատմամբ նախ Հայրեմիք Ուիլիի թղթակիցին արդարացի եւ խորիմաստ առարկութիւնը:— «Իմաստութիւնն ու փորձառութիւնը կը փաստեն, որ առանց լեզուի, ժողովուրդի մը ոգին դատապարտուած է մեռնելու:» Սիւրմէլեան երկար պատասխանով մը, ուր կը տեսնենք երեւութական իրատեսութեան մը շարքը միայն, կը ճշդի փաստել հակառակը: Կու տանք հիմնական մասերը:— «Հոս, Ամերիկայի մէջ պէտք է զործենք հրաժարելով հայերէն լեզուէն: Եւ այս կարելի է շնորհիւ այն ամերիկացի-հայ գրողներուն որոնք պահած են հայկական ոգին. նոսե շնորհիւ էրաթիւններու, նկարիչներու եւ այլ արուեստագէտներու: ... Հայ ըլլալ չի նշանակեր որ պէտք է անտեսենք անգլիերէնը, ոչ ալ կը նշանակէ որ պէտք է չըլլանք միեւնոյն ատեն ամերիկացիներ: (Այս մանկուսակ հաստատուածին առնչութեամբ հարցում մը.— Արդեօք ամերիկահայ ըլլալ թարգմանի որ պէտք է անտեսենք մեր մայրենի լեզուն, եւ հրաժարի՞նք զոնէ նոյնքան հայ ըլլալէ որքան ամերիկացի...): Ամերիկայի — եւ թերեւ ալ կարգ մը ուրիշ երկիրներու մէջ ինչպէս Փրանսան — դատապարտուած ենք կորսնցնելու մեր լեզուն ի վերջոյ, բայց կրնանք պահել հայկական ոգին: Եւ ես այդ է որ կը ջանամ իրադրոծել...: Հայաստանի մէջ հայերէնը կորսուելու վտանգէն զերծ է. իսկ Միջին Արեւելիի հայաշատ կեդրոններուն, ինչպէս նաեւ այն գաղութներուն մէջ ուր կարելիութիւն մը տակաւին կայ, մենք պէտք է ամէն միջոց ի դործ զենք պահպանելու համար մեր լեզուն եւ մշակոյթը: Հոս, քանի որ մենք չենք կրնար պահել մեր լեզուն, պէտք է փորձենք պահել մեր մշակոյթն ու ոգին:» Կը վերջացնէ ասպնջական Ամերիկայի ուղղուած քանի մը երախտագրական խօսքերով, ուր հարեւանցի ակնարկութիւն մըն ալ, թէ կարելի է հաշտեցընել հայ եւ ամերիկացի ըլլալու զոյգ կացութիւնները: Բան մը՝ որուն մենք այլ համոզուած ենք մեր ըմբռնումներով: Ուրեմն, եթէ խտացնենք այս բոլորը կը տեսնենք որ ըստ Սիւրմէլեանի հայ Գաղթաշխարհը կը բաժնուի երկու մասի: Նախ այն երկիրները ուր կարելի է լեզուն պահել եւ պէտք է պահել: Այստեղ անշուշտ ոչ մէկ տարակարծութիւն: Յետոյ, Ամերիկայի եւ Փրանսայի նման երկիրներ՝ ուր պէտք է լեզուէն հրաժարիլ, որովհետեւ կորսուելու դատապարտուած է:

Այս դիրքը համարժէք է այդ գաղութներուն վրայ սպունգի հարուած մը տալու, եւ կը նմանի տեսակ մը հաւաքական ինքնասպանութեան որոշումի: Որովհետեւ շատ նման է յայտարարելու.— Երբ ի վերջոյ պիտի մեռնիմ, ինչո՞ւ անմիջապէս վերջ չտամ կեանքիս: Եթէ այս մտայնութեամբ մտեանք մեր հաւաքական խնդիրներուն, կրնանք նաեւ յայտարարել որ ոչ միայն լեզուն այլ եւ հայութիւնն ալ ի վերջոյ

պիտի կորսուի այդ զաղութներուն մէջ: Ուրեմն հրաժարինք հայութենէ, որովհետեւ որքան լեզուի ողբերգութիւնը նոյնքան ալ ուժացումը լայն համեմատութիւններ ստացած է: Եւ այն ատեն պէտք չկայ խօսելու հայապահպանման, անգլիերէն լեզուով «հայ ոգիի», առանց հայերէնի մշակոյթ փրկելու եւ այլ կատակերգութիւններու մասին:

Թերեւս չափազանցուած նկատուի այս գուգահեռը: Բայց անկարելի է անքակտելի կապ մը չտեսնել լեզուին եւ ժողովուրդ ամբողջին միջեւ:

Նախ՝ որովհետեւ լեզուն առանցքն է գրականութեան: Գրականութիւնը՝ ՎԵՐխաւոր եւ իմացական արտայայտիչը մը՝ շակոյթին: Մշակոյթը՝ հօրաբոյսն ազդակը ազգապահպանման, որովհետեւ համադրական բերեղացումը հաւաքական ինքնուրոյն ոգիին: Ուրեմն կենսատու աւելը ժողովուրդ ամբողջին: Այս անբախտելի շղթային իւրաքանչիւր օղակը պէտք է մնայ անձեռնմխելի արտասահմանի մեր իրականութեան մէջ. հարուած տալ անոնցմէ մէկուն, պիտի նշանակէ քայքայել շղթային ամբողջութիւնը, այսինքն խթանել այլասերումը:

Երկրորդ, ինչպէս պիտի տեսնենք աւելի մանրամասնօրէն, գաղթաշխարհին մէջ, ուր հայ բեկորները զրկուած են անտեսաբարազական շարժականութիւնն ուրիշ կամուրջներէ, ուր չկայ պետական կեդրոնածիղ ազդեցութեան մը մղումը դէպի ազգային միաձուլում, միայն մեր լեզուն կրնայ մարմնացնել — ի բացակայութեան հողին — հայ ամբողջութեան նիւթեղէն շաղախը: Հրաժարիլ լեզուի անհրաժեշտ ընդհանուր յայտարարեն, որ տակաւին կարկաղուն առուի մը պէս կը կապէ հեռաւոր հողամասեր, իրարու կը միացնէ ամերիկահայի, Փրանսահայի, սուրբիահայի նման իրարմէ տարբեր էակ-

ներ, պիտի նշանակէ խափանել մեր տուկալու ճիգերը որոնք առաւելաբար կը յինուն հայ ամբողջականութեան մը գոյութեան հաւատքին վրայ:

Իայց հակառակը մտածողներ ալ կան...: Մանաւանդ Ամերիկայի մէջ. եւ որպէսզի արդարացնեն միայն անգլիերէնի գործածութիւնը, առաջ կը քեն երեւութապէս առարկայական բայց վիճելի հաստատում մը. — Թէ հոն «մեր լեզուն դատապարտուած է ի վերջոյ կորսուելու»: Այս հաստատումը, որուն սրտցաւ ելոյթներով դեռ կը փորձեն տալ անխուսափելի եւ բացարձակ իրականութեան մը երեւոյթը, կրնայ ծնունդ առնել միայն պարտուողական ոգիներէ: Ահա թէ ուր պէտք է տեսնել թո՛ւն պարտուողական ոգին, եւ ոչ թէ հայ գրողներուն մէջ, ինչպէս յայտարարած էր Ջաւէն Սիւրմէլեան, կը յիշէք անշուշտ (Անդ. Թիւ 2):

Եւ դեռ այս դիւրին հաստատումին հասցնեալ եղբակացութիւնը. — «Պէտք է անգլիերէն գործածենք»: Իսկ այս համակերպութեան շատ մօտիկ ապական՝ ըսենք անմիջապէս, ձուլումը: Եթէ համոզուած ըլլայինք որ Սիւրմէլեանի հրապարակային թելադրութիւնը արդիւնք չէ կացութեան մակերեսային քննութեան, որ ան չի մնար իր մտահոգութիւններուն շրջափակին մէջ, եթէ կասկածն ունենայինք որ իր «անգլիերէն պէտք է գրել»ը այլ կանխամտածումներէ կը բխի, առանց ընկրկելու բառերուն առջեւ, պիտի ըսէինք՝ դաւաճանութիւն: Յամենայն դէպս, ստիպուած ենք զոչելու որ իր դիրքը դասալքութիւն մըն է: Եւ այստեղ թիւրիմացութիւններ չծագին. չենք ակնարկեր իր անգլիերէն գրելուն. նկատի ունինք միայն իր «պէտք է անգլիերէն գրել» ընդհանրացումը:

Դասալքութիւն՝ որովհետեւ, մենք Պատմութեան եւ Մարդկութեան առջեւ

ճակատադրական պարտականութիւնն ունինք իբրև հայ առաւելագոյն տոկալու, տեւելու: Այլ հարց թէ կը յաջողի՞նք թէ ոչ: Կարելորդ այս ձգտումն է, որուն ենթակայ ենք եւ որ մեր մէջ կը գործէ այս կամ այն ձեւով, երբեմն նոյնիսկ մեր մտածումէն պաղտնի: Բնութեան հաւաքականութիւններուն սահմանած այս մղումը պէտք է ընդունինք իբրև օրէնք, եւ փորձենք փոխադրել մեր իմացականութիւններէն ներս: Օրէնք մը՝ որ հաւաքականութեանց հոգեբանութեան մէջ կրնայ համարութիւնը նկատուիլ անհատներու մօտ զոյութիւն ունեցող ինքնատեւականացման եւ ինքնապահպանման զոյգ բնազդներուն, որոնք պահանջքի մը ոյժով կ'իրականացընեն բնութեան պարտադրանքը:— Դիմանալ ոչ միայն իբրև անհատ, այլ եւ իբրև մէկ մասնիկը այն ամբողջականութեան որուն կը պատկանինք: Կարելի է երկար խօսիլ այս տեսութեան վերայ, վեր առնել թեր ու դէմ կարծիքները, բայց պիտի բաւականաննք տալով հիմնական փաստ մը, որ այդ ձգտումը անկասկած կայ մեր մէջ: Արդարեւ, եթէ ան չլլար, չէր ըլլար Պատմութիւնը, չէին ըլլար Քաղաքականութիւնն ու Դիւանադիտութիւնը, չէին ըլլար մարդկութեան ընդհանուր զարգացումին մէջ փառապանծ ոստումներ, հերոսական էջեր եւ արիւնոտ նախճիրներ: Իսկ այն ժողովուրդները որ անհետացած են դաբերու ընթացքին, զարտուղութիւն անդամ չեն տնելլու ընդհանուր բնազդին նկատմամբ: Անհետացած են պահու մը, երբ պէտք էր անհետանային, նոյն օրէնքին գործօնութեամբ ի նպաստ դրացիին, որուն մէջ ան ձգած է աւելի՛ հզօր արձազանդ: Մենք պիտի մերժենք որ մեր ժամը հասած է, որովհետեւ ստիպուած ենք մերժելու, ստիպուած ենք կանգուն մնալու այնքան ատեն որքան որ մեզ դուրսէն չեն տապալած:

Այս ճամբուն վրայ իրաւունք չունինք արձանագրելու որեւէ ընկրկում, ընտրելու որեւէ միջին ճամբայ, ինչպէս լեզուէն հրաժարելու դասալիւքիւնը այս պայմաններուն մէջ:

Անշուշտ մեր իտէլական թուող, եւ քիչ մըն ալ ընկերա-բնագաղտեղական յաւակնութիւններ ունեցող տեսակէտը ունի իր լուրջ հակառակորդները, օրինաբէր համար անոնք՝ որ կը յառաջադրեն թէ երբ հաւաքականութիւն մը այլեւս չունի ընկերային եւ տնտեսական հասարակաց շահեր, երբ ուրեմն, զրկուած «նիւթական» ենթախաւէն, կը պտնուի անբնական պայմաններու մէջ, կեղծ հաւաքականութիւն մըն է: Ասոնք աւելորդ կը նկատեն այդ հաւաքականութեան դոյութիւնը եւ ուրեմն պըքարը՝ իբրև ժողովուրդ տեւելու: Ու կը թելադրեն ձուլումը ուրիշ հաւաքականութեան մը մը մէջ, գոնէ անհատական գետնի վրայ դէպի բնականոն պայմաններ վերադարձի մը համար: Բայց այստեղ այդ տեսակէտները վիճարանութեան նիւթ չեն կրնար դառնալ, որովհետեւ Սիւրմէլեան ինքն ալ մեր դիրքը կ'որդեգրէ ըստ երեւոյթին խօսելով հայապահպանման մը տահոգութիւններէն մղուած:

Եւ այսպէս, իր հրապարակած մտահոգութիւններով բաւական մօտ շատ մը սրտերու, Սիւրմէլեան երբ կը թելագրէ «գործնական» միջոցներ, իր այդ յարաբերական հրապարչին կ'աւելցնէ երեւութապէս իրատես եւ առարկայական փաստարկութեան մը հմայքը, որ կրնայ համոզել կարգ մը միտքեր: Արդարեւ, առաջին ակնարկով, կրնայ թուել շատ պարզ, առարկայական եւ իրատես՝ գաղափարներու հետեւեալ կապակցութիւնը:— Հայերէնը պիտի կորսուի ի վերջոյ, ուրեմն ի դուր է աւելորդ ճիւղեր վատնել լեզուն պահելու, պէտք է անկէ հրաժարիլ եւ անդիտատու հայաչունջ գրականութեամբ մը պահել հայ

ուղին եւ մշակոյթը:

Այո՛, այս բոլորը շատերու համար կրնայ տրամաբանական թուիլ: Մեզի գիտն եւ մշակոյթին այլ կերպ փրկու- համար ոչ սակայն, որովհետեւ միտքերու այս հետեւականութեան մեկնակէտ- հաստատումը կը գտնենք կամայական, իսկ անկէ մեկնող մտածելակերպը մա- կերեսային:

Ու նախ քան տրամաբանութեան ուղի- ներով փաստարկութիւն մը, կ'ուզենք ստորագծել հաւատոյ հանդանալ մը՝ որ կը բխի տեւելու ցեղային ընպզէն: — Նոյնիսկ եթէ հայերէն լեզուն (Ամերի- կայի մէջ թէ ալլուր) գտնուի իսկապէս իր վախճանի օրերուն, մենք պէտք է ժխտենք այդ իրականութիւնը: Որքան ալ զբաղան փաստեր կուտակուած ըլլան, կամ գտնուինք արդէն կատարուած իրո- ղութեան մը առջեւ իրաւունք չունինք համակերպելու: «Հայերէնը կը մնայ ու պիտի մնայ»ն — անմիջական արձա- գանդը «Հայութիւնը կը մնայ ու պիտի մնայ»ին — պէտք է քանդակենք մեր մէջ կրօնքի մը ուժգնութեամբ, իբրեւ հաւատքի հիմնարան:

Կրնայ առարկուիլ որ ծայրայեղու- թեան մէջ ենք, եւ թէ լեզուն ժողովուր- դը չէ: Անկասկած ճիշտ՝ որ լեզուն ժո- ղովուրդը չէ՝ բայց կարելի չէ նաեւ ու- ըրանալ լեզուին տեղը ժողովուրդ ամբող- ջականութեան մէջ իբրեւ շաղկապող լատ կարեւոր ազդակ: Առանց ժողո- վուրդի լեզու մը, թանգարանը կը դըր- ուի: Եւ նոյնքան իրաւ՝ որ առանց լե- ղուի ժողովուրդ մը, ուչ կամ կանուխ, կրնայ թանգարանը դրուիլ, եթէ զայն փոխարինող համարժէք դործօններ չըլ- լան: Եւ մենք համոզուած ենք որ չկան: Հայ դպրժաշխարհին մէջ թող քաջա- լերուի լեզուին նահանջը, եւ արդէն եր- կուներք սերունդ յետոյ կայ գաղթաշ- լարի արտայայտութիւնն անգամ պիտի դառնայ ժամանակավրէպ եւ միջուկէ զուրկ:

Կրնայ նաեւ առարկուիլ որ Սիւրմէ- լեանի յառաջադրութիւնը — հայ ո- կրնայ տրամաբանական թուիլ: Մեզի գիտն եւ մշակոյթին այլ կերպ փրկու- թիւնը — միջին ճամբայ մըն է, երկու- չարեաց փոքրագոյնը ընտրելու ձեւ մը, քանի որ ինչ ալ ըլլայ լեզուն պիտի կոր- սուի: Բայց տակաւին առանց խօսելու օ- տար լեզուով «ոգի եւ մշակոյթ փրկե- լու» գործնական կարելիութիւններուն մասին, միշտ կառչած մեր հանգանա- կին, կը պատասխանենք որ հաւատքի պարագայ մը չի կրնար միջին ճամբա- ներու արկածախնդրութեան մէջ մտնել: Կամ կը հաւատանք եւ կամ — կա փա- յիսի ճշմարտութիւն — չենք հաւատար- նման պարագաներու մէջ գաղջութիւնը կրնայ սկզբնաղբութիւնն ըլլալ ստու- մին: Ուրեմն, կամ կ'ընդունինք «պէտք է հայ մնանք»ը ամբողջութեամբ եւ այս ուղղութեամբ ամէն զիջում կը նկա- տենք վտանգաւոր (նոյնիսկ եթէ ան հիմնաւորուի իրատես աճադարարութիւն- ներով) եւ կամ կը մերժենք հիմնարա- նը եւ հարցը կը փակենք:

*
**

Հիմա, որպէսզի ամբոխալարութեան մը տպաւորութիւնը չձգենք, որպէսզի փարատենք ամենափոքր կասկածն ան- գամ թէ մեր գիրքը կրնայ ծնունդն ըլ- լալ երազկոտ, իրականութիւններէ հե- շատ կարեւոր ազդակ: Առանց ժողո- վուրդի լեզու մը, թանգարանը կը դըր- ուի: Եւ նոյնքան իրաւ՝ որ առանց լե- ղուի ժողովուրդ մը, ուչ կամ կանուխ, կրնայ թանգարանը դրուիլ, եթէ զայն փոխարինող համարժէք դործօններ չըլ- լան: Եւ մենք համոզուած ենք որ չկան: Հայ դպրժաշխարհին մէջ թող քաջա- լերուի լեզուին նահանջը, եւ արդէն եր- կուներք սերունդ յետոյ կայ գաղթաշ- լարի արտայայտութիւնն անգամ պիտի դառնայ ժամանակավրէպ եւ միջուկէ զուրկ:

որոշ արդիւնք մը տան մէկ, կամ շատ շատ երկու սերունդի տեսողութեան ընթացքին, վառ երեւակայութեան մը պէտք չկայ պատկերացնելու համար Յրդ սերունդի էակը, հայ լեզուէն բլրովին զրկուած, զոր հայ կոչելու համար լեռ մը բարեացակամութիւն պէտք է: Եւ այդտեղ շղթան այլեւս կտրուած է: Վերջնական, առանց ետ-դարձի հասնականութեան:

Ահա թէ ինչու ըսինք թէ Սիւրմէլեանի իրատեսութիւնը երեւութական է. անկարելի է ըմբռնել իրատեսութիւն մը, առանց հեռատեսութեան անհրաժեշտ ներկայութեան: Իրատեսութիւն եւ պարզապարզապատկերութիւն տարբեր բաներ են: Եւ դեռ իր պատճառարանութեան միւս խոցելի կէտերը՝ որոնք պիտի մատնանչենք մի առ մի:

Առաջարկուած տեսակէտը կը բարկանայ չորս հիմնական մասնիկներէ:

- ա) Հաստատում-մեկնակէտ.— (Հայերէնը դատապարտուած է կտրուելու). զիւրին, չըսելու համար աժան «զիւտ» մը:
  - բ) Եզրակացութիւն.— (Ուրեմն հրաժարիլ մայրենի լեզուէն). հազմեալ եւ վտանգաւոր:
  - գ) Գարման.— (Գրել անգլերէն, արտադրել անգլիատառ բայց հայաչունչ դորձեր). ամուլ յուսացուած արդիւնքներէն, եւ արկածալից՝ որովհետեւ ընդհանրացման մը պարզակից բացասական արդիւնքներով բերրի:
  - դ) Նպատակ.— (Անգլիատառ գրականութեամբ, հայկական ոգին եւ մշակոյթը փրկել): Անիրագործելի ցնորք՝ հակասութիւններով լեցուն:
- Նախ այն իրողութիւնը որ առիթ տուած է Սիւրմէլեանի «հաստատումին», բոլորիս ծանօթ ոգրերգութիւնը՝ որ կը հիւծէ մեր մայրենի լեզուն գաղթախարհին մէջ:
- Ոչ ոք կրնայ ժխտել այս իրականութիւնը: Պէտք է ընդունինք զայն պարզապէս իրատեսութեամբ մը, իսկական դարձման մը գտնելու համար. այլապէս կ'իյնանք ջայլամներու միամտութեան մէջ: Սակայն տարբեր բան է երեւոյթ մը տեսնել եւ հաստատել այնպէս ինչպէս որ է, եւ տարբեր բան նոյն երեւոյթը հաստատել՝ ապագայի մասին անձնական եմքադրութիւն մըն ալ կ'սցընելով անոր: Այսպէս՝ հիմնովին կը տարբերին հաստատել թէ «ներկայիս հայերէնը կտրուելու վտանգին մէջ կը գտնուի» եւ ըսել թէ «հայերէնը կտրուելու դատապարտուած է»: Առաջին ձեւը, իրողութեան դատողութիւն մըն է, (Jugement de fait) եւ ուրեմն կը պարունակէ իրատես առարկայականութիւն մը. հաստատում մը՝ անվիճելի, որ կը բնորոշէ ներկայի կացութիւն մը, առանց ուրիշ յաւակնութիւններ ունենալու: Իսկ երկրորդ ձեւը, զոր որդեգրած է Սիւրմէլեան, արժեքահամեմատական դատողութիւն մըն է (Jugement de valeur) որովհետեւ կը պարունակէ արդէն անձնական կարծիք մը.— թէ ներկայ այս կացութիւնը պիտի շարունակուի, տեսական է եւ վերջնական (չէ՞ որ ըստ իրեն լեզուն դատապարտուած է կտրուելու): Եւ քանի որ Սիւրմէլեան իրողութեան այս հաստատումին մէջ կը սահեցնէ անձնական զիրքաւորում մը, քանի որ կու տայ այժմէական երեւոյթին արդէն քարացած իրականութեան մը բնոյթը, անտեսելով այն բոլոր գործօնները որոնք կրնան յեղաշրջել կացութիւնը, ստիպուած ենք ընդունելու որ ան, իր յառաջագրութիւններուն մեկնակէտէն իսկ կը դարբի առարկայական ըլլալէ: Եւ որովհետեւ ո՛չ առարկայական, որովհետեւ իր «հաստատումները» անձնական որոշ կեցուածքով մը տարած ենթադրութեան՝ ախտաճանաչման նախընթաց աշխատանքին մէջն անգամ Սիւրմէլեան չունի

իրատեսութիւնն: Ահա թէ ինչու իր տրամաբանութիւնը կը դառնայ կամայական, եւ ուրեմն վիճելի: Քանի որ Ամերիկայի մէջ դամոկլեան սուր մըն է կախուած մեր լեզուին վրայ, ինչո՞ւ ենթադրել թէ ան դատապարտուած է վերջնապէս կորսուելու. նոյնիսկ հոն, Ամերիկայի մէջ: Ինչո՞վ հիմնաւորել այն կարծիքը թէ հայերէնի հսկայաքայլ նահանջը պիտի ըլլայ անվերադարձ, եւ թէ ոեւէ միջոց չկայ լեզուական այս հոգեւարքին դարման մը գտնելու:

Եւ յետոյ, ի՞նչ իմաստ ունի հայ դպրոցաւորներին այս վտանգաւոր բաժանումը. — Կարգ մը երկիրներ կարելի է լեզուն պահել, ուրիշ տեղեր կարելի չէ պահել: Ուրեմն այստեղ պահելու, այստեղ չպահելու...: Կարծէք մինչեւ հիմա առ ու անդ լեզուն մնացած է կամ նահանջած, ըստ հանգամանաւոր խելագատիկներէ արձակուած որոշումներու: Ի՞նչ դիւրին է յայտարարել թէ որովհետեւ Ամերիկայի Սուրբ մէջ հայերէն կը խօսուի, «կարելի է հոն լեզուն պահել եւ պէտք է պահել», մինչդեռ Ամերիկայի մէջ ուր չատ քիչ կը գործածուի հայերէնը, «կարելի չէ զայն պահել եւ պէտք է հրաժարիլ անկէ...»:

Անշուշտ այս ներկայ իրականութիւնը անհերքելի է, այդ չէ որ ինչորոյ առարկայ կ'ուզենք դարձնել: Բայց կարծես մը որ ստեղծուած է մեր կամքէն անկախաբար — որովհետեւ այս երկրին մէջ պայմանները եղած են նւազատաւոր մեր լեզուին համար, եւ այն երկրին մէջ աննպաստ, — պէտք է որ մեզ տանի անպատասխանատու եզրակացութիւններու կամ «որոշումներու»: Կարելի չէ ներկայ այս կացութիւնը ընդունիլ իրրեւ ազգայի անխուսափելի իրողութիւն, որովհետեւ մեր կամքէն անկախ պայմանները կրնան փոխուիլ երկրէ երկր, «նպատաւորը»

կրնայ դառնալ աննպաստ եւ հակադարձաբար:

Եւ այստեղ, պէտք է ի դորձ դնենք հաւաքական կամք մը, չենթարկուելու համար մեզմէ անկախաբար գոյութիւն ունեցող պայմաններու լուծին եւ ստեղծելու մշակութային մարզին համար նւազատաւոր պայմաններ: Այսինքն՝ կրաւորականութենէն դուրս ելլել, դոյսը ներու համար մենք մեր ձեռքերով մեր կարելիութիւնները, փոխանակ դանոնք մուշտու արեւէն, լուսինէն, Աստուծո՞վ կամ սատանայէն: Այս իրազործելի է, ցորչափ կ'եռայ մեր մէջ այդ հաւաքական կամքը, ունինք պատասխանատուութեան խոր զգացում, եւ կ'ապրինք ազատ վարչաձեւերու հովանաւորութեան ներքեւ: Այլապէս, ինչ դիւրին բան է յանձնուիլ ուժեղ հոսանքին եւ աժան իմաստութեամբ մը ըրողի որ պէտք է երթանք ըստ անոր քմաքին... կարծէք նոյն պիտի չպատահէր առանց այդ որոշումին ալ, եւ հոսանքը պիտի չտանէր մեզ ով գիտէ ուր:

Բայց ինչո՞ւ ցարդ եղանք մեր շուրջ ստեղծուած պայմաններուն հլու ենթակայ, եւ թէ ինչո՞ւ տարագրութենէն հազիւ երեք տասնեակ ետք մեր լեզուն ահա տեղատուութեան մէջ է, ի նպաստ օտար լեզուներու: Բարդ է հարցը: Առանց մանրամասն վերլուծում մը ընելու յաւակնութեան ոչ ալ պարսաւի երանգներ մտցնելու մեր դատողութեան մէջ, ըսենք անմիջապէս թէ որքան միջամտութիւն ու անոր ստեղծած պայմանները, նոյնքան ալ մեր հաւաքական կրաւորականութիւնը պատճառ եղաւ ներկայ կացութեան, որ ուրեմն անխուսափելի էր: Կազմակերպուած աշխատանք չկրցանք տանիլ: Չէինք կրնար տանիլ: Անշուշտ այս հաստատումը, ուրացումը չէ այն մեծ գործին ար կատարուեցաւ կարգ մը զարթոթներու մէջ, ուր պայմանները յարաբերաբար աւելի նպաստ

տաւոր էին: Բայց, որքան ալ կարեւոր թեան հանդէպ: Եւ դեռ ազդեցութիւնը գաղութները ըլլան անոնք, իրենց դուր- դերագաս մշակոյթներու որոնք փոխա- ծը մնաց գրեթէ կղզիացած իրենց սահ- նակ մեզմէ մարտուելու եւ իւրացուելու մասններուն մէջ, եւ ընդհանուր ծրագիրը յօդուտ մեր ընդհանուր մակարդակին, մը, հայ գաղթաշխարհին չափանիշերով մեզ կ'իւրացնէին եւ կը մարտէին ի վը- ըմբռնուած, չզործադրուեցաւ կամ մը- նաց սաղմնային վիճակի մէջ: Բացա- տրելի է որ այդպէս ալ ըլլար: Ընդհա- նուր պատերազմին ցնցումը որ կրե- ցինք մեր միսին եւ հոգիին մէջ, փշրեց յուսովէ գաղութ շարկապուած ընդհանուր յանկարծ ժողովուրդին հաւաքական ո- դին, խորունկ ճեղքեր բացաւ անոր Ֆի- դիքական ամբողջութեան մէջ, եւ մէջտեղ բերաւ անհատներու ցիր ու ցան խմբաւորումներ՝ որոնք չէին կրնար ժա- ղովուրդ ամբողջին անհրաժեշտ դուր- ծօնները վերակազմել անմիջապէս: Այս պայմաններու մէջ, բնական էր որ ան- հատներու տեւելու բնազդը ստանար մասնաւոր թափ մը, հաւաքականութեան տեւելու «բնազդին» վրայ: Եղանք ան- հատապաշտներ, եւ յաճախ սահեցանք նոյնիսկ դէպի անձնապաշտութիւն՝ ան- հատապաշտութեան այս վատթար թե- քումը որ կը դառնայ անխուսափելի ե- թէ բացակայի անոր ետին, իտէպի մը հօր մղումը: Եւ այսպէս, մասնաւոր ալ այն յառաջացեալ երկիրներուն մէջ ուր կեանքի պայմանները մասնաւորաբար ըմբռնուած անհատապաշտութեան մը դժուար էին թէ անտեսապէս եւ թէ կարծր կեղեւը, նոյնիսկ պիտի փրցնեն իրենց հոգիներուն մէջ որը դրած անձ- նապաշտութիւնը: Եթէ ժամանակին մե- ղի պարտադրուեցան ասոնք, հակառակ մեր կամքին, հակառակ մեր իմացական աշխարհին, այսօր կրնանք գիտակցիլ պատահած ներքին վերիվայրումին, եւ վերագոնալ ժողովուրդ ամբողջին հո- վանքին շահերէն: Անշուշտ, այդ վանիին տակ, իբր անկէ անքակտելի բզկտուած հաւաքականութիւնը չէր մասնիկներ:

Բայց հիմա պայմանները փոխուած են: Արտասահմանի հայը դուտ է ար- դէն տնտեսական եւ նոյնիսկ հոգեկան որոշ հաստարակչութիւն. ունի դիրք, ունի ֆիզիքական եւ նիւթական ապա- հովութիւն: Հեռու է արդէն ան օր- ուայ հացի սուր մղձաւանջէն, եւ մեղ- մացուցած դժուարին պատշաճումի մը ներքին տառապանքը, որովհետեւ առա- լել կամ նուազ համակերպած է, եւ դոնէ իր օտար շրջապատը հսկայական հարցական մը չէ ալլեւ: Ուրեմն երբ արդէն կ'ուրուադծուին նպաստաւոր դե- տիններ, ցնորք մը չէ յուսալ որ կարե- լի է իրագործել վերագործ մը դէպի հայ հաւաքականութեան շահերը, որ մարդիկ պիտի յաջողին պատուել սխալ ըմբռնուած անհատապաշտութեան մը կարծր կեղեւը, նոյնիսկ պիտի փրցնեն իրենց հոգիներուն մէջ որը դրած անձ- նապաշտութիւնը: Եթէ ժամանակին մե- ղի պարտադրուեցան ասոնք, հակառակ մեր կամքին, հակառակ մեր իմացական աշխարհին, այսօր կրնանք գիտակցիլ պատահած ներքին վերիվայրումին, եւ վերագոնալ ժողովուրդ ամբողջին հո- վանքին շահերէն: Անշուշտ, այդ վանիին տակ, իբր անկէ անքակտելի բզկտուած հաւաքականութիւնը չէր մասնիկներ:

Կրնար անմիջական լուծում մը բերել Ուրեմն նախ՝ հայ սփիւռքին տարո- անհատին հրատապ հարցերուն: Այս ղութեամբ մշակութային ծրագիր մը. քայքայումին արդիւնք՝ հասկնալի է որ միակ հիմնաքարը՝ որուն վրայ կրնայ շատ մը հայեր, դոնէ երեւութապէս բարձրանալ համաշափօրէն, արտասահ- մանի այլազան խճաքարէն անշատուած

համադրական միաւորութիւն մը: Եւ կանութիւնը: այս անհրաժեշտ է. անկարելի է որ հայ կը տեսնենք այստեղ թէ երբ քիչ վերը գաղթաշխարհը դիմանայ, եթէ չունենանք երկրէ երկիր տարբերութիւններուն ընդմէջէն, ամբողջութիւն մըն ալ բազան թէ հակառակ կարգ մը երկներկայացնելու անյողողղ համոզումը, ւոյթներու անոր իրազործումը աւելի որ կառչի ոչ թէ ամբոխավարական կըրկ-նպատաւոր դետրն մը ունի այսօր, նաբանութիւններու, այլ հիմնուել տրա-կ'ակնարկէինք նաեւ լեզուական ընդհա-մաբանուած իրականութիւններու վրայ: նուր ծրագրի մը: Համոզուած Աստուծոյ է այլեւս որ հայ արտասահմանին ենք որ այս ուղղութեամբ տարուած ապրելակերպերու, սովորութիւններու, լուրջ աշխատանքով մը, կրնանք վերը-ըմբռնումներու խոտնիճաղանճին մէ-կըսիլ յառաջխաղացքը այն նահանջին ջէն, ցայտեմ ժամանակէն եւ միջավայր-ներէն անկախ կարգ մը ընդհանուր գործօններ որոնք հիմնադրեն ժողովուրդ կոչուած ընկերային երեւոյթը, եւ համարեն այլազան բեկորները ար-տասահմանի հայութիւն ամբողջին մէջ:

Այս մտահոգութիւններէն մղուած, երբ կը դտնենք զանազան գաղութներու մէջ արմատ նետած նորակերպ հայեր, որոնք կը կազմեն նոր հաւաքականու-թիւններ, — տեղական պայմաններուն պարտադրած եւ սահմանաւորած իրենց կենցաղներով ա'յնքան հեռու իրարմէ — մենք կը տեսնենք մանաւանդ երկու բե-ւեռներ, որոնք կրնան կազմել առանցքը ժողովուրդ արտասահմանեան իրականու-թեան:

Նախ՝ հաւաքական եւ իմացական ու-ղիներով ինքնաճանաչումի մը արդիւնք՝ «հայ ենք» զաղափարը իր անմիջական լրացուցիչով, — թէ ուրիշ ոչինչ կըր-նանք ըլլալ եթէ «հայ եմ» տրամաբա-նօրէն չընդունինք: Անշուշտ մտքի վե-րացական հոլովոյթ մըն է այս կէտին հասնիլ, շատերու համար անկարելի, որովհետեւ հայութիւնը իրենց մէջ՝ մանաւանդ զգացական իրականութիւն: Բայց կայ երկրորդ բեւեռը, լեզուի շատ անկարելի շօշափելի յենակը, որ անկարելա-բար մեր մշակոյթին հիմնական գէնքն հանդիսանալէն, զգայարանային ճշմար-տութիւն կը դարձնէ հայ ըլլալու իրա-

կնչու անիմաստ է խօսիլ հայապահպան-ման մասին, եթէ հանդանակի մը ուժով մեր մէջ համոզում պիտի չդառնայ լե-զուն ալ պահպանելու պայմանադրակա-նը:

Մանաւանդ, ինչպէս ըսինք, հայերէնը կը նկատենք այն հաղուադիւտ ընդհան-րական շաղկապներէն, որ կրնան իմաստ մը տալ արտասահմանի հայութիւն ար-տայայտութեան, ի հեճուկս հայ սփիւռ-քի այլազանութեան:

Անշուշտ մեր լեզուին փրկութիւնը, կրնայ կիրարկուել տարբեր միջոցներով մէկ երկրէն միւսը, ըստ տեղական կա-րելիութիւններուն: Բայց այս գործնա-կան մանրամասնութիւն մըն է հիմնա-կան սկզբունքին քով: Եւ երբ կ'ակնար-կենք զանազան երկիրներու, նկատի ու-նինք միայն սփիւռքը, որովհետեւ Հա-յաստանի պարագան անկասկած բոլոր-վին տարբեր է: Կայ այնտեղ հողը, կայ այնտեղ զանգուածը իր հաւաքական հը-զօր ողբով, վերջապէս կայ այնտեղ նիւ-թեղէն առհասականը, եւ ինչ պայման-ներ ալ ստեղծուին հոն, զարբեր մաս-տը մէջտեղն է, արիւնոտ արշաւանքնե-

ըը կարմիրով ստորագրած են այնտեղ, որ զանգուածը պիտի մնայ հայ, լեզուն պիտի տակայ հակառակ եղած բոլոր ճընշումներուն, Յազկերտներէն մինչեւ Օստիկանները, մինչեւ փաշաները կամ այլ աւատապետներ: Ու միայն ժամանակին եւ Մարդկութեան ընդհանուր յեղաշրջումին ենթակայ՝ պիտի ստեղծէ եւ վերըստեղծէ հոն հայը, միշտ իւրացնելով օտարոտին եւ առանց իւրացուելու:

Բայց մեր մտահոգութիւնները կը վերաբերին միայն սփիւռքին. կը փորձենք դռները ողնայար մը դադրեցնելու, որպէսզի արդիւնաւորուի մեր գոյութեան պայքարը: Եւ այս ճամբուն վերայ, Սիւրմէլեան, ինչպէս նաեւ անոնք որ զանազան նկատումներով հասած են հայերէնէ հրաժարելու անպատասխանատու տեսակէտին, ծանր սխալի մը մէջ են, չընելու համար որ կը մեղանչեն իրենց նպատակներուն դէմ իսկ:

Արդարեւ տեսանք թէ ինչպէս հայերէնի ստորդ նահանջին մակերեսային քննութիւնը տեղի տուած է աժան հաստատումի մը, որ դարձած է Սիւրմէլեանի ծրագիրներուն առարկայօրէն սրտալ մեկնակէտը.— Հայերէնը դատապարտուած է կորսուելու: Մէկ քայլ կար այդ սխալ մեկնակէտէն յոռի եզրակացութեան մը յանդէս, եւ Սիւրմէլեան առած է այդ քայլը.— Ուրեմն պէտք է հրաժարիմք հայերէնէն:

Եթէ այսպիսի «որոշում» մը ընդունուէր բոլորէն, անշափելի պիտի ըլլար աղէտը: Որովհետեւ անկասարար այն կարեւորութեանն որ հայերէնը կը ստանայ ըլլալով Լեզու-Գրականութիւն-Մշակոյթ-Ժողովուրդ հիմնական շղթայի օղակներէն մէկը, ան ունի ինքնայատուկ դեր մըն ալ: Արդարեւ, ժողովուրդի մը կեանքին մէջ լեզուն ընդուն շիջ նիւթեղէն մըն է. տեսակ մը նիւթեղէն ենթախաւ՝ որուն վրայ հասակ կը նետէ այդ ժողովուրդը, կ'ամբող-

ջացնէ իր միութեան եւ կազմութեան պայմանները: Այսպէս, հայերէնը իր քերականութեամբ, բառաթերքով, իւրապատուկ դարձուած քննելով, արտայայտութիւնն է ոչ միայն մեր հաւաքական ոգիին, այլ եւ հակադարձ արդեցութեամբ մը, կը դառնայ այդ ոգին կենդանի պահող ազդակներէն մին: Եւ ինչպէս հողը շօշափելի պատուանդան՝ այնպէս ալ լեզուն նիւթեղէն կամուրջ՝ որ անհրաժեշտ կապ մըն է հայութիւնը բաղկացնող անհատներուն միջեւ, կանգնող պահելու համար ժողովուրդ ամբողջութիւնը:

Եւ երբ մեր հողին վրայ չգտնուելով, ընկերարանական տեսակէտէն անբնական կացութեան մը մէջն ենք, լեզուն կը ստանայ աւելի մեծ կարեւորութիւն. վերոյիշեալ իր ընդհանուր հանգամանքներուն վրայ կ'աւելնայ այն պարագան որ ան Արախ նիւթեղէն շաղախն է, դեռ տրամադրելի, որուն շնորհիւ հայապահ պահման մեր ճիւղերը կ'ապահովեն շօշափելի դէնք մը, անոր զբայարանային բնոյթին պատճառով:

Եթէ փորձենք նկատի ունենալ այն հիմնական ազդակները որ հայուն կուտան հայ ըլլալու պատճառ եւ իրաւունք, կը տեսնենք երկու տարբեր բնոյթ ունեցող գործօններ:

Նախ՝ իմացական կամ զգացական իրականութիւնները, որոնք յայտնաբերուած են եւ անշօշափելի, ուրեմն՝ երբեմն հասոցութեանէ հեռու: Երկրորդ՝ նիւթեղէն իրականութիւնները:

Այս վերջիններէն բոլորը, բացի լեզուէն, վերածուած են ստիպողաբար վերացական իրականութիւններու - որովհետեւ արտասահմանի մէջ, - եւ կամ կորսուած են իրենց նախկին կարեւորութիւնը, որովհետեւ ժամանակը պէտք անցած է զանոնք:

Այսպէս, հեռուոր Հողը այն կոթողային նիւթեղէնով որ դրոշմուած է հոն,

կրնայ միշտ ունենալ զգողազան ուժ մը, վառ պահել հայրենասիրութիւնը, երեւակայութիւնը. բայց կը մնայ միշտ անհասանելի դէբէ մը, կամ պարիկիլի ճպտոնն նման ստեղծէ երեւակայական վարդադոյն հայրենիքներ ուր ապաստան դտնեն տառապող ներաշխարհներ, եւ կամ կորսնցնելով իր հրապոյրը դադրի բան մը ներկայացնելէ, մայրենի հողը սփիւռքի մէջ ոչինչ կրնայ տալ զգայարանքներուն:

Եկեղեցին, — նրեթեղինացումը կրօնական հաւատքին — չի կրնար այլեւս իր հնամեայ պատերէն ներս համադրել ժողովուրդին ոգին այն հզօր մղումով, որ ունեցած է անցեալին: Անտեսուած է ան դարու ոգիէն. գիտական մտածելակերպը տուած է մահացու հարուածներ կրօնական միսթիքին որ անհրաժեշտ է սեւէ եկեղեցիի: Որքան ալ ճշմարտութիւն ըլլայ այն պարագան թէ հայ եկեղեցին առաւելաբար ազգային հաստատութիւն մըն է, եւ ուրեմն ըստ երեւոյթին այնքան ալ պէտք չունի կրօնաշունչ միսթիքին, նոյնքան ճշմարտութիւն է սակայն որ չկայ հաւատք մը առանց միսթիք զսպանակներու իր հիմերուն մէջ: Երբեմն հայ հաւատացեալներ չե՞ն երթար «մօտի եկեղեցին» որ հայկական չէ, եւ չե՞ն փաստեր թէ կը զբան անհատական պարտականութիւն մը, ապազգային, որ կարելի է կատարել օտար խորաններու առջեւ: Ու այսօր, երբ իսկական հաւատացեալներուն թիւը նուազած է համայն աշխարհի մէջ, երբ շատերու համար պաշտամունքը վերածուած է մեքենաբար կիրարկուած սովորութիւններու գումարի մը, այս ընդհանուր խմորումին մէջ հայն ալ կրօնական գետնին վրայ պիտի արձանագրէր բնականաբար որոշ նահանջ մը: Արտասահմանի մեր եկեղեցիները, — որոնց խորաններէն հայը իր զգայարանքներովն իսկ պիտի ներմղէր նրեթեղին գոյութիւնը իր ամբողջութեան, եթէ ան դադարէր կամ զգար յոյժը իր պատարագին անհասանելի դէբէ մը, կամ պարիկիլի —, լեցուած են հիմա սակաւաթիւ հաւատացեալներով: Բացակայ է հոն, մասնաւոր երիտասարդութիւնը: Փորձե՞լ ետ դեմք մը: Շատ դժուար է վերարկածը ներաշխարհներու մէջ միսթիք կրակը, թիավարել դարուն հոսանքն ի վեր. ու աւելի՛ դժուար՝ առաջնորդել կրօնական հաւատքը գիտութեան բարձրացուցած խոշորոտներուն վրայէն իմացական համոզումի մը դրութեան: Ուրեմն ներկայիս, եկեղեցին չի կրնար իրազործել ոգեկանին եւ նրեթեղին այն կրանիթեան համադրութիւնը որ անցեալին եղած էր մեր տեւելուն հզօրադոյն վահաններէն մէկը: Անշուշտ այս հաստատումը համազօր չէ խոշոր խաչ մը դժելու մեր եկեղեցիին վրայէն: Պէտք է սեւէ ան, ինչպէս հայապահպանման սեւէ ուրիշ ազգակ: Բայց ստիպուած ենք չափաւորելու մեր յոյսերը անոր դերին նկատմամբ, պէտք է ընդունինք որ մեր ժամանակներուն դրապաշտ եւ նրեթապաշտ ըմբռնումները, մանաւանդ գիտական իրողութիւնը, սարսած են անոր համայնականութիւնը, եւ այդ պատճառով սահմանափակած անոր կարեւորութիւնը:

Պետութեան մը գոյութիւնը, իր մասնայատուկ ընդթողիլ եւ միջազգային քաղաքականութեան այս բարդ հանդիպին մէջ, իր կարգին, չի կրնար շօշափելի եւ նրեթեղին ներկայութիւն մը ըլլալ արտասահմանի օտարահպատակ հայրենիքներուն համար: Գաղութահայութեան կողմէ ընդունուած առանցք, միայն հաստատուած իրականութիւն, թէ ժըլտուած իրաւակարգ, ան կը մնայ միշտ հեռուոր արձագանգը իր ներկայութեան, արտասահմանի հայուն համար կը վերածուի առաւել կամ նուազ բնու-

րոշելի կապերու կծիկի մը, որ կը գումարէ վանողական կամ ձգողական մը դումներ, զգացումի, թերեւս մտածունի ալ ձեւին տակ, առանց սակայն ձանդերասնալու այն շօշափելի պատուանդանը որ պիտի ըլլար պետութիւն մը իր ժողովուրդին համար:

Իսկ հայ ըլլալու էապէս իմացական, բայց յաճախ զգացական համոզումը, իր հոլովոյթն ունի արդէն աննիւթեղէն ու լորտաներու մէջ, անգամ մը որ արտաբեւեռուի հաւաքական իրականութենէն դէպի անհատական գետին, եւ այս՝ մայրենի հողին վրայ թէ՛ այլուր: Անշուշտ ի մի եկած բազմութեան մը մէջ, կը ծնի ամբողջային մտայնութիւն մը, որ օրէնքի մը ուժով կը հպատակեցնէ բազմացուցիչ մասնիկները, կը ձուլէ մէկ սիրտ, կը ներդաշնակէ մէկ երակի վարկ, երբեմն ի հեծուկս անհատականութիւններու: Շատ ազդու է ամբողջային ելեկտրականացած մտայնութեան կոյր ուժը: Այսպէս, հանդէսի մը մէջ, հայութենէ հեռացած հայն անգամ հեռով կ'ապրի իր հայութիւնը, նիւթեղէն փաստը կ'ունենայ ամբողջութեան մը պատկանելուն: Հոն, աւելի՛ մօտէն կը զգայ ան այն առհասարական ճամբան որ զինք հասցուցած է քսաներորդ դարու կիսուն: Բայց, ամբողջային մղում մը մտածումի չի կրնար փոխուիլ, կը մընայ պահու մը մէջ գետեղուած դէպքի սահմաններուն մէջ, եւ հանդէսը, — եթէ չմոռցուի, — կը վերածուի տարուայ սովորական պատահարներէն մէկուն: Մանաւանդ արտասահմանի մէջ ուրեմն, չենք կրնար շատ բան յուսալ բազմութիւններու սրտին տրուիէն, դժուար է յար ստեղծել հաւաքոյթներու կրքոտ ոգին: Պէտք է մշակել հայ ըլլալու համոզումը անհատական գետնի վրայ առաւելարար, ջանալ կան զգտնի մընալ աստիճանին, բոնք անհրաժեշտ են ժողովուրդի մը փոխանակ ձեւիւր բազմութիւններու ու

ժին պատահականութեանց: Բայց, ինչպէս ըսինք, երբ հայը գտնուի միս միտակ իր հայ ըլլալու հանգամանքին դէմ յանդիման, չունի այլեւս նիւթեղէն փաստը իր հայութեան: Իր համոզումը, իբրեւ վերացականութիւն կամ ապրում, իր զգայարանքներէն չընկալուիլ նիւթեղէն ուղղակի ներկայութեամբ մը:

Հայրենասիրութիւնը — ըլլայ ան զգացում թէ՛ լաւազոյն պարազային գաղափար — ենթակայական ուժեղ թրուիչք մըն է դէպի հայութիւն, բայց ոչ թէ նիւթեղէն շաղախ մը: Գրեթէ նոյնն է պարազան ազգային ինքնագիտակցութեան: Եւ դեռ այստեղ նրբին ուրիշ կէտ մըն ալ կայ: այն՝ թէ՛ ազգային ինքնագիտակցութիւնը կը պարունակէ անհրաժեշտօրէն քաղաքասիրտ, կը ներդաշնակէ մէկ երակի կան տարր մը: Եւ որովհետեւ արտասահմանը զրկուած է ցուցական քաղաքականութեան մը տեսանելի արտայայտիչներէն որոնց պահանջն ունի անկասկած, իր մէջ ազդի գաղափարը ծուրած է դժուարամտաշելի, յաճախ հակոտնեայ յոյսերու կապոյտին մէջ: Անշուշտ այդ յոյսերը, այս կամ այն ձեւով բարախել կու տան հաւաքականութեան սիրտը, բայց կը մնան անշօշափելի, եւ չեն յարողիւր ազգութեան գաղափարը դնել այն նիւթեղէն կաղապարին մէջ, որուն մէկ մասնիկը պիտի ըլլար օրինակ դեպքանի մը շքեղ համագրեցումը, կամ աչքերու առջեւ պարզուած դրօշ մը:

Հասարակաց թշնամիի մը դէմ ոխը, իբրեւ ժողովուրդի մը հոգիին ընդհանրական լծակներէն մին, իր վրէժի հաւաքական զգացումով, կամ աւելի՛ բերեղացած՝ բոլորին համար արդար պահանջի մը ձեւին տակ, համազորիչ կարողութիւններ ունի: Մոռցանելով հաւաքական զգտնի վրայ աստիճաններ, — ուրեմն անհրաժեշտ են ժողովուրդի մը կեանքին որոշ պահերուն — ան կրնայ

կրքի մէջ թրծուած ընդհանուր կամք պատկեր է, միշտ աննիւթեղէն, միշտ մը ստեղծել, կրնայ դառնալ շաղկապող անշօշափելի: -

ուժ: Բայց այդ ալ, ղեկավարութեան Մտ անցեալին յուշե՞րը...: Ի՞նչ եմք ձեռքը ճարտարութեամբ դործած- դած են անոնք: Ապաստանարան, երուած գործիք, թէ ինքն իր գլխուն ձգ- կինքէն կախուած օրբան, երեւակայուած կոյր մղում, կը մնայ միշտ զգացումներու աշխարհին մէջ. ու նիւթեղէն փաստ մը չի տար, այնքան ստեն որ չի տեսնուիր դրական արգելնք մը, Ֆրանսացիի մը տունը, գուրգուրանքով չի տեսնուիր հարուածը, արիւնը:

Պատմութիւնը՝ իբրեւ ղիտելիք, անշուշտ մտքի մարդին մէջ կ'իյնայ: Բայց պէտք ունի, երբ ազգային է, նիւթեղէն պատկերաւորումի մը: Գաղութնայ պիտը դէմքին: Իբ յուշերը ունին հասկանքը իր պատմութեան սուր անկունագարձէն ետք ոչ միայն դադրած է այլևս անոր ընականջարուեստութիւնը»ըլլալէ, ալ եւ գրկուած է անոր նիւթեղէնէն,— աւերակէն, ոսղմաղաչուն, ՄՏերի ժամացոյցը, որ ան ձեռքերուն մէջ դռնէն...: Եւ այսօր, գաղութնային բռնէ խոր յուզումով: Ամէն ինչ հասամար այն շէնքը որ ժամանակը քար առ քար բարձրացուցած է, դարձած է առաջ: Ու երբ ուղէ իօսիլ անցեալէն, մտքի չոր խաղ մը միայն, առանց զգայարանքներուն տալու հիւլէ մը նիւթի ձեռքերով քանդակած, որմէ չէ բաժ- զգայնութիւն: Եւ այսպէս, արդէն վերացական սրովհետեւ ղիտութիւն, մեր սախուփ աչքերը ընազարար ուղղուած պատմութիւնը դարձած է բան մը աւելի աննիւթեղէն:

Նոյնպէս մեր աշխարհագրութիւնը: Նիւթեղէնին այս ղիտութիւնն անդամ, բը:

արտասահմանի հայուն համար վերածուած է երեւակայութեան քմայքներուն ենթակայ, ճարտարութեամբ կառուցուելիք ղիտելիքի: Չունի այն տեսանելի օրինակները զոր Ֆրանսացին ունի, երբ կը գտնուի իր Փարիզին փողոցներուն մէջ, իր Ռօմին ալիքներուն մէջ, կամ իր Փիրենեաններուն դազաթներուն վրան: Եփրատը լայն գետ մըն է մեզի համար, պատկերացում մը հիւսուածքին: Ժողովուրդէն բխած, միայն. եւ այսքան: Բայց անտարակոյս անկան կամ զգացական իրականութիւններ, անշօշափելի, աննիւթեղէն, զգայարանքներէն միշտ անհասանելի:

Ու հիմա Մշակոյթն՝ որ բան կը պարունակէ այս բոլորէն իբրեւ համադրական արտայայտութիւնը ժողովուրդ է հիւսուածքին: Ժողովուրդէն բխած, միայն. եւ այսքան: Բայց անտարակոյս զայն կը ընորոչէ, եւ հակադարձաբար, աւելին՝ երբ այլ տեսիլք մը իր շուքը հաւաքական ուժ կը տեսանալանցնէ ժողովուրդը: Մշակոյթն է որ պիտի տայ այն նիւթեղէն Աթլասը, որ արտասահ-

մանին համար զգայարանային միակ դրեւի: Երբ կը լսենք հայերէն, ահանջն հիմնաբար՝ կրնայ կրել վերոյիշեալ ե- է որ կը ներմզէ նիւթեղէն փաստը մացական եւ զգացական իրականութիւն- հայ ներկայութեան: Երբ կը խօսինք ներք: Կ'անկարկենք հայ գրականու- հայերէն, կողորդն է որ կը թրթռայ հա- թեան, ուրեմն անհրաժեշտօրէն հայ յուլթեամբ: Երբ կը տեսնենք հայերէն լեզուին: Անշուշտ Մշակոյթ եւ Արուեստ, զիբք ու գիրք, աչք զգայարանն է որ կապուած են իրարու: Բայց Արուես- տը իր ընդհանուր առումով, ապագա- իրականութիւնը: Այս բոլորը զգայարա- յին բան մը ունի իր մէջ: Արտայայտու- նային են, պարզ, ամէնուն մատչելի. եւ թեան իր միջոցներէն մէկ քանին, հա- որովհետեւ պարզ՝ ի յայտ կը բերեն մամարգկային են, ինչպիսին է օրինակ ուղղակի եւ շեշտակի տարբերութիւնը նկարչութեան միջազգային «լեզուն»: որ ունինք մեր անմիջական շրջապատէն: Պարզ, երաժշտութիւնը, նոյնիսկ երգը, Եւ առնուազն այս, շատ կարեւոր է թէեւ գրողուած ազգային անուրանալի ձուլումին դէմ: Ինչո՞ւ չէ. երախայա- կնիքով, ունին համայնական բնոյթ: կան անգամ չէ ըսել նոյնիսկ, թէ երբ Միայն գրականութիւնն է, որ իր լեզ- ձեռքերնիս ունինք հայերէն վերտառու- ուական ինքնայատուկ կառուցուածքով, թեամբ հատոր մը, տպուած 195...ին, արտայայտութեան հիմնովին տարբեր հայ տեւականութիւնն է որ կը շօա- միջոց կը դառնայ Արուեստներու մէջ: փենք:

Սորապէս բնորոշիչ՝ լեզուն կ'օժտէ մեր գրականութիւնը ինքնանկախ հմայքով, «Հրաժարել հայերէնէն» ինչպէս կ'եզ- եւ կու տայ մեր Մշակոյթին ուրիշ մշա- րակացնէ Սիւրմէլեան, ինչպէս կը թե- կոյթներէն տարբեր, զո՞ւտ հայկական լարերն նաեւ կարգ ու բրիչներ, կը մասնայատկութիւն՝ ինչ որ կրնայ հա- նչանակէ ուրեմն հրաժարել արտասահ- կազդել օտար արժէքներուն, հա- մանի մէջ ի զօրու այն միակ նիւթեղէն յացնելով զանոնք: Ուրեմն մշակոյթի յայտարարէն որ մարմին կու տայ հայ գետնին վրայ, լեզուն մարմնաւորումն է ներկայութեան, կը նշանակէ զրկել մեր ցեղային հիմնական գործօնի մը: Ա- հաւաքական ողին իր զգայարանային լեւ ի համեստ գետնի մը վրայ», ժողո- միակ նեցուկէն, իսկ հայկական Մշա- վրդական առօրեան», — ինչ- կոյթը՝ իր հիմնական գործիքէն:

Ահա թէ ինչու սիւնաքի մէջ, եթէ ու- նինք իսկապէս հայկական կեցուածք, զգայարաններուն «մատչելի» կը դար- չենք կրնար մեր լեզուն անտեսելով ձրնէր հաւատքը — լեզուն, զգայարանք- ներուն խողովակով կը փաստէ հայու- նետուիլ աղիտալի արկածախնդրութիւն- թեան գոյութիւնը, կը վերածէ զայն շօ- ներու մէջ, որոնք նոյնիսկ դէպ մը բա- շափելի իրականութեան: Այն ընդհանուր ըի մտադրութիւն ունենան իրենց ետեւ, յայտարարն է ան, որուն շնորհիւ սիւնա- պիտի առաջնորդեն անկասկած անհնե- րու:

Իսկ օտար լեզուով «Մշակո՞յթ փեր- ու իրբեւ նիւթեղէն պատուանդան ան- կել»... Տակաւին կ'անդրադառնանք հրաժեշտ է մեր տեւականացման: Ու այս խօլակարծիքին:

ինչպէս տեսնք, միակն է դեռ տրամա-

***

«Հրաժարել հայերէնէն» ինչպէս կ'եզ- րակացնէ Սիւրմէլեան, ինչպէս կը թե- լարերն նաեւ կարգ ու բրիչներ, կը նչանակէ ուրեմն հրաժարել արտասահ- կազդել օտար արժէքներուն, հա- մանի մէջ ի զօրու այն միակ նիւթեղէն յացնելով զանոնք: Ուրեմն մշակոյթի յայտարարէն որ մարմին կու տայ հայ ներկայութեան, կը նշանակէ զրկել մեր ցեղային հիմնական գործօնի մը: Ա- հաւաքական ողին իր զգայարանային լեւ ի համեստ գետնի մը վրայ», ժողո- միակ նեցուկէն, իսկ հայկական Մշա- վրդական առօրեան», — ինչ- կոյթը՝ իր հիմնական գործիքէն:

Ահա թէ ինչու սիւնաքի մէջ, եթէ ու- նինք իսկապէս հայկական կեցուածք, չենք կրնար մեր լեզուն անտեսելով ներուն խողովակով կը փաստէ հայու- նետուիլ աղիտալի արկածախնդրութիւն- թեան գոյութիւնը, կը վերածէ զայն շօ- ներու մէջ, որոնք նոյնիսկ դէպ մը բա- շափելի իրականութեան: Այն ընդհանուր ըի մտադրութիւն ունենան իրենց ետեւ, յայտարարն է ան, որուն շնորհիւ սիւնա- պիտի առաջնորդեն անկասկած անհնե- րու:

Իսկ օտար լեզուով «Մշակո՞յթ փեր- ու իրբեւ նիւթեղէն պատուանդան ան- կել»... Տակաւին կ'անդրադառնանք հրաժեշտ է մեր տեւականացման: Ու այս խօլակարծիքին:

Ա. ՎեչԱՉԱՏ

Գ Ր Ք Ե Ր

ՓԵՂՈՆ ԿԱՄ ՀՈՒԳԻՆ ԱՆՄԱՀ՝ ՊՂԱՍՈՆԻ: Իսահակ Վրդ. Ղազարեանի քարգմանութեան առթիւ:

Նիւթի մը մօտենալու բազմաթիւ պատճառներ կրնան ըլլալ, բազմաթիւ ձեւեր, բազմաթիւ տեսակէտներ: Վերոյիշեալ թարգմանութիւնը կը հետաքրքրէ մեզի, նախ՝ որովհետեւ ան թարգմանութիւնն է դասական հնագոյն եւ մեծագոյն փիլիսոփային՝ Պլատոնի մէկ գործին: Յետոյ՝ որովհետեւ փիլիսոփայական երկին այս թարգմանութեան առթիւ հայ կեանքի եւ մտաւորականութեան մէջ ուրիշ հարցեր կրնան ծագել թարգմանական դետին վրայ:

Նման աշխատանք մը՝ ինքն իր մէջ առած, անկասկած որ չի կրնար դեղեցիկ չըլլալ: Մտածումը՝ որ նման աշխատանքի մը կը յանդի վեր է ամէն դնահատանքէ: Բայց երբ ուզենք այդ դեղեցկութեան մօտենալ առարկայական արժէք մը տալով անոր կամ աւելի ճիշդ օգտապաշտ, այն ատեն պահ մը մտածել պիտի սկսինք եւ սա՛ անկասարար հեղինակին կամ թարգմանչին անձնական արժէքէն կամ արժանիքէն:

Արդարեւ, նման աշխատանք մը, կատարուած բազմատարր դժուարութեանց յաղթելով, նպատակ մը ունի, կը ձգտի բանի մը, հրապարակ կու դայ օգտակարութեան մը համար եւ օգտակարութիւն մը յարարութիւն մըն է երկու եզրերու: Այդ եզրերէն մին, հոս, հասարակութիւն կը կոչուի իր բոլոր պահանջներով: Հայ կեանքի իրականութեան մէջ քանի՞ հոգի պահանջը զայցեր է դասական եւ բարձրագոյն ընթացանութիւններու: Հայ կեանքը իրեն հաւաքակնութիւն — եթէ ճիշդ է այդ բարձր մեզի համար — ունեցած է ունեցանքը կամ ե՞րբ կըրցած է ունենալ մտաւորական աշխատասիրութիւն տեղէն վերցնել աշխատանք մը՝ որուն իր ամէն մէկ ձեւերուն մէջ: Ու եթէ

ոմանք սնօպիսմով մը տարուած ձեւերնին փիլիսոփայական կամ փիլիսոփայութեան գերք մը կ'աւնեն, տարիներ առաջ Պէրկատնի անունով, այսօր ալ Սարգրի կամ զոյապաշտութեան, քանի՞ հոգի անոնցմէ կըրցած է հետաքրքրուի կամ կը հետաքրքրուի հնագոյն դասական կամ դասական հեղինակութիւններով որոնք պիտի կազմէին ամէն մտաւոր մշակոյթի խարխուր:

Այս արամբանութեամբ միայն եւ միայն իրողութիւն մըն է որ կ'ուզեմ հաստատել: Ձեմ վերլուծեր դայն, չեմ ուզեր աւելի խորանալ, անոր՝ որոչ չափով արդարացուցիչ պատճառներ գտնելու համար:

Բայց այս պայմաններուն մէջ Իսահակ վարդապետ Ղազարեանի աշխատանքը քաջութիւն մըն է սփիւռքի հայութեան առջեւ որ նոյնիսկ հասարակ վէպ մը կարգաւու քաջութիւնը չունի: Վարդապետին աշխատանքը դժբախտաբար կ'ուղղուի հասարակութեան մը որ չկայ եւ կը պակսի:

***

Թարգմանութեան մեծագոյն արժանիքին մասին անդրադարձայ: Արժանիք՝ որ աւելի բարոյական է քան մտաւորական: Բայց վարդապետին լեզուն, հակառակ ցոյց տուած խնամքին եւ մաքրութեան, քիչ մը ճապաղ է եւ դարձադարձի: Արտաքին պարզութեան տակ գրքունակ լեզու մը նաեւ՝ որ կը շփոթուի «գլորոցական» տղու ոճի մը հետ: Գրքին կողքին կը հաստատէ «գլորոցականը...»:

Ձեմ ուզեր այս թերութեանց պատասխանատուութիւնը ամբողջովին բարդել թարգմանչին վրայ: Գիտեմ որ անոնք ունենալու համար — ունեցած է ներ ունին: Այլապէս դիւրին բան է քննադատելը: Մէկ գրչի հարուածով մէջ առթիւ յարուցուած դժուարութիւննե-

անգամ զոր հասկնալի դարձնելու համար ան պարտաւոր կ'ըլլայ օտար բառը կամ մտածումը փակագծի մէջ գործածել: Թարգմանութիւն մը՝ որ չի համապատասխաներ թարգմանուած լեզուին մէջ տիրող հաւաքական մտածումները արտայայտող լեզուական սիւզէմին:

Որովհետեւ բառ մը կը ծնի տրուած իմաստի մը՝ (սէմանթիքով - սէմանթիք) տրուած ձայներու ամբողջի մը հետ (ֆօնէմ - ֆօնէթիք) ունեցած ընկերակցութեանն որ զայն կարելի կը դարձնէ քերականական տրուած պաշտօնի մը (մօրփէմ - մօրֆօլօմիք):

Արդ, ինչպէս յայտնի եղաւ անցողակի տեսութեանէս՝ այդ «տրուած իմաստն» է կարելորդ: Որպէսզի բառ մը իմաստ մը ստանայ պէտք է որ այդ իմաստը մաս կազմէ ընդհանուր սխալէմի մը, մտածման ընդհանուր վիճակի մը եւ եղանակի մը, իր գոյութիւնը անկէ առնէ, սնի անով: Փիլիսոփայական աշխարհ մը՝ որուն իւրաքանչիւր պահը յայտնուի բառի մը խորհրդանշով, բառը դառնայ տեսակ մը նիւթականացում մը մտածման մը: Բառ մը գոյութեան իրաւունք ունի յանուն մտածման զոր կը յայտնէ:

Մեր լեզուն զուրկ է այդ բառերէն որովհետեւ հայ միտքը չէ ունեցած, վերը անդրադարձած պայմաններու պատճառաւ, անոնց իմաստ մը տուող՝ կեանքին մօտենալու ձեւը:

Արդարեւ բազմաթիւ են փիլիսոփայութեան մէջ գործածուած բառերը կամ արտայայտութեան ձեւերը որոնք պիտի չթարգմանուէին հայերէնի: Իսկ եթէ նատեղծէ մը բերուած աւելի քան տապաստահէր որ կարելիութիւնը ըլլար զանոնք թարգմանելու՝ հայերէն թարգմանութիւնը պիտի վերպէր մեզի տալէ աչն մտածումն ու պատկերը զորս կ'ունենանք Փրանսերէնը կարգալով: Թարգ-

մանեցէ՛ք՝ քաթեղօրի տը լ'անքանտըման կամ պարզապէս քաթեղօրի, կարողանալ խօսելու համար: Արիստոտելի, Քանդի եւ Համլենի փիլիսոփայութեանց մասին զլիսաւորաբար: Pensee discursive, pensee intuitive, intuition, sympathie symbolique, perception, notion, concept, եւ շարեցէք բոլոր դպրոցներուն անունները եւ ի՞նչ գիտնամ դեռ: Այս մտածումները խառն կերպով եկան զբնիստակ:

Այս բազմաթիւ դժուարութիւնները իրենց կարգին ի նկատի ունենալով կարելի է դեռ դովելի գտնել վարդապետին աշխատանքը: Որովհետեւ տաժանակիր բան է փիլիսոփայական մտածում մը թարգմանել հայերէնի: Նման մտածում մը խորթ է հայերէն լեզուին համար: Վերոյիշեալ Փրանսերէն քանի մը բառերու հայացումը մեզի չի տար իրենցմով արտայայտուող իմաստը, որովհետեւ անոնք ֆօնաթիք եղած քէրմեր չեն հայ կեանքի մտաւոր կեանքին մէջ: Հայ հաւաքականութիւնը ունեցած է այդ մտածումը:

Վարդապետին լեզուն մեծապէս կը կարգայ այս դժուարութեանց հետեւանքով:

**

Թարգմանուած հատորը կը սկսի սակայն ոչ շատ երջանիկ յառաջաբանով մը: «Չենք մեռնիր» հասարակ վերնադրի մը տակ, Ղազարեան վարդապետ քիչ մը աւելի քան չորս էջ դրաւող ինքնագիր բայց ձախող նախաբանով մը «անմահութեան» փիլիսոփայական քարոզի փորձ մը կը կատարէ: Քարոզ մը՝ ճիշդ բառն է, խառնուած՝ անանուն բանաստեղծէ մը բերուած աւելի քան տապաստեղծութեան մը քանի մը տուններով, իբրեւ օրինակ, իբրեւ սպացոյց կամ հաստատում ... անմահութեան:

Գ. ՃԻՉՄԷՃԵԱՆ

ԵՐԱՅՇՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐԻ

ԵՐԱՅՇՏԱԿԱՆ ՅՕԴՈՒԱԾԻ ՄԸ ԱՌԹԻԻ

Աչքի առջև ունինք վարիզահայ մամուլի մէջ անցեալները լոյս տեսած «Երա-
ժըշտութիւնը լսել գիտնանք» վերտառութիւնը կրող յօդուած մը Պ. Ա. Պարթեւ-
եանի ստորագրութեամբ:

Առարկուի գուցէ, թէ կ'արժէ՞ անդրադառնալ ամիսներ առաջ օրաթերթի մը
էջերուն վրայ լոյս տեսած յօդուածի մը:

Ուզեցինք անդրադառնալ երկու գլխաւոր պատճառներով: Նախ որ գրու-
թիւնը կը յուզէր արուեստի մէջ աւելի քան երբեք մեծ այժմէականութիւն ունե-
ցող գեղազիտական ընդարձակ նիւթ մը: Երկրորդ՝ թէ անոր մէջ արտայայտուած
կարծիքը, երաժշտասէր ընթերցողը մանաւանդ (որուն համար գրուած էր ան)
բոլորովին սխալ ուղղութեամբ մը առաջնորդելու ընոյթը կը կրէր:

Ի՞նչ է յօդուածագրին միտքը տանջող հարցը:

Այն՝ թէ արդիական երաժշտութիւնը տաղնապի մէջ է, եւ թէ ան չիրակա-
նացներ այլևս իրեն վիճակուած առաքելութիւնը՝ որ է հաճոյք պատճառել
ունկնդիրին: Եւ այդ մտօք կը մատնանչէ այս կամ այն գեղազիտական ուղղու-
թիւնները իբրեւ երաժշտականօրէն անտրամաբանական եւ կամ զերծ ռեւէ ըս-
տեղծագործական կենսունակ շիճուկէ:

Այս է գոնէ ընդհանուր այն եզրակացութիւնը որուն կարելի է յանգիլ երբ
կը կարգանք իր գրութիւնը:

Անշուշտ կարծիք մը կամ համոզում մըն է այդ որ ունի նաեւ իր գոյութեան
իրաւունքը ինչպէս որեւէ ուրիշ մտածում:

Իսկ այդ համոզումը արդարացիելու կամ տնոր ճշմարտութեան իր արդ-
ցոյց իր կողմէ մէջ բերուած պատճառարանութիւններն են որ զարմանք կը պատ-
ճարեն մեզի գլխաւորաբար: Յօդուածագիրը, ինչպէս ըսինք, կը յուզէ գեղազի-
տական ամենահիմնական հարցերէն մէկ քանին՝ ի վերջոյ հանելու համար
սակայն շարք մը խիստ մակերեսային եզրակացութիւններ:

Ան կը մխրճուի յաճախ նոյն իսկ տարօրինակ հակասութիւններու մէջ,
որոնք մեզի առաւել զարմանք կը պատճառեն երբ կը խորհնք թէ յօդուածագիրը
երաժշտական ասպարէզին նուիրուած անձ մըն է:

Գրութիւնը կը կրէ նաեւ սկիզբէն մինչեւ վերջ յաւակնոտ շեշտ մը, բան

մը որ, ըսենք անցողակի կերպով, ըլլորովին խոտոր կը համեմատի արտայայտուած կարծիքին անարևն պարունակութեան հետ: Բայց այդ ալ պիտի ուզէինք աննշմար անցնել եթէ, ինչպէս ըսինք, իր յայտնած կարծիքը երաժիշտի մը արժանի արտայայտութիւն մը ըլլար:

Յօդուածագիրը կ'ըսէ նախ. «Ժամանակակից երաժշտութեան դրօշակիր երաժիշտներէն ոմանք անել ճամբու մը մատնուած են»:

Ըսենք անմիջապէս որ, եթէ արուեստագէտ մը արդէն հասած է դրօշակիր դիրքի մը, այդ ապահովարար իր մատնուած անել կացութեան պատճառաւ չէ: Ինչ որ ան կը կոչէ անել մաւրալ ինքնին ուրիշ բան չէ եթէ ոչ առաւելապէս անոնց կողմէ կիրարկուած նորագոյն մեթոտներուն նկատմամբ մեր ըմբռնումներու տկարութիւնը եւ կամ մեր մերժողական յամառ ու նախապաշարեալ գիբբաւորումը:

Յօդուածին սկիզբը ան հեղնական թօնով մը յիշատակելէ վերջ Աքօնալիքէն սկսեալ մինչեւ Տօնէմֆօնի ուղղութիւնները, անոնց վրայ կ'աւելցնէ «քիչ մըն ալ լսողութեան խանգարում» նախադասութիւնը, ըսելով նաեւ թէ անոնք «երաժշտական տեղեկագրի մը տպաւորութիւնը կը թողուն»: Եւ ապա կը ձեռնարկէ նաեւ աներեւակայելի թեթեւութեամբ մը բացատրելու զանոնք: Օրինակ, խօսելով

Աքօնալիքէի մասին կ'ըսէ, «ան կը նշանակէ չհպատակել սեւէ երաժշտական օրէնքի, չունենալ ոչ սկիզբ, ոչ վախճան կտորի մը ընթացքին, բոլոր նօթերն ալ միաժամանակ նուազել» եւայլն:

Աքօնալիքէն այսպիսով իր կատարեալ անիշխանական տեսութիւն մը ներկայացնելէ վերջ, կ'ըսէ նաեւ «... ներողամտարար ըսենք, հպատակել նոր օրէնքներու որոնք ունկնդիրին համար ամուր հիմեր չունին կամ անհասկնալի են»: Աքօնալիքէի մեծ վարպետները անշուշտ յօդուածագրին այդ ներողամիտ ոգիին համար երախտապարտ պիտի մնան:

Ուրեմն նոր օրէնքներու հպատակել կը նշանակէ չհպատակել սեւէ օրէնքի:

Ինչպէս կը տեսնենք նորագոյն դպրոցը յատկանշող ուղղութիւնները յօդուածագրին միտքը կը պղտորեն եւ այդ այն աստիճան որ նախ ըսելէ վերջ թէ անոնք չեն հպատակիր օրէնքներու, ապա կ'ընդունի նաեւ նոր օրէնքներու գոյութիւնը որոնց կը հպատակի ան: Մինչդեռ իրականութիւնը այն է թէ Աքօնալիքէն ոչ թէ կը հպատակի նոր օրէնքներու, այլ անոր բուն ողին դասական օրէնքներու բացառութիւններուն աւելի շեշտուած կերպով օգտագործումը կամ անոնց նոր իմաստ մը տալու մտադրութիւնն է միայն:

Կ'ենթադրենք որ յօդուածագիրը «օրէնք» ըսելով կը հասկընայ միայն դասական համօնի իր թօնալ դրութեան մէջ:

Արդեօք յօդուածագիրը կ'անգլխաճանձ թէ դասական օրէնքները իրենց ամբողջական կազմով մէկ անգամէն, դերագոյն կամքէ մը մարմին չեն առած, եւ թէ անոնք դարերու ընթացքին աստիճանական զարգացումով եւ փորձառական բովէն անցնելով ի վերջոյ ստացած են հիմնական ձեւ մը եւ բիւրեղացած են:

Իսկ այժմ ի՞նչ պատճառաւ փորձառական եւ պրպտումներու այդ թափը կանգ պիտի առնէր այլեւս:

Ուրիշ տեղ մը կ'ըսէ ան դարձեալ, «մինչև 1900 թուականները մեծատա-
ղանք երաժիշտները յօրինելու արուեստը հասցուցին իր բարձրութեան դազաթ-
նակէտին»:

Թող ներուր ըսել մեզի թէ արուեստի մէջ բարձրութեան դազաթնակէտ չկայ
այլ գոյութիւն ունին միմիայն «կատարներ»: Արուեստի մէջ դազաթնակէտ պիտի
նշանակէր անոր վերջը, անոր լծացումը:

Սակայն երաժշտական ստեղծագործութեան մասին իր ըմբռնումներուն տա-
րօրինակութիւնը պահանջաբար կը հասնի իր «դազաթնակէտին», երբ ան կ'ըսէ
հետեւեալը: «Վերջապէս եկաւ օր մը երբ օղակները սեղմուեցան եւ մեզի այնպէս
կը թուի թէ շատ մը առաջադաս երաժիշտներու գործը իրեն նպատակ ունի ա-
ւելի ուրիշներուն ըսածը չկրկնել եւ կամ բացառիկ ճիգ մը նոր բան մը ընելու
առաջադրութիւնը քան թէ բուն իսկ ներշնչումը:

Ուրիշներու բրածը չկրկնել եւ կամ բացառիկ ճիգ մը նոր բան մը ընելու,
(ստորագծումները մերն են) ա՛հա երկու ամէնէն փնտռուած առաքինութիւնները
որ կարելի է ակնկալել ճշմարտ, անկեղծ ու անկախ, պատուախնդիր արուես-
տագէտէ մը, որոնք յօդուածագրին համար թերութիւններ են, որոնց հանդէպ ան-
ներող ողի մը կը տածէ ան:

Գառլով ներշնչումի հարցին, ըստ իրեն ուրեմն արուեստի մէջ զրոսերումը
մէջ ուղղութեամբ միայն կրնայ տեղի ունենալ, այսինքն վանել նորը եւ կատչիլ
հին ձեւերու միայն:

Տարակոյտ չկայ որ երգահանը ներշնչման ազդեցութեան ներքեւ կը յօրինէ:
Այդ ներքին անհրաժեշտութեան մը գոհացումն է:

Ուրիշ տեղ մը նոյնպէս նոյնքան հիմնական հարցի մը մասին խօսելով կ'ըսէ.
«Բազմաթիւ երաժշտական ուսումնասիրութիւններ աչքէ անցնելէ յետոյ այն եղ-
բակացութեան հասանք որ, առաջապահ երաժիշտները դեռ փնտռուքի մէջ են»:

Կարծեմ թէ յարգելի յօդուածագիրը այդ տեսակէտէն քիչ մը ուշ է մնացած:
Ան կ'անդիտանա՞ց արդեօք թէ ամբողջ արուեստի պատմութիւնը, սկիզբէն ի վեր,
արտայայտչական ձեւերու վերաբերեալ անխոնջ փնտռումներու անընդհատ շարք
մըն է եղած: Այնպէս է նաեւ այժմ առաւել քան երբեք եւ պիտի մնայ նոյնը
միշտ: Բարբախտաբար, որովհետեւ երբ դադարէին այլեւս պրպտումներու այն
անյադ իղձերը, արուեստը անկասկած պիտի մատնուէր կատարեալ լծացման ընդ-
միշտ: Տեսնուած է որ զեղազիտական գործերու որակի աստիճանը պրպտումներու
զանդադարման հետ զուգահեռաբար անկեալ վիճակ մըն է ունեցած:

Պ. Պարթեւեանի յօդուածին ընթերցումէն, մանաւանդ անոր վերջին մասէն,
այն տպաւորութիւնը կ'ունենանք նաեւ որ, իր ըմբռնումով հեղինակի մը զլլա-
ւոր մտահոգութիւնը պէտք է ըլլայ միայն ունկնդիրներուն երաժշտական ըմբռնու-
մի մակարդակը նկատի ունենալ եւ արտադրել նաեւ ըստ այնմ: Սակայն արուես-
տի մէջ պահանջքի եւ մատուցումի հարց գոյութիւն չունի ուղղակի կերպով: Հե-
ղինակին մտազարգման բուն առարկան չի կրնար ըլլալ թէ հասարակութիւնը ինչ

ընդունելութիւն պիտի ընէ իր գործին: Անշուշտ ան կ'անկալէ որ պիտի սիրուի եւ իր երկը պիտի յուզէ նաեւ, եւ սակայն այդ գոնէ իր անմիջական նպատակը չէ: Եթէ ան անկեղծ է եւ անկախ՝ իր մտտը միշտ հասարակութեան ըմբռնումի բաղկերակիրն վրայ չի կրնար պահել: Այլապէս կը նշանակէ առեւտրական նպատակ մը հետապնդել: Այդ ճշմարիտ է նոյնիսկ ազգայանքի մը պարագային:

Գալով Տօւկֆաֆօսիին, հազիւ թէ անոր կը նուիրէ երեք տող իր յօդուածին մէջ, ապահովաբար դասն ալ նկատելով ըմբոստ եւ մանաւանդ ապօրինի ուղղութիւն մը, ինչպէս բոլոր մնացեալները: Եւ սակայն ի՞նչ է անոր յանցանքը: Այն՝ որ քօնալ դրութիւնը կը ժխտէ հիմնապէս:

Արդեօք յօդուածագիրը կ'անդիտանա՞յ այն մեծ յեղաշրջումը զոր բերաւ Առնօլտ Շէօնպէրիկի այդ նորութիւնը երաժշտութեան մէջ եւ կամ այն ընդարձակ հորիզոնը որ բացուեցաւ անով արուեստագէտներուն առջեւ: Պէտք չէ կարծել թէ Տօւկֆաֆօսիին բոլորովին արուեստականօրէն մէջտեղ նետուած բան մըն էր:

Այն վիճակին որուն հասած էր արդէն երաժշտութիւնը ժժ. դարու վերջաւորութեան, այդ դրութիւնը ինքնին մարմին էր առած արդէն իրերու բերումով:

Ան արդէն գործնականօրէն դոյուլթիւն ունէր դերթէ ու ի վերջոյ ստացաւ իր բանաձեւումը Շէօնպէրիկի կողմէ: (*)

Նոյնը եղած է նաեւ նոյն ինքն քօնալ դրութիւնը պատմութեան ընթացքին:

Օրէնք մը միշտ փորձառութեան մը դրական հետեւանքն է: Ան արդիւնքն է եղած եւ ոչ թէ նախապատճառը: Գործնականին մէջ փորձառական ձեւով արդէն կիրարկուած, գործադրութեան տրուած ձեւերու բիւրեղացումն է վերջ ի վերջոյ օրէնք մը, ինչպէս ըսինք ասիէ առաջ:

Յօդուածագիրը օրինակ կը բերէ Տեպիւսիմ, պաշտպանելու համար իր կարծիքը եւ ցոյց տալու համար նաեւ նորագոյն դպրոցին իր վերադրած տկարութիւնը: Եւ սակայն, դժբախտաբար, (չենք գիտեր գիտակցաբար թէ ոչ) նոյն այդ քօնալիքէի բուն մեռելաթաղն է որ կ'ուզէ օրինակ բերել: Այսինքն Տեպիւսիմ՝ որ տուաւ անոր վերջնական հարուածը:

Արդ, Պ. Պարթեւեան կ'ընդունի Տեպիւսիմ իրբեւ մեծ նորութիւններ բերող մեծ վարպետ մը: Ի՞նչ հակասութիւն: Բայց, մեր ըսածը ապացուցանելու համար, տեսնենք թէ ի՞նչ է եղած անոր բուն գործը:

Վահիէրէն վերջ, որ իր գործադրած արտակարգ բրօնաքիզմով, ափօն տիլօներով եւ այլ շատ մը նորութիւններով երաժշտութեան մէջ քօնալիքէի դադարը արդէն հիմնովին խախտած էր, Տեպիւսիմ ձեռնարկեց ինքնաստեղծ ձայնաշարերու կազմութեան, հիմնովին հակառակ դասական ըմբռնումին, ինչ որ եղաւ վերջնական հարուածը նոյն այդ քօնալիքէին: Վահիէրի երաժշտութիւնը ատենօք իբր «ձայներու ականջի անխորժ ձեւով դրուած» բան մը նկատուեցաւ եւ դայթակղութիւն պատճառեց: Իսկ Տեպիւսիմ Տէլֆաւը որ առաջին անգամ 50 տարի առաջ արուեստաւ, նոյնպէս վերապահութեամբ ընդունուեցաւ: Իսկ այսօր մին կամ միւսը ամէնէն զիւրաժարս ու հաճելի երաժշտութիւնը կը նկատուի այլեւս: Եւ սակայն ինչքերը հոն է զվառուորաբար որ Տեպիւսի իբր ազատագրիչը շրթախուած

(*) Տե՛ս մեր գրութիւնը՝ «Առնօլտ Շէօնպէրիկ», «Անդաստան» քիւ 1:

Պրոմէթէոսի, անոր կապանքները քանդելով ազատ ճամբայ մը բացաւ երաժշտութեան մէջ, որմէ ծնունդ առին, միշտ տրամաբանական շարունակութեան մը շաւիղին մէջ, բոլոր նոր ուղղութիւնները որոնց մասին հեղանքով կ'արտայայտուի յօդուածագիրը:

Տեսնենք թէ ինչպէս կ'ուզէ բացատրել ան Տօւլէֆօֆին:

«Ան կը նշանակէ կտորի մը ընթացքին 12 թօներու պատահական կամ միատմանակ նուազումը»:

Կարդալով այդ տողերը, ան տպաւորութիւնը կ'ունենանք՝ 12 թօները, անտէր եւ անտիրական եւ կատարեալ անիրշահական վիճակի մը մատնուած՝ կարելի է գործածել առանց սեռէ հակակշիռի: -

Արդեօք յօդուածագիրը կ'անգլիտանա՞յ թէ անոր իրականացումը ստեղծագործութեան ամէն բանէ աւելի դասական ֆօնօրքըրուաի սրբազան օրէնքներուն խրատօրէն հպատակելով միտայ կարելի է, եւ թէ երբ ան հանճարեղ ձեռքերու մէջ կը գտնուի կրնայ ամէնէն զեղեցիկ եւ ուժեղ գործերու ծնունդ տալ. ինչպէս օրինակ Արնօլտ Շէօնպէրլի եւ անկէ վերը մանաւանդ Ալպան Պերկի, Ֆօն Վէպլընի եւ այլոց գործերը:

Անշուշտ նորագոյն դարոցին մէջ ալ գտնուեցան եւ դեռ միշտ կան աճաբարներ որոնք կամովին սխալ մեկնելով նորութիւններու բուն իմաստը, շատ մը ծիծաղելի եւ անիմաստ գործեր կուտան:

Եւ սակայն դասական կամ այլ դարոցներուն մէջ չե՞ն գտնուիր միթէ հազարաւոր գործեր որոնց անունն իսկ չի տրուիր այսօր եւ որոնք իրենց ծնած պահուն իսկ մեռեալ կրնան նկատուիլ արդէն:

Երաժշտութեան լինելութեան ամբողջ ընթացքին այն բոլոր նոր եւ ուժեղ գործերը որոնք բնականոն յեղաշրջում մը բերելու բնոյթն են ունեցած, նախ ընդհանուր անհասկացողութեան են բաղխած, առանց բացատրութեան: Եւ նորութիւններու մասին այդ վերաբերումը նոր բան մը չէ: Պլատոն նոյնիսկ իր ատենին ըսած էր «Օր չըլլար որ երաժշտութիւնը նոր հրէշի մը ծնունդ չտայ»:

Սակայն ատեն մը վերջը հանրութեան ճաշակը, որ միշտ առնուազն քառորդ դար ետ կը մնայ, հասնելով տակաւ անոր աստիճանին, աւելի ազնուանալով, շատ դիւրութեամբ կրցած է ի վերջոյ ընդունիլ եւ իւրացնել դանոնք: Մինչ այդ արուեստը արդէն նոր ոտտում մը կատարած է:

Այս պատմական իրողութիւնն է որ կ'ուզէ մերժել յօդուածագիրը երբ կ'ըսէ. «Տարիներ վերջը եթէ ալ աւելի հասկնալի երաժշտութիւններ խմբագրուին, այն ատեն ալ յաջորդ սերունդն է որ պիտի կարենայ թերեւս հասկնալ եւ այդպէս յաջորդարար եւ մենք կը փորձուինք եղբակացելու որ այս սեռի երաժշտութիւնը հողիներու բաւարարութիւն տալու իր առաջադրութեանն ղուրս ելլելով պիտի դառնայ առեղծուածային երեւոյթ մը ամէն ժամանակի համար»:

Այլ չընաղ մտածում մը որ կ'ունենայ յօդուածագիրը, երբ կ'ըսէ. «Առաջապահ երաժշտութիւնը նուազ տեղ ունի կամ բնաւ տեղ պէտք չէ ունենայ կրօնաշունչ գործերու մէջ, ուր մեր խօսքը Աստուծոյ հետ է: Երդշախումբ մը անպայման մասնակցութիւն ունի հոն քանի որ բառեր պիտի երգուին եւ մարդկային ձայները երեք տրամադիր չեն անմարդկային հնչականութիւններ ստեղծելու եւ երգելու»:

Ուրեմն Աստուծոյ հետ խօսելու մասնաւոր միջոց մը, ձեւ մը կայ, իսկ առաջապահ երաժշտութիւնը միայն անմարդկային հնչականութիւններ կը ստեղծէ: Եթէ ինքը համոզուած է ասոր, հետեւաբար պէտք չէ նաեւ ըսէ «նուազ տեղ ունի կամ բնաւ», բայց ինչպէս կ'երեւի ինքն ալ վստահ չէ դեռ: Այս շատ պերճախօս տղերուն կարելի չէ սեւէ բան անւելցնել անշուշտ:

Մեզի մեծ զարմանք կը պատճառէ միայն որ այս տողերը գրուած ըլլան երաժիշտի մը կողմէ որ կամովին կ'ուզէ արուեստը իլեցնել իր ըմբռնումներու մահարդակին, փոխանակ ինքը անձամբ բարձրանալու դէպի հոն:

Պ. Պարթեւեանի գրութեան սկիզբը յիշուած բոլոր ուղղութիւնները, քօնալիքէէն սկսեալ մինչեւ Տօնէֆաֆօնի, երաժշտական թեքնիքի զարգացման մէջ մէկ բնականօրէն օղակը կը կազմեն եւ հակառակ իրենց պատկերաբանդի երեւոյթին ինքնին ոչ մէկ բան կը քանդեն եւ ոչ ալ հիմնովին կ'անտեսեն հիմնական սկզբունքները: Ատկէ զատ ըսենք նաեւ որ անոնք չեն մնար միշտ նոյնը ինչպէս յղացուած են: Եւ սակայն միշտ նոր բան մը կ'աւելցնեն հինին վրայ:

Մեր խօսքը անշուշտ հանճարեղ մտքերու մասին է, եւ այդպիսիները չեն որ նորութիւններու հանդէպ մերժողական դիրք մը կը ըսնեն միշտ: Յօդուածադրին արդիական արուեստի մասին մտահոգութիւնները ոչ թէ արուեստագէտի մը այլ հասարակ ունկնդիրի մը մտահոգութիւններն են: Իրական արուեստագէտ մը պէտք է դիտնայ ամէն ինչ, մարսած ըլլայ բոլոր վարպետներուն գործերը լայնաստիճանով մը, ինչ ուղղութեան ալ պատկանին անոնք: Սակայն ստեղծագործութեան պահուն ԳԻՏՆԱԼ ՆԱԵԻ ՄՈՌՆԱԼ ամէն ինչ եւ հպատակիլ իր ԱՆՁՆԱԿԱՆ ներշնչումներու ձայնին եւ արտադրել այնպէս ինչպէս կը զգայ, առանց սեւէ արտաբրաժշտական նկատումներու, օգտուելով արտայայտութեան բոլոր միջոցներէն առանց նախապաշարումի:

Այդ է ճշմարիտ արուեստագէտը եւ այդպիսիներն են միայն որ դարերու ընթացքին պրպտեցին ու աստիճանաբար կերտեցին երաժշտական արուեստը:

Մինչդեռ բոլոր անոնք որ չեն ունեցած ստեղծագործական սեւէ ինքնատիպ ուրի կամ անհատականութիւն եւ կամ ուզած են կառչիլ հինին միայն, անոնք մնացած են միշտ շուքի մէջ: Եւ այդպիսիները լեզէոն կը կազմեն արուեստի պատմութեան մէջ:

Գալով ունկնդիր հասարակութեան, անոնց կը մնայ միայն հասնիլ ըմբռնումի այդ բարձրութեան:

Այդ ալ ժամանակի հարց է միայն, եւ անոնք միշտ ալ արդէն ի վերջոյ հասած են այդ բարձրութեան եւ լիացած անով:

Գ. ՔԻՐԻՍՏԻՃԵԱՆ

ԱՐԱՄ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆԻ ԵՆՈՅԹԸ

Ծանօթ երաժշտագետ Արամ Խաչատուրեանի «Ստեղծագործական ներշնչումը եւ յանդգնութիւնը» խորագրով յօդուածէն կուտանք մէկ քանի հատուածներ, ուր մեծամուն արուեստագէտը քննադատութիւններ եւ քիլադրամներ կ'ընէ խորհրդային երաժշտութեան վրայ գործ դրուած կաշկանդումներու մասին:—

Խորհրդային երաժշտագէտներս կրնա՞նք ըսել թէ մեր գործը կը համապատասխանէ Սովետներու յարածուն ձգտումներուն, թէ մեր ստեղծագործութիւնները համապատասխան են այն մեծ պարտականութեան որ մեր առջեւ կը դրուի: Ոչ: Ձենք կրնար ըսել այս բանը: Պէտք է քաջութեամբ եւ պարկեշտօրէն պիտանք թէ խորհրդային երգահաններու ստեղծագործական աշխատանքը, վերջին տարիները, չի համապատասխաներ ժողովուրդին ցոյց տուած բարձր ձգտումներուն:

Օփերա, համանուագ, երգեր, երաժշտական թատրոններ, թէթեւ ժամանցի երաժշտութիւնը — հակառակ այս սեներուն անվիճելի արժէքին, չենք յաջողած տալ գործեր որ համապատասխանեն այս մեծ պահանջին, ինչպէս եւ ժողովուրդին յարածուն պահանջին:

Մեծ չափով գոհացում տալ ժողովուրդին յարանուն հոգեկան պէտքերուն: Այս մեծ պահանջը, որ ընկերվարութեան դիւաւոր օրէնքին շինել մասը կը կադմէ, յաճախ անհասկնալի կը մնայ կարգ մը երաժիշտներէ: Գի՞չ են մեր մէջ գործեր, որոչ «միջին» ճաշակի վրայ հիմնուած գործեր, ուր երգահանը կորսնցնելով իր իսկական ստեղծագործական անհատականութիւնը, կը շատանայ երաժշտական աղօթ եւ սովորական ճոռոմբանութեամբ մը: Թէ ինչո՞ւ այսպէս կ'ընէ: Որովսեւ համոզուած է թէ ժողովուրդը կ'ընդունի ինչ որ «լաւ ծանօթ» է, ինչ որ «ընթացիկ» է:

Գեղարուեստական մշակոյթի ամէն պատմութիւն կը հաստատէ սա անվիճելի ճշմարտութիւնը, թէ միայն արուեստի այն գործերը, որ խորապէս եւ յանդգնօրէն կը մարմնաւորեն կեանքի երեւոյթները, եւ ուր կը տրուի զոգրոջուն եւ խանդավառ մտածումը, հետքեր կը ձգեն մարդու սրտին մէջ:

Խանդավառ համոզման ինչ ուժով, արութեան ինչ յանդգնութեամբ, -անցեալի մեծ դասականները մօտեցած են ստեղծագործական աշխատանքին, որ կեանքն իսկ կ'առաջադրէր: Պախ, Պեթովէն, Կլիւբա, Մուսորկիսքի, Չայքովսքի նորութիւններ հնարողներ էին արուեստի մէջ: Մայակովսքին յանդուգն նորարար մըն էր:

Այս արուեստագէտներուն ուժը, եւ դեռ ուրիշներուն, կը կայանայ անոր մէջ որ անոնք ստեղծած են նոր ուղիներ արուեստի մէջ, ծառայելով ժողովուրդին, մեկնելով կեանքի իրականութեան պահանջներէն, ողբերուած բարձր ներշնչումով:

Ինձի կը թուի թէ կարգ մը երգահաններ ճիշդ չեն հասկնար թէ ինչ է նորարար ոգին, յառաջագահ արուեստի դարդացման համար այնքան կարեւոր հարցը: Անոնք կը միացնեն նորութեան ոգին «ինքնատիպ նորութեան» հետապնդումին հետ, ինչ որ յատուկ է արտասահմանի ձեւապաշտ երգահաններու ստեղծագործական ճիղին: Այդպիսի «նորարար ոգի» մը խորապէս խորթ է մեզի եւ պիտի պայքարինք անխոնջ կորովով ձեւապաշտ ճոռոմ յորինուածքին դէմ:

... Գոյութիւն ունի սխալ սակայն շատ ընթացիկ «տեսութիւն» մը որու համաձայն կարեւորը երաժշտութեան մէջ «ինչը» չէ, այլ «ինչպէսը»: Երաժշտական գոր-

ծի մը բովանդակութիւնը, մտածումը չէ, որ կը հետաքրքրէ այս տեսութեան պաշտպանները, այլ արուեստագիտութիւնը յորինուածքին: Անոնք կը մոռնան որ մինչեւ իսկ առաջնակարգ արուեստագիտութիւն մը երգահանին քով, զուրկ է իմաստէ եւ անօգուտ, եթէ աննչան է բովանդակութիւնը: Անտարբեր կը մնանք այս գործերուն առջեւ, որոնք հարուստ են, պերճավայլ հետազոտութեամբ, սակայն զուրկ խորունկ մտածումէ եւ ամէն վառ զգացումէ: Իրականին մէջ կան տակաւին «սիրողներ» ընդունակ ոգեւորուելու այս շքեղ սուտ փայլէն:

Արուեստագիտութիւնը լաւ է այն ատեն երբ արուեստագէտը բան մը ունի ըսելիք, երբ ներշնչեալ եւ անշահախնդիր երգիչն է իր ժողովուրդին, իր դարաւրջանին եւ դիտէ ցոլացնել հաւատարմօրէն եւ յստակօրէն:

Սերժ Պրոկոֆիեւիլի եւ Իմիլիբրի Շոստաքովիչի գործերը կը յուզեն զիս՝ ստեղծագործական ոգին կ'արթնցնեն մէջս, կը շարժեն դրտակցութիւնս:

Իրտեճ թէ երաժշտութեան մէջ, ինչպէս բոլոր միւս արուեստներուն մէջ կ'արտացոլայ դարու ոգին: Պրոկոֆիեւիլի եւ Շոստաքովիչի զաղափարապէս արտայայտիչ գործերը զեղարուեստական մեծ ուժով կը մարմնաւորեն նիւթերը եւ պատկերները մեր իրականութեան, լի յեղափոխական կորովով: Ես կը լսեմ մեր յեղափոխական իրականութեան զարկերակին բարախումը մինչեւ իսկ «Ալեքսանդր Նեւսքի» գործերուն մէջ, որուն նիւթը կապ ունի ուստի ժողովուրդին հետաւոր անցեալին հետ, եւ կամ Չայքովսքիի Հինդերբրգ Մէնֆոնին, խորապէս քնարական:

Վերջերս մեռաւ նորարար արուեստագէտ Սերժ Պրոկոֆիեւիլը: Ան բազմիցս խաբուեցաւ իր զեղարուեստական կեանքին մէջ, բայց ճիշտ կեցուածք մը ունեցաւ քննադատութեան առջեւ: Ուշադրութեամբ լսեց ժողովուրդի ցանկութիւնը եւ սըրբազրեց իր սխալները: Տեւական արժէք ներկայացնող բազմաթիւ զեղեցիկ եւ իրապաշտ գործեր ստեղծեց եւ իրաւամբ պէտք է ուստի մեծ երաժիշտներու կարգը դասուի: Այս ստեղծագործական յանդիմութիւնը կը պակսի մեզմէ շատերուն քով: Իմ խոր համոզումով զեղարուեստական յառաջդիմութեան սաղմը չի կրնար գոյութիւն ունենալ այնպիսի գործերու մէջ որ զուրկ են կենդանի յղուած մտածումէ:

Երբ մեր դարու երաժշտական գործի մասին կը խօսինք, պէտք չէ մոռնանք յեղափոխական «ռոմանտիզմը», ամէնէն կարեւոր տարրերէն մէկը ընկերվարական ոճին եւ իրապաշտութեան:

Հագուադէ՞պ են մեր մէջ այն գործերը որոնց մէջ արտաքնապէս կը թուի թէ ամէն բան կարգին է — յայտադիրը սքանչելի, նիւթերը ժողովրդական նկարագիր ունին, ներդաշնակութիւնը սքանչելի, եւ համանուագումը դիտուն — սակայն զեղարուեստական նշանակութիւնը ոչինչ է, որովհետեւ գործը ստեղծագործական յանդիմութիւն չունի: Այսպիսի գործեր երբեմն կը գնահատուին Միութեան երաժշտագէտներէն, արուեստներու կամ ձայնասփիւռի ընդհ. տեսութեանէն: Սակայն ունկնդիրը անտարբեր կը մնայ: Որովհետեւ այսպիսի գործի մը մէջ, յայտադրին զաղափարը մակերեսային կերպով բացատրուած է, եւ երաժշտութեան «նկարազրական եւ դիւցազնական նկարագիրը ունկնդիրին մէջ որեւէ յիշողութիւն չի ձգեր:

Կը կարծեմ թէ եկած է ժամանակը որ երաժշտական հաստատութեանց գործիչները հրաժարին երգահանին ստեղծագործութեան միջամտելէ: Գեղարուեստական ինդիւր մը չի կրնար վճռուիլ վարչական եւ գրասենեկային միջոցներով: Արուեստագէտը պէտք է զեղարուեստական ճիշտ լուծում մը դտնէ երաժշտական արուեստի հարցերուն համար, Կուսակցութեան մեղի դրած կենսական գործին մէջ:

★

ԶԱՐԻԱ ՏՈՂՈՒԽԱՆՈՎԱ

Դեկտեմբերին Փարիզի երաժշտական շրջանակները մեծ գնահատանքով ողջունեցին Ջարիա Տոլուխանովայի (Տիկ. Տոլուխանեան) զոյգ երգահանութենքը: Երաժշտական հանրածանօթ քննադատներ, առանց բացառութեան անվերապահ զովասանքներով արտայայտեցան անոր ձայնին բացառիկ որակին, ինչպէս նաեւ մեկնարկութեան արտակարգ տաղանդին մասին:

Երկու տող՝ տալու համար այն ճամբան որ դարձուց Ջարիան Փարիզի ամենապատուաբեր բեմերուն պարիկը:

Շատ փոքր հասակէն ծնողքը իր մէջ տեսած են երաժշտական կոչում եւ ընդունակութիւն: Հետեւած է երկար ատեն եւ յաջողութեամբ, դաշնակի եւ ջութակի: Բաւական վերջն է որ ունեցած է յանկարծ յայտնութիւնը իր հազուադէպ ձայնին: Մարզուած է այդ ուղղութեամբ եւ սկսած՝ Երեւանի Օփերայի բեմէն: Իր մեծ տաղանդը շուտով արձադանդ ունեցած է Հայաստանի սահմաններէն անդին, եւ զինք տարած Մոսկուա, դարձնելու ոչ միայն այնտեղի Օբերային ամենամեծ աստղերէն, այլ նաեւ Սովետական Հանրապետութիւններու ամէնէն ծախահարուած արուեստադէտներէն մին: Այդ հռչակը չէր կրնար մնալ միայն սովետական սահմաններուն մէջ: Եւ ահա վերջերս, խումբ մը ուրիշ արուեստադէտներու հետ, Լոնտոն, Փարիզ, խլելով ամէն տեղ դափնիներ:

Իր զոյգ երգահանութենքուն (առաջինը 9 Դեկտ. Մարինյի թատրոն, երկրորդը 11 Դեկտ. Կալոյի սրահ) յայտադրները ծանրաբեռնուած էին դժուարին կողմերով: դասական, ռոմանթիկ եւ ժամանակակից: Անսայթաք արուեստով երգեց զուտ դասականը (Պախ,

Հէնտէլ, Մոցարդ), ռոմանթիկը (Չայկովսքի, Ռախմանինֆ, Շուպէրթ, Կրիկ, եւն.), թատերական երաժշտութիւնը (Կլուք, Ռոսինի) եւ այլ մեղեդիներ: Երաժշտական «տեսակ»ի մը մասնադէտ երգչուհին չէ Ջարիա Տոլուխանովան: Երգչուհի է բառին բովանդակ առումով, ամբողջական. ապշեցուցիչ է տեսնել թէ ինչպէս անցնելով կրօնաշունչ Պախէն Ռոսինիի կրակոտ եւ դեղեւուն թարանթելին, ան կը յաջողի պահել իւրաքանչիւրին համապատասխան հարազատութիւնը: Եւ այս մեկնարկութեան իր բացառիկ շքանորհն է, ուր կը համադրուին իսկական արուեստագէտի ապրումն ու երգչուհիի քէֆնիքը: Բայց դեռ պէտք է յիշատակել ձայնի բնածին եւ հազուադէպ շնորհը, որ Ջարիա Տոլուխանովայի կը պարզեւէ սոփրանոյի եւ մեցցօսոփրանոյի զոյգ յատկութիւնները:

Անշուշտ պիտի փափաքէինք լսել իր երգած երգերու շարքին հայերէն երգեր ալ: Սակայն պաշտօնական յայտադրներուն կազմութիւնը, իր նպատակներով (առաւելապէս դասական երաժշտութիւն առանց Փոլքորի) չէր կրնար թոյլատրել հայկական երաժշտութեան դրացնութիւնը: Բայց եւ այնպէս, Ջարիան, օգտուելով պիսերէն, երկու երգահանութենքուն ալ երգեց հայերէն երգ մը, իր ամուսնոյն յորինումներէն: Իսկ տրպազերուած յայտադրներուն մէջ, ներկայացուած էր իբրեւ նախ հայ երգչուհի: Խնայելով առիթ էր կարգաւ անոնցմէ մէկը, ուր Ջարիայի արուեստը կը ներկայացուէր հին եւ մեծ մշակոյթի մը բնական շարունակութիւնը, որովհետեւ ան, հարազատ զաւակն է այդ մշակոյթին տէր ժողովուրդին:

Ա.

ՊՈՒՐՏԵԼԻ ԳՈՐԾԵՐԸ

Մեծ է Պուրտէլ: Ֆրանսական արձա- նագործութեան մեծ դէմքերէն: Իր ստեղծագործութեան գլխաւոր մարզը՝ կոթողային արուեստը: Հոն կ'արտա- յայտուին ուժի, կիրքի եւ մարդկային բարձրագոյն ձգտումներու բոլոր ձեւե- րը: Իրապաշտ ու ոճաւորումով արքաիք իր արուեստին մէջէն կը յայտնուին պերճաբարբառ մեծութեան մը յաւի- տենականութեան ձգտող սոկոնութիւ- նը: Այսուհանդերձ ան կը մնայ խորա- պէս մարդկային՝ իր կոչումով, ըմբոս- տութեամբ ու ազատութեան տենչով:

«Մէզօն տը լա Փանսէ Ֆրանսէզ»ի մէջ ցուցադրուած իր գործերուն մէջ կարե- լի է զմայլիլ ստեղծագործական այն ու- ժին որ արդիւնքն է երկար տարիներու բեղուն եւ ներոյժ մտածման մը եւ ոչ թէ պատահական ներչնչումներու:

Զեւի զգայնութեամբ առլցուն իր զծագրութիւններուն մէջ իսկ կարելի է նշմարել որ այդ արուեստին ծնունդը կը յիշու իրականութեան: Իր դիմաքան- դակները ցայտուն ապացոյց՝ ամուր պոյլ ծնունդին:

Թ. ՄԻՆԱՍԵԱՆԻ ԱՐՈՒԵՍԱԸ

Պարսկահայ նկարիչ Մինասեան իր նկարներուն հաւաքածոն ցուցադրեց Պէրնհայմ-ժէօնի սրահին մէջ, վերջին Դեկտեմբերին:

Յիսունի մօտ իր կտաւներով Մինաս- եան կը փորձէր խօսեցնել գոյներու լե- զուն եւ կրցած էր ստանալ ներդաշնա- կութեան յաջող արդիւնք մը:

Մութ ֆօնի վրայ հաճելի այդ երանդ- ներով ան կու տայ էմփրովիզասիօնի մը տպաւորութիւնը, որ իր արուեստին ինք- նատպութիւնը կրնայ կազմել եթէ ուզէ ձերբագատուել դիւրին էֆէներու հմայ- քէն:

Կը մաղթենք որ յետագային, ընդհա- նուր զարգացումով մը, աւելի հիմնա-ւոր ֆոմփոզիտիւններու հասնի այդ ար- ուեստը, օգտագործումովը նաեւ արե-ւելեան իր վառ երեւակայութեան առա-ւելութիւններուն:

Իր Փարիզ ներկայութիւնը, — շնոր- հիւ այն ծանօթութիւններուն որ ան պի- տի ունենայ անկասկած նկարչութեան եւ այլ մարդերու մէջ, — մեծապէս պի- տի նպաստէ այս ուղղութեամբ:

ՀԱՅ ՊԵՏՀՐԱՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷՆ

Հին ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՁՈՒԹԻՒՆ, 60 գումատիպ մկար, 94 մեծագիր էջ (40×49 սմ.) մերածակամ եւ մկարմերու բացատրութիւն՝ Լ. Ա. Գուրմովայի, Հայ Պետիրատ, Երեւան:

Փառայեղ այս հրատարակութիւնը կու գայ վերջապէս իր պատուաւոր տեղը տալու Հայ մանրանկարչութեան արուեստին, որ ցարդ հազուադէպ վերարտադրութիւններով ծանօթ էր արտաքին աշխարհին:

Այս գործը վերջապէս կը բանայ հրաշալի էջերը վաղեմի մեր մատեաններուն ուր յայտնի եւ անանուն արուեստաւորներ, գոյներով ու նրբերանգներով սուրճ եւ հայ հոգիին թրթռացումները:

Բաղդատութիւն մը՝ բիւզանդական, պարսիկ եւ արաբ մանրանկարչական գործերուն հետ՝ Հայ մանրանկարչական արուեստին ազնիւ ինքնուրոյնութիւնն է որ կը շեշտուի: Ան գերծ է մէկուն չոր պատկերադրութենէն եւ միւսին երկրաչափական բնոյթէն: Ան՝ կը թրթռայ բանաստեղծական անկեղծութեամբ, իր նըրբերանգներուն ու յղացումին գեղատիպար ոճով:

Վաթսուն գունատիպ վերարտադրութիւններ հայ միջնադարեան գեղանկարչութեանն, կը բանան շարքը բարձրորէն պատուաբեր Հայ արուեստի այս գործերուն, որոնք Ժ. դարէն մինչեւ ԺԷ դար, — մեր ճարտարապետական ու քանդակի կոթողային գործերուն հետ — արժանի են առաջնակարգ պատիւներու: Հայրենիքի եւ սփիւռքի մէջ գտնուող քսանըչորս հազար Հայ ձեռագիրներ կը սպասեն իրենց անհամար դանձերուն հրատարակութեան:

ԹԱԹՈՒԼ ՀՈՒՐԵԱՆ, ԲԱՆԱՍՏԵՎԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՊՈՒՄՆԵՐ, Հայպետիրատ, Երեւան:

Վերջին պատերազմին զոհուող Հայ բանաստեղծներէն է Թաթուլ Հուրեան: Ինչպէս իր սերունդին բոլոր գրողները, Հուրեան եւս նետուած է Հայրենասիրական լարերու վրայ եւ յայտնաբերած իր տաղանդին արտայայտութիւնը քնարական էջերով:

Իր ընդարձակ պոէմները (Սայեաթ Նովա եւ Ֆրիկ, Հափածոյ տաճ) կը բերեն որոշ նորութիւն ձեւի եւ բանաստեղծական պատկերներու:

Իսկ այս Հատորին մէջ, — մէկդի նետելով պարագայական յարդը, — իր քնարական շարքերով («Աստղ», «Երկունք», «Մուխամազներ») նկատելի է իր մօտ ստեղծագործական զգացման որոշ ճիշդ, որ աւա՛ղ, զարնուած է իր առաջին թռիչքին մէջ իսկ:

Էջ մը իրմէ՝ «Անձնուիրութիւն»:

Երբ արեւը իջնուի է լայնարձակ հորիզոնից: Դու փնտռուի ես լեռներ գեղեցկագոյն խօսքի Եւ տերմիններ ամուսն չամենապարզ ձօճի: Դարը տուել է քեզ ետանդ, ձիւք անհատնուի, Եւ կեանքի մէջ քո մը, մի էջ է վեր հանել, Ինչ որ ունիս պահած, այս կեանքին տուր, Որ երկրիդ դրօշակը վեհութեամբ տանես:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԻ
ԱՐՈՒԵՍՏԱՆՈՑՆԵՐՈՒՄ

Հայաստանի ճարտարապետական մեք-
կայ աշխատանքներում մասին գրուած
Յ. Մարեանի մէկ անտիպ յօդուածէն,
(Խմբագրութեան փոխանցուած՝ Ֆրան-
սահայ Իրերօգնութեան Միութեան կող-
մէ) :

Երեւանի ընակիչը մի քանի ամիս քա-
ղաքից բացակայելուց յետոյ յաճախ
դժուարութեամբ է ճանաչում իրեն ծա-
նօթ փողոցները: Եւ դա զարմանալի չէ:
Մայրաքաղաքը արագօրէն աճում ու
փոխում է:

Աւելի ու աւելի են շատանում ընակե-
լի նոր տները, որոնք կազմում են նոր
փողոցներ ու պողոտաներ:

Երեւանի, Լենինականի եւ Կիրովակա-
նի, ինչպէս նաեւ ուրիշ կենտրոնների եւ
գիւղերի բուռն աճումը պահանջում է
ամենաբազմազան մասնաշխտութեան տէր
մարդկանց: Նոր տներն ու փողոցների
նախագծերը պատրաստում են ճար-
տարապետների արուեստանոցներում, ո-
րից յետոյ յանձնում են կառուցողնե-
րին:

Այդ արուեստանոցներում ծնուած նա-
խագծերը պէտք է լիովին բաւարարեն
Հայաստանի քաղաքների ու գիւղերի
յարաճուն պահանջները: Տները պէտք է
գեղեցիկ լինեն, դիմացկուն ու յարմար,
կառուցուեն արագօրէն, բարձր որա-
կով եւ գեղագիտական ճաշակի համա-
ձայն:

Ի՞նչ ուղղութեամբ են ընթանում նոր
նախագծերի հեղինակների ստեղծագոր-
ծական որոնումները:

***

Ահա, օրինակ՝ աշխատակուրների Երե-
ւանի ճարտարապետական արուեստանո-
ցը, որու ղեկավարն է Գէորգ Թաման-
եանը, ճարտարապետութեան ակադեմի-

կոս, հանդուցեալ Ալեքսանդր Թաման-
եանի որդին ու աշակերտը: Ճարտարա-
պետութեան այդ մեծագոյն վարպետի
ստեղծագործական ժառանգութիւնը այժմ
էլ լայնօրէն օդադարձում են հայ ճար-
տարապետները: Իր ժամանակին ահա-
դեմիկոս Թամանեանը կազմել էր Երե-
ւանի վերակառուցման ու կառուցման
առաջին նախագիծը, որ դրուած է այժմ
կատարուող աշխատանքների հիմքում:

Արուեստանոցում քննարկում է բու-
ժական աւանի նոր նախագիծը: Այդ
բուժական աւանը պիտի կառուցուի Ե-
րեւանի վերջերս աճած մէկ մասում
(Միկոյեան թաղամաս): Նախագծի հե-
ղինակները երիտասարդ ճարտարա-
պետներ Ն. Ալավերդեան եւ Լ. Ինջիկ-
եան իրենց պաշտօնակիցներին ծանօթա-
ցնում են այդ շինարարութեան նա-
խագծերը, ըստ որոնց շէնքերը տարած-
ուելու են մեծ հողամասի վրայ՝ Հրազ-
դանի ափի այգիների կանաչի մէջ:

Նախագիծը քննարկելիս մասնագէտնե-
րը մի շարք դիտողութիւններ արին, ու
հաշուի կ'առնեն իրենց հետագայ աշ-
խատանքում:

***

Ճարտարապետ Մ. Սողոմոնեանն ա-
ւարտում է Կիրովական քաղաքում կա-
ռուցուելիք մարմնամարզական շէնքերի
գծագրերը: Այդ նախագծի համաձայն
ստեղծուելու են մի մեծ դահլիճ, յա-
տուկ սրահներ, լսարաններ եւ լողալու
աւազան: Շէնքը թաղուած է լինելու
կանաչի մէջ եւ մտնելու է քաղաքի մի
քանի փողոցներն ընդգրկող թաղամա-
սերու մէջ:

***

Բարդ ու հետաքրքիր աշխատանք են
կատարում երիտասարդ ճարտարապետ.

ներ Ս. Վարդանեան եւ Բ. Մխիթարեան: 1951 թուականին նրանք աւարտել են Երեւանի բազմարհեստից համալսարանի շինարարական բաժնի ճարտարապետական դպրոցը: Այժմ նրանք աշխատում են մի մեծ բնակելի տան նախագծի վրայ:

«Ի պատիւ երիտասարդ հեղինակներին, — ասում է արուեստանոցի ղեկավար Գէորգ Թամանեան, — նրանք լաւ են կատարում իրենց յանձնարարութեամբ առաջադրանքը: Ես կարող եմ համարձակօրէն ասել, որ նրանց նախագծած շէնքը կը լինի մի արժէքաւոր աւանդ մեր քաղաքաշինարարութեան մէջ:»

Իսկ ինքը, արուեստանոցի ղեկավարը Գէորգ Թամանեան աւարտել է Ջերմուկի բուժարանին նոր նախագիծը: Այդ հըսկայ շինարարութիւնը սկսուեց մի քանի տարի առաջ, երբ հետադրուութիւնները հաստատեցին այդտեղի աղբիւրի բարձր բուժական յատկութիւնները եւ կառավարութիւնը որոշեց կառուցել ու բարեկարգել բաղնիք-բուժարան մը եւ լաւ ճանապարհներով կապել դայն քաղաքներին հետ:

Այժմ Ջերմուկը աճում է եւ դառնում բուժման մի գեղեցիկ քաղաք: Արդէն կառուցուել են հիւրանոցը, բուժարանները, ննջարանները, ջրակէկտրակայանը, ջուր խմելու սրահը եւ այլ շէնքեր: Այդ փոքր քաղաքի նախագծման աշխատանքներին գործօն մասնակցութիւն է ցոյց տալիս Գ. Թամանեանը եւ նրա նախագծերով են կառուցուել շէնքերից շատերը:

- «Ես աշխատել եմ հասնել այն բանին, ասել է նա, որպէսզի շէնքերի արտաքին տեսքը փայլուն կերպով լրացնի բուժարանի շրջակայքի գեղատեսիլ պատկերը: Կ'անցնեն եւս մի քանի տարիներ եւ Ջերմուկը կը դառնայ ոչ միայն հիւանդների բուժակու վայր, այլ Հայաստանի լաւագոյն անկիւններից մէկը:»

*
**

Երեւանի միւս բոլոր ճարտարապետական արուեստանոցներում, անմիջապէս աչքի է ընկնում այն բանը, որ ճարտարապետների մէջ բաւական մեծ է երիտասարդների թիւը:

Ճարտարապետական այն արուեստանոցներում, որի ղեկավարն է Հրայր Իսարէկեան, աշխատում են երիտասարդ ճարտարապետներ՝ Զաքարեան, Բարսեղեան եւ Պապեան:

Այս արուեստանոցի ճարտարապետները վերջերս տուել են Արդիի բուժարանին, Գիւլիջանի, Ալափերի, Ղափանի, Կարճեւանի, Այրումի եւ այլ քաղաքների բարելաւման գլխաւոր ծրագրերնրը:

Արդիի բուժարանին կառուցման համար նախատեսում է նոր հիւանդանոցներ, հանգստեան տներ եւ ամբարանոցներ, ուր կրնան տեղաւորուիլ 35 հազար հոգի: Կառուցուելու է նաեւ նոր հիւրանոց, թատրոն, շարժանկարի սրահ: Նախատեսում են կանաչապարզման աշխատանքներ, կառուցուելու են լճակներ, շտրուաններ:

-Ճարտարապետները մեծ ուշադրութիւն են դարձնում գիւղերի կառուցման: Յատուկ ճարտարապետական արուեստանոցում նախագծուում է նոր գիւղական աւանները շինարարութիւնը: Այդ արուեստանոցի գործերի թւումն են մեքենաների կայանների շէնքերը, վարչական շէնքերը, գիւղացիների բնակելի տները, դիւղերի մշակութային կեդրոններու նախագծերը, եւ այլն:

*
**

Մեծ ծրագրերնր է պատրաստում նաեւ Հայաստանի նախագծային աշխատանքների հիմնարկութիւնը:

— Մեր կազմում, ասում է գլխաւոր ճարտարապետ Մ. Սահակեան, կան աւելի քան չորս հարիւր աշխատակիցներ:

Մենք նախագծում ենք ամբողջ արդիւնաբերական շինարարութիւնը, նաեւ վարչական եւ համայնական շէնքերը, ընկելի խոշոր տները, ճանապարհները:»

Այս հիմնարկութեան ճարտարապետական արուեստանոցներում ստեղծուած նախագծերով այժմ կառուցուած են նոր երկաթուղային կայարանը Երեւանում: Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի շէնքերի ամբողջական զանգուածը Երեւանի պահածոների գործարանի նոր բաժինները, նոր վարժամակեցիկ պանզուղը, արհեստակցական միութիւնների

տունը եւ ուրիշ շատ շէնքեր:

Հիմնարկութեան կապուած զանազան արուեստանոցների աշխատանքը ղեկավարում են մեծագոյն մասնագէտներ՝ Ճարտարապետութեան Ակադեմիայի անդամ Ս. Սաֆարեան, անդամ-թղթակեց՝ Հ. Մարգարեան, Ռ. Իսրայէլեան, ղեկավարութեամբ մեծանուն ճարտարագէտ Մ. Գրիգորեանի:

Հայաստանի ճարտարապետները համակուած են ջերմ ցանկութեամբ, կատարել երկրին անհրաժեշտ շինարարական աշխատանքները:

ԱՐԹԻԻՐ ԱՂԱՄՓ

Անդաստան իր այս թիւով կը հրատարակէ Արթիւր Աղամօֆի մէկ անտիպ գրութեան թարգմանութիւնը: Մեր հայրենակիցը այս հանդէսին հանդէպ իր համակրանքին եւ զնահատանքին իբր փաստ, մեզի կը արամազրէ նաեւ թատերական անտիպ նոր գործ մը, որուն թարգմանութիւնը պիտի տանք յաջորդով:

Արթիւր Աղամօֆ Փրանսական գրականութեան մէջ իր ինքնուրոյն ու պատուաւոր տեղը գրաւած է արդէն: Նոր լոյս տեսաւ թատերական իր գործե-

րուն հաւաքածոն Նուվել Ռելիւ Ֆրանսէզի հրատարակութեամբ: Իր այլազան գործունէութիւնը կը տարածուի գրականութեան, թատերարեմի եւ ռատիօտիֆիւզիոնի մարզերուն: Անցեալ աշնան ներկայացուեցաւ իր մէկ գործը՝ «Բոլորը բոլորին դէմ» (նախապէս խաղացուած «Էօլր»ի թատրոնը) Գերմանիա՝ — Գասէլ, Սարպուռք, եւ Ֆորցհայմի պետական թատրոնին մէջ, ուր խաղացուած էր արդէն իր «Էնվազիոն»ը: Իր գործերուն խալերէն թարգմանութիւնը այժմ լոյս կը տեսնէ Թորինոյի մէջ: Ա.

ԳՐՔԵՐ ԵՒ ՀԱՆԴԵՍՆԵՐ

A L'OPERA DE NOTRE JOIE Rouben Melik, (Ed. P. Seghers)

Մինչ արդէ Ֆրանսահայ բանաստեղծութիւնը կը յարատեւէ միջին սերունդի գրութիւններով, Ֆրանսական գրականութեան մէջէն է որ մեզի կը հասնին անունները հայ երիտասարդ տաղանդներու:

Ծնած այս երկրին մէջ կամ իրենց առաջին մանկութիւնն անցուցած անոր ծոցը, անոնք կը հասնին գրաւել իրենց տեղը արուեստի եւ գրականութեան գանազան մարզերուն մէջ:

Ռուբէն Մելիք բանաստեղծ է առաւել տաղանդով: Իր առաջին ոտանաւորներուն նիհար գրքովէն յետոյ, ան տուաւ իր յաջորդական հատորները հետզհետէ խորացող ու յառաջապահ արուեստով մը:

Եւ ինչ որ զինք մեզի սիրելի կը դարձնէ, իր զերթողութեան ինքնադրոշմ այն շեշտն է, որ կը զգացուի առհաւական արժէքներու անկորնչելի արծաղանդը, — հայկական անմեռ ոգին:

Հասած արդէ բանաստեղծութեան բարձրագոյն նրբութիւններուն, Ռ. Մելիքի արուեստը կ'ընդլայնէ իր աշխարհը քնարերգական գաղափարաբանութեամբ:

Բարձր արուեստով էջ մըն է իր կալէթաւտ Արմէնիէնը, ուր ան կը տանի յուզումի բարձունքներէն քայլերը հայ հոգմացրիւ ամբողջներու:

Եւ իր հոգեկան աղբիւրները կ'առնեն իրենց աւելը հայ ոգիէն, Հայուն տառապանքէն: Իր էջերը թաթաւուն են «հայկական աւանդավէպին» գերզգայուն իրականութեամբ, երբ կ'ոգեկոչէ կեանքը հայ բազմութեանց, տարբեր հորիզոններու տակ:

Այսպէս՝ արուեստագէտը կը ջանայ կերտողն ըլլալ իր ժամանակաշրջանի գաղափարական շարժումին: Իր բոլոր ստեղծագործութիւնը կը մեկնի մարդկային յղացքէն եւ կուտայ չափը անոր մեծութեան:

Այսքան խռովեալ ժամանակաշրջանի մը մէջ, ինչպիսին է մերը, արուեստը կը ստանայ երկաթէ դիմադիծը՝ մեր դարուն: Ընդհանուր խռովքն ու դժգրդութիւնը արդիական աշխարհին՝ արուեստի հայելիին մէջ կը շեշտաւորուի եւ բեկանուելով հեղինակին հոգիով կը դառնայ հարազատ պատկերը դարուն: Այլապէս բանաստեղծութիւնը պիտի ըլլար անկենդան դէմք մը: Եւ զգացումներն ալ ունին իրենց կերպը, արտայայտութեան վայելչութիւնը:

LA NILE NOUVELLE REVUE FRANCAISE

Նախորդ յունվարէն ի վեր սկսաւ վերհրատարկուել այս պարբերականը, խմբագրութեամբ Ժան Փոլանի եւ Մարսէլ Արլանի, որ երեսուն տարուան գոյութենէ մը յետոյ ընդհատուեցաւ վերջին պատերազմին: Ասիկա նշանակալից երեւոյթ մըն է, նկատի ունենալով այն գլխաւոր դերը որ կատարած է այս ամսագիրը Ֆրանսական արդի գրականութեան յառաջապահ շարժումին մէջ:

Նախորդ յետ-պատերազմեան շրջանէն ի վեր այնտեղ է որ փայլեցան Ֆրանսայի արդի մեծանուն գրագէտներն ու բա-

նաստեղները — Անտրէ Ժիտ, Փօլ Վալէրի, Հանրի տը Մոնթէրլան, Ֆր. Մորիաք, Ալէն, Լէոն-Փօլ Ֆարկ, Ժիւլ Ռոմէն, Սիւփէրվիէլ, Ժան Շլէօնպէրժէ, Անտրէ Մալքօ, Ժան Ժիօիօ եւ այլ բազմաթիւ անուններ, որոնք այսօր փառքը կը կազմեն Ֆրանսական գրականութեան:

Հանդէսը ընդգրկած է այնպիսի ուղղութիւն մը, որ առանց հատուածական գաղափարախօսութեան կարենայ ծառայել գրականութեան եւ արուեստին: Այս երեւոյթը յատկանիչն է մեծ մշակոյթներու: Գոյութիւն ունեցող հոսանքներէն վեր, ժամանակաւորէն անդին՝ կեդրոնական ու մնայուն երակն է որ կը քալէ այնտեղ:

CAHIERS DU SUD.— Ֆրանսա-

կան դրահանութեան յառաջապահ հրատարակութիւններէն Քայիէ տիւ Սիւտ, այս տարի բարբեց իր 40րդ տարին: Նոյնիսկ եւրոպական դրական պարբերակներէ մը համար, — որ ընթերցող լայն հանրութիւններ ունի իր ետեւ — բացառիկ երեւոյթ մըն է այս: Կը բաւէ նկատել ունենալ այն բազմաթիւ հրատարակութիւնները որ պատերազմէն առաջ գոյութիւն ունեցած են եւ այսօր չկան:

Քայիէ տիւ Սիւտ տեւած ու տոկացած է: Եւ այս՝ շնորհիւ իր զուտ դրական, արուեստի մտահոգութիւններով տողորուած հանգանակներուն: Եղած է միշտ անկախ եւ անկողմնակալ: Գրական տաղանայներու, «Նորութիւններու» հակամարտ հոսանքներուն ընդմէջէն, կըրցած է գտնել ճիշտ եւ արդիւնաւոր ուղին, առանց տարուելու հոսանքներէն, պահելով միշտ դեկը: Զէ անտեսած «հին»ը, բայց առով աւազարուած չէ ունեցած, դատապարտած չէ ինքզինք ամուրթեան, ծերութեան: Զէ անտեսած նաեւ նորը. բայց առով չէ նետուած տարօրինակութեանց մէջ. դիտցած է զգալ, հասկնալ, զնահատել վաւերական տաղանդն ու արժէքը: Այսօր մեծ համբաւի տիրացած գրողէտներ կան որ սկսած են Քայիէ տիւ Սիւտի էջերէն եւ չեն մոռցած իրենց դրական խանձարուրը: Ինչպէս միշտ, կը կրկնուի նոյնը հիմա ալ: Քայիէ տիւ Սիւտի գրեթէ իւրաքանչիւր թիւին մէջ կարելի է հանդիպել նոր անունի մը, երկտասարդ տաղանդի մը առաջին քայլերուն: Որովհետեւ միշտ քաջալերած է ան նորերը, իրենց սաղմնային վիճակին մէջ իսկ զնահատելով արժէքները:

Բեղմնաւոր այս քառասնամեայ գործը, ստացաւ արդէն երկիցս արդար պատկաււորումներ: Երեք տարուայ ընթացքին երկու անգամ Քայիէ տիւ Սիւտ հոչակուեցաւ «Ֆրանսական լաւագոյն պարբերակներէր», վերջինը՝ 1953ին:

Բայց այս ձեռնարկին գործունէութիւնը չի սահմանափակուել միայն ամսակերթի մը ծաւալին մէջ: Ունի Documents Spirituels ի իր շարքը՝ որ կը ձգտի ծանօթացնել օտար մշակոյթներու, փիլիսոփայութիւններու խորհուրդով առլի լծակները Ֆրանսացի հասարակութեան, հնդկականէն մինչեւ թիպէթականը: Ունի նաեւ հատորներու ուրիշ շարք մը՝ նուիրուած ընդհանրապէս Արուեստի զանազան ըմբռնումներուն, — դասական մշակոյթը, Միջնադարեան Վերածնունդը, յունական դրուարը, եւն.: (*)

Եւ այստեղ, կարելի է չլիչել այն անձը՝ որ զսպանակն է եղած այս աշխատանքին, կրելով իր ուսերուն վրայ պատասխանատուութիւններու քառասնամեայ հոգը. Ժան Պալար.— յամառ կամքի դէպ մը, կրակոտ, պարզ, եռանդուն, անխոնջ, դրական սուր դատողութեան տէր, ճաշակի նրբին զգայուն մը... ահա այն «փոքրիկ» մարդը որ կը կուտակէ այս բոլորը, իր վաւիւրուն աչքերէն բաժին մըն ալ արտածորելով իր խօսակցին:

Ֆրանսան յայտնեց իր երախտագիտութիւնը իր այս զաւկին՝ տալով անոր Պատուոյ Լեգէոնի շքանշանը:

Ա.

(*) Ասոնց կարգին՝ նոր լոյս տեսաւ «Grégoire de Narek et l'ancienne poésie arménienne» մեզի համար շատ պատուաբեր հատորը, շնորհիւ «Անդաստան»ի նախագահութեան: Այս կոթողային երկը, — որուն քարգումանիչը, Լիւի Անուրի Մարսել արդէն ծանօթ է բոլորիս իբրեւ Նարեկացիով գինովցած մը, եւ «սան»ը «Քայիէ տիւ Սիւտ»ի — կը համախմբէ այն քարգումանութիւնները որոնց լայն տեղ մը տրուած էր այդ պարբերաքերթին երկու թիւերուն մէջ, աւելցնելով անոնց վրայ անտիպ քարգումանութիւններու գեղեցիկ ամբողջութիւն մը:

ANDRÉ MALRAUX, La Voix du Silence, N. R. F.—

Այս նշանակալից խորագրին տակ է որ Մալրո գեղեցկագիտական նիւթերու ընդմէջէն, կը մօտենայ մարդուն, անոր փիլիսոփայութեան եւ ճակատագրին:

Ժամանակալից Ֆրանսական դրականութիւնը վերագտած ըլլալ կը թուի յունական եղբերգութիւններու վերարծարծուող հնարեան բոցը:

Անոնց նման, մարդը կը դնէ հիմնական հարցերու առջեւ, իր իսկ ճակատագիրը որոնելու առաջադրութեամբ: Կը ճզնի գտնել անոր դադանի շարժառիթները, անոր անգորութիւնը, յետոյ լաւադոյն ձեւով մը ի յայտ բերելու համար՝ անոր անհուն կարելիութիւնները:

Մարթրի վէպերը, Գամիւսի փորձերը: Սակայն անոր գօրութիւններուն տիրական դասը Մալրո կ'ուզէ դատել իր հանճարին այլադան ստեղծարարութիւններուն մէջ:

Այս հիմնալի գործին մէջ, յունական քաղաքակրթութեան հրատապ մտահոգութիւնները վերստին տեղ կը գտնեն, որոնց կենսական պահանջքը կըզգայ մեր դարը:

Դժուար պիտի ըլլար քանի մը հակիրճ տողերու մէջ նմանօրինակ գործի մը տարողութիւնը, արժէքը գնահատել: Ատիկա կարելի է միայն խորագնին աշխատութեամբ մը:

Մալրոյի արուեստը հաստատուած է թելագրութիւններու վրայ եւ մտածել կու տայ ինծի վալէտիլի մը թաւային արուեստին, խիզախ, արամարանական մերձեցումներով, որ ուղեղին մէջ նոր դադափարներու շարժում մը կը յարուցանէ: Բայց նախ կարելի չէ առանց արուեստներու լայնածաւալ հմտութեան մը, յարականօրէն եւ տիրաբար մօտենալ նմանօրինակ նիւթի մը: Ի՞նչ դուրութեամբ եւ ժուժկալորէն Մալրո կը տեղափոխուի դարերու եւ երկիրներու ընդմէջէն, թռչելով բանաստեղծութենէն նկարչութիւն, քանդակագործութենէն երաժշտութիւն, գորդաշինութենէն շարժանկար:

Մեր նախնիքներէն աւելի շատ բան գիտենք մենք: Նախորդ դարերը քիչ օրինակ տուած են այսքան կատարեալ դրագէտներու, նշանաւոր էսէլիսքներու ծաղկման շրջանի մը, որքան մեր դարը:

Ու վերջին երեսները այս հոյակերտ գործին կը յայտնեն բարձր մեծարանք մը դէպի մարդը:

Անգէա, միշտ երխտասարդ, կը իւլէ իր մեծութիւնը անձանօթ մուծ ուժերէ, որոնք կ'ուզեն զինքը ջախջախել:

Շնորհաւորենք նուվէլ Ռըվիւ Ֆրանսէզը որ իր «Լա Կալըռի տը լա Բլէյաո» ժողովածոյին մէջ տուած է նըմանօրինակ մեծարժէք գործ մը, հրաշալիօրէն պատկերագրողուած:

Ե. Պատմագետ

1953ին Ֆրանսերէն լեզուով լոյս տեսած են 11·075 երկեր, որոնցմէ 1058ը՝ օտար լեզուներէ թարգմանութիւն: Մընացեալ 10·017 հատորներէն 3206ը՝ զուտ դրական (վէպ բանաստեղծութիւն, փորձ, եւն.): 1243ը՝ պատմական, աշխարհագրական, հետազոտութեանց նկարագրութիւններ: 1148ը՝ մասնագիտութիւններ,

այլադան խաղեր եւ մարմնամարզական երկեր: 938ը քաղաքական, ընկերարանական եւ տնտեսական: 932ը՝ գիտական: 805ը՝ բժշկական: 698ը կրօնական: 472ը՝ փիլիսոփայական եւ մանկավարժական: 422ը՝ արուեստներու եւ հնարանութեան վերաբերեալ: 103ը՝ այլ նիւթերու վրայ: Այս պատկերին մաս չեն կազմեր հանդէսներն ու պարբերութեանները:

ՀԱՍՏԱՏՈՒՄՆԵՐ

ՓՈՒՍԱՆ ԳՐԱՆՈՍԱԿԱՆՆԻ

Մօտ մէկ տարի առաջ, Պ. Ն. Պէշիկ-թաշկեան պահանջած էր խմբադրութեանէս որ գրախօսական մը գրուի իր «Երզնիական» վերջին գրքին մասին անոր «տարածման» համար: Մերժեցինք «Անդատան», գրականութեան եւ արուեստի նուիրուած հրատարակութիւն, չէր կրնար զբաղել գրական ոչ մէկ արժէք ներկայացնող գործով մը:

Հակառակ «Անդատան»ի դէմ վերջերս եղած անհեթեթ յարձակումին, որով Պ. Ն. Պէշիկթաշկեան կը կարծէր ճշուժմ բանեցնել մեր վրայ, կը կրկնենք, այս անգամ հրապարակաւ, որ ոչ թէ իր վերջին գրքը, այլ իր վերջին գրքերէն ոչ մէկը արժանի կը նկատենք գրախօսականի:

Բայց, որովհետեւ կը պահանջէ որ արտայայտուինք, քանի մը խօսք՝ իր երզնիական արժէքին մասին ընդհանուր կերպով: Եւ այս սողերը թող ընդունի իր գործերուն իբր փիւպլիսիքէ, ու գոհ մնայ:

Իսկապէս երզնիական է այդ արժէքը, չըսելու համար արդահատելի: Այս սահմանումը մանաւանդ անոնց համար՝ որ ճշգրիտ ըմբռնողութիւնն ունին գրականութեան եւ արուեստի, եւ ուրեմն շատ կարեւորութիւն չեն տար, որովհետեւ կը հաւատան որ անաւիշ, խորունկէն իր սնունդը շտապող բոյսը դատապարտուած է շուտով չորնալու:

Նաեւ պախարակելի: Եւ այս՝ գոհացում տալու համար անոնց որոնք ընդվզած են հանրային գետնի վրայ կատարուած տղեղութիւններուն եւ քսութիւններուն դէմ, որ կը հրամցուին իբր թէ «գրականութեան» մը պատմուճանին մէջ:

Իսկ զուտ գրական գետնի վրայ, որքան ալ ուզենք կարեւորութիւն չտալ, կա՛յ սղբերգութիւն մը: Ներկայ սղբերգութիւնը հայ երզնիարանութեան՝ որ գրականութեան հանդէպ սրբապիղծ գրչի մը տակ, կ'երթայ անկումէն վատասնում, ճաշակներ խաթարելով: Բայց չենք ուզեր աժան հաստատումներ ընել:

Գրող է Պարոն Ն. Պէշիկթաշկեան: Այո՛, գրող է, կը գրէ:

Մեծ գրող է Պարոն Ն. Պէշիկթաշկեան: Ո՛չ. շատ գրող է, բայց ամէն գրութիւն գրականութիւն չէ:

Մեծ տաղա՞նդ մըն է ան: Ո՛չ, միջակին բոլորովէր արտադրող մըն է, խորք չունի, եւ բառերու խաղերը որ կ'ընէ, — սրամտութիւն ընելու համար, — մէջտեղ կը բերեն դերարեւի մակերես մը միայն:

Երզնիարան է: Էր թերեւս երբեմն, բայց բնա՛ւ երբեք հիմա: Ժամանակին, այո՛, անկասկած խոստում մըն էր: Բայց արդէն բաւական հեռու է այդ՝ դաւաճանած է ան հիմա իր իսկ կարելիութիւններուն, գրականութեան հանդէպ մեղանչելէ առաջ: Վերցուցէք իր «Երզնիական» վերջին դէմքերէն ոեւէ մէկը: Ծնունդ կ'առնէ մասնաւորէն — անունէ մը — կը ճապաղի, կը գոհականայ, երթալ խրելու համար ի վերջոյ բոլորովին չինձու «մասնայատուկի» մը մէջ, որ ոսպնեակի ձեւափոխութիւն անգամ չէ. — եթէ կ'ուզէք ճոթելուած հայելիի մը մէկ նոյնքան ճոթելած սլատիկը: Ո՛չ մէկ տիպար անոնց մէջ, որովհետեւ չկայ թուրքը դէպի ընդհանրական գիծեր: Ոչ ոք իրմէ բան մը կը գտնէ Պ. Ն. Պէշիկթաշկեանի «Երեսներուն» մէջ — ոչ իսկ ծագրի ենթար-

կուսածը՝ բացի թերեւս երեւութական նմանութիւններ, երբեմն: Տաղտկալի միօրինակութեամբ մը իրարու ետեւէ կը շարուին այդ «տիպարները», շատ նման իրարու: Բնականաբար. կաղապարի հարց է. մանաւանդ երբ չեն արտաբեւեռուած զննող անկաշտ՝ աչքերէ, չեն անանձնականացած, ստիպողաբար պիտի կրեն հեղինակին ներքին «ձեւերը», պիտի ստանան անկէ շատ բան: Եւ այսպէս, ընթերցողը կը տեսնէ անոնց մէջ միշտ ուրիշը, եւ դժբախտաբար, երբեմն մեծ ուրախութեամբ կը տեսնէ ուրիշը...: Անոնց ընթերցումը չի տար այն հոգեկան եւ իմացական սնունդը, որ մարդ պէտք է պահանջէ արուեստի գործէն: Չկայ այնտեղ մարդկային թեւութեանց, նոյնիսկ փոքրոգութեանց փաթեթիքի: Ի դուր կը փնտռէք բուժիչ դեղերու տանելի դատնութիւնը. այն լեզու համը՝ որ երես թթուեցնել կու տայ, բայց որ մարդ կ'ընդունի: Կրքեր են որ կը հովհարուին անոնցմով, ախտային ախորժակներու հռնտերն են որ ծել կ'արձակեն, եւ մարդոց ներսը ծուարած լաւի կողքին անբաժան վատը, խնդրավատութեամբ գլուխ կը շարժէ: Եւ այստեղ, երգիծարանութիւնը վրժած է արդէն իր դերէն: Աւելորդ է աւելի տարածուել այս նիւթին վրայ, այստեղ:

Կը կարծենք թէ Պ. Ն. Պէշիկթաշլեան ինքն ալ գիտէ թէ ինչ է իսկական երգիծարանութիւնը: Գիտէ օրինակի համար որ երգիծարանը, բացասական տիպարներ տուած ատեն անգամ, պէտք է մարդկայնօրէն սէր ունենայ անոնց հանդէպ, այլապէս չի կրնար առարկայական ըլլալ, ինչ որ երգիծարանին առաջին առաքինութիւններէն է: Գիտէ որ երգիծարանութիւնը ի դին ամէն ինչի խնդացընող պատմութիւններու հաւաքածոյ մը չէ: Եւ եթէ չի գիտեր, աւելցնենք այստեղ, խնդալ կայ խնդալ ալ կայ, նայած թէ ո՞վ կը խնդայ, եւ թէ ինչօ՞ւ կը խնդայ: Կարդացած է անշուշտ Փրան-

սերէն: այդ կարդի բազմաթիւ գրքեր, կասքոնական պատմութիւններ, եւն., գիտէ որ այդպիսի հրատարակութիւններ Փրանսական գրականութեան շեմին անգամ չեն մօտեցուիր, հաւանաբար հեղինակներուն իսկ նախանձանդրութեամբ: Գիտէ նաեւ որ երգիծարանութիւնը հաշուակալական տետրակ մը չէ: Հաւանաբար այս պատճառով է որ կարգ մը գրական ճաշակ ունեցող բարեկամներու ականջին կ'ըսէ թէ ըրածը տարբեր «գրականութիւն» է... պամֆլիէ: Այդ «պատճառարանութիւնը» եթէ ոմանք կը մարտեն, մենք սակայն ո՛չ, դիտենք թէ ինչ է պամֆլիէն, երբ կը գործածուի եւ ի՞նչ բանի համար կը գրուի: Հաւանաբար այս փոքրիկ մանրամասնութեան Պ. Ն. Պէշիկթաշլեան ծանօթանալու ժամանակ չէ ունեցած: Բայց շատ ուշ չէ: Թող նկատի ունենայ Մտառյի, կամ Տէմուլէնի պամֆլիէները, թերեւս յաջողի գաղափար մը կազմել եւ համոզուի որ ըրածը պամֆլիէ անգամ չէ:

Անշուշտ միշտ պիտի ըլլան մարդիկ որ պիտի դնահատեն Պ. Պէշիկթաշլեանի քոնափ եւ խոշ գրութիւնները: Նոյնիսկ ականջէ ականջ երկարող իրենց խնդուքին եւ հեղինակին մե՛ծ տաղանդին միջեւ անվիճելի գուղահեռ մը պիտի քաշեն: Պահ մը, եթէ հարկ ըլլայ բերնի անկիւններուն թխմուած մատներով, մենք ալ շինենք նոյն խնդուքը, չըլլանք պահանջկոտ, չըլլանք նախանձախնդիր, ունենանք դիւրակամութեան յաւելուածական քանակութիւն: Ընդունինք որ Պ. Պէշիկթաշլեան ունի տաղանդ, ունի ոճ, ունի սիրուն դարձուածքներ, ունի լաւ հայերէն: Բայց այս բոլորը գրականութեան մէջ միջոցներ են եւ չեն կրնար անոր հուսթեան հետ շփոթուիլ: Կը նպատեն թերեւս ձեռ շփոթուիլ: Կը նպատեն թերեւս ձեռ մը մէջտեղ բերելու: Բայց գրականութիւնը բնաւ միայն ձեռ չէ: Եթէ կ'ուզէք հարստութիւն մըն են: Սակայն, հարստութիւնն ալ միջոց մըն է, որով կարելի է դպրոց մը շինել եւ կամ

Հանրատուն մը շահադործել, ըստ ներքին ուղեցոյցներու:

Ու այս բոլորը՝ ոչ թէ Հարա՛յ փրցնելու համար: Հարցը պէտք է դնել — որովհետեւ ժամանակաւոր երեւոյթ՝ — փոքր սահմաններու մէջ միայն հաստատութի ձեւին տակ: Այլապէս վերջերս, լսարանական հաւարոյթի մը մէջ տեղի ունեցան կարծիքի բուռն փոխանակութիւններ, թեր ու դէժ, ուր նըշան Պէշիկթաշլեան, գործ, բարոյական, անձ, մեծ հանճար, կեանք, երգիծարանութիւն, շանքաժ, հաշիւ, անուանարկութիւն, անմահութիւն իրար խոնուած էին: Հեռու կը մնանք ինչոքին միւս երեսներէն, այստեղ նկատի ունինք գործը, Պ. Պէշիկթաշլեանի երգիծական վերջին տասնամեայ արտադրութիւնը: Ու կ'աւելցնենք թէ այնքան ալ մտահոգուելու պէտք չկայ: Ժամանակ զամբիւղին գոյութիւնը ապահովութիւն մըն է, բերնէ բերան պատմուող դռնհիկ պատմութիւններն, անգրամ կրնան տեւել, որովհետեւ որոշ ընդհանրականութիւն մը ունին, սակայն Պ. Պէշիկթաշլեանի այդ «երգիծարանութիւնը» պիտի աւուրի, սրբութի: Ճակատագիրն է այս անարժէք եւ խորքէ զուրկ գործերու, որ դեռ յաւակնութիւնն ալ ունին «զրոյականութիւն» անունը բռնազրաւելու:

Թող առաջ չըջուի ժողովրդականութեան մը աժան արժանիքը: Ու մանաւանդ՝ այդ ծանր մեղադրանքը չըլլայ մեր ժողովուրդին: Եթէ այդ ճիշտ նկատէինք, ստիպուած պիտի ընդունէինք որ Պ. Ն. Պէշիկթաշլեան, հարազատ ծընունդն ու սնունդն է ամբոխի աստիճանին իջած, հոգեպէս խաթարուած բազմութիւններու, ինչ որ կը մերժենք:

Իսկ եթէ հակառակ այս բոլորին, այդ գրութիւնները, խորագէտ վայելողներ կան, ի՞նչ ըսենք... ստամոքսի եւ ճաշակի հարց է: Ատիժ մըն ալ մենք տանք իրենց, անդամ մը եւս գոհացում ստանալու...

«Ան չարտեց (Ք...)ին մէջ էք խող մը, ապա նետեց անոր վրայ արու խող մը եւ խօսքը ուղղելով անասուններուն ըսաւ. — Սերնդագործեցէք... (եւն.)... դուք իր արտադրութիւններով կ'առայէք, իսկ ան սնանի ու յափրանայ ձեր քակորով:»

(«Նոր Ծաղրանկարներ» էջ 18)

«... Անոր կարաս մը աղբախառն գաւթնուր խմցնելէ յետոյ: ... (ըսին) — Սա արարածին երակներէն մէկը բաց ու դատարկէ արիւնը: Ապա միգէ իր երակներուն մէջ որ սիրաբը լեցուի ու կիզուի գողով:»

« — Թո՛ղ ըլլայ այս բորենիի բերանը աղբի ախ: Մէկ մասը ներս հոսի, միւս մասը դուրս: Թո՛ղ լինի քաք-բերան:»

(Նոյն գոհարներէն՝ էջ 19)

«... գանկին թասը բոլորակի կտրեց, հանեց: Ապա շունը բարձրացաւ (Ք...)ին գլխուն վրայ ու իր բնական պէտքը ըրաւ անոր գանկին մէջ: Ապա կրկնապէս թըքաւ ու...»:

(Նոյն «scatographic» էն՝ էջ 21)

... եւ այսքանը բաւական է ըսելու համար հրճուողաց, անկեղծօրէն ըսելու՝ բարի վայելում:

Ա. ՎԵ ՀԱԶԱՏ

Պ. Վահէ Վահեան, Անիի մէջ երկու յօդուածներով արտայայտուած էր Անդատանի մասին: Կային այնտեղ քննադատութիւններ: Պիտի ուղէինք պատասխանել, եթէ անոնք յուզած ըլլային դրական-դեղարուեստական հարցեր: Բայց ինչպէս կ'երեւի, Պ. Վահէ Վահեան ինքզինք տարբեր գետնի մը վրայ կը դնէ, ունի այլ մտահոգութիւններ երբ կը խօսի այս հանդէսին մասին: Եւ ուրեմն՝ քանի որ տարբեր են հանգանակները — դրական-դեղարուեստականի դիմաց այն՝ ինչ որ իր գոյը յօդուածները կը յայտնաբերեն —, աւելորդ կը դտնենք «խօսակցութեան» ամէն փորձ:

Ա.

Ն Շ Մ Ա Ր Ն Ե Ր

Թերթի մը խմբադիրը որ բանաստեղծ է միեւնոյն ատեն, իրեն համար անհասկընալի մնացած բանաստեղծութեան մը առթիւ իր թերթին սիւնակներէն կը յայտարարէ թէ զայն արձակի վերածել ուզած է բայց կրկին չէ կրցած հասկընալ: Բնականաբար այս խմբադիր բանաստեղծը իրեն ամբողջ կեանքի ընթացքին բանաստեղծութենէ պիտի չհասկընայ: Բանաստեղծութիւն՝ զոր հասկընալու համար պէտք է ուրեմն արձակի վերածել, ինչպէս մեր մանկութեան օրերուն, դպրոցական սեղաններու վրայ մեզի կը թելադրէին ընել «տասնուորներու» համար որոնք սակայն բանաստեղծութիւն չէին: Կ'երեւի թէ մեր բանաստեղծը, հակառակ թերթ մը վարելուն եւ հանրային կարծիք դեկավարել ուզելու իր փափաքին, մնացեր է միշտ դպրոցական սեղաններու վրայ եւ աշակերտը: Բայց այս պարոն աշակերտ խմբադիրը դիտէ՞ թէ ուր եւ ինչ բանի մէջ կը կայանայ բանաստեղծութիւնը: Կը թուի թէ այո: Հասկցուելուն մէջ: Այդ հակնալի ըլլալը, ուրեմն, կը դառնայ անոր համար բանաստեղծութեան միակ քրիթքրիտը: Որքան ալ անհեթեթ թուէր այս կարծիքէն հանած եզրակացութիւնս, պիտի ըսէի իսկոյն որ ամէն հասկցուած բան բանաստեղծութիւն է քանի որ բանաստեղծութիւն մը միայն հասկնալի ըլլալով բանաստեղծութիւն կը դառնայ, ըստ մեր խմբադիրն՝ չունենալով իրեն սրէսիֆիք քրիթքրիտը:

Այս պահուստ երկու հեղինակներ կան ձեռքս: Մալտոմէ եւ Գլոտէն: Իւրաքանչիւրէն մէկ երկու բանաստեղծութիւններ զատեցի որոնցմէ բան չհասկըցայ եթէ ոչ հմայքը զոր ունեցայ զանոնք կարդալով:

Վերածել բանաստեղծութիւն մը արձակի՝ մեռցնել է զայն: Ըսել է բան չհասկնալ բանաստեղծութենէ: Ըսել է

կեանք մը բաժնել ինքն իրմէն: Արդարեւ ի՞նչ կ'ուզէք որ տայ բանաստեղծը ձեզի: Բանաստեղծը բան չի տար, բան չըսեր: Ան իր ըսելիքը ըսած է ձեւի մը մէջ, ձեւով մը եւ բանաստեղծութիւնը այդ ձեւն իսկ է: Ո՞վ իրաւունք կուտայ բանաստեղծութիւնը վերցնել բանաստեղծութենէն եւ զայն վերածել ուրիշ ձեւերու որ ինք չէն, որ զինք կը հակասեն, ինք, արդէն իր ձեւը եղած ըլլալով:

*
**

Պոլսահայ թերթի մը մէջ կը կարդամ նոր օրաթերթի մը հրատարակութեան ստիւի: «Արտօստէք՝ Պարոն Բ...» իրեն տխրոս ունենալով «Պէյօղլուի եւսանդուն ազգայիններէն եւ նախկին տէրը Պիլէո Պանդոկին»: «Հրատարակութեան ընդհանուր տնօրէն եւ պատասխանատու՝ Պրն. Բ...» իր կարգին որակուած մը՝ «Պէյնիթաշի թաղային խորհրդոյ անդամ»:

Բայց այս որակումներն ու տխրոսները որոնք դրուականներ չեն ոչ թերթ մը հրատարակելու, ոչ ալ հանրային կարծիք դեկավարելու համար, իրա՞նք արդեօք կը հմայեն ձեզի: Զիս յուսահատութեան կ'առաջնորդեն: Կրնան այդ պարոնները ըլլալ ազնուականագոյն ազգայիններ, հրաշալի մարդիկ, բարեսէր եւ մարդասէր, պատուական ընտանիքներու պատուական հայրեր, բայց ասոնք ուրիշ բաներ են: Թերթ մը հանրային կարծիք կը դեկավարէ ամէնէն տալ: Ան կը դառնայ նաեւ թարգմանը եւ արտայայտիչը հանրային կարծիքին՝ անոր ամէն մէկ աստիճաններուն վրայ: Վերոյիշեալ յուսահատական տխրոսները անբարար բն այդ բանին՝ չըսելու համար դեռ՝ անպատշաճ: Յիշեալ անձերուն իրական արժանիքներն իսկ կը կորսուին ցուցնորութեան այս ուսուցումներուն տակ:

- Գ. ձԻՉՄԷՏԻՍ

Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԾՈՎԱՅԻՆ ՄԵԾ ԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Բ.

Անցեալ թիւով, նկարագրած էինք հետազոտական եւ հետախուզական այն միջոցները, որոնց շնորհիւ ովկիանաբանութիւնը հասած է գիտականօրէն ճշգրիտ կարգ մը արդիւնքներու: Նկարագրած էինք նաեւ Փրոմֆ. Փիքաուի ծովագունտը, եւ ըսած՝ թէ հակառակ տեսականօրէն հանճարեղ այդ յղացումին, դրական արդիւնքներ տակաւին ձեռք չէին ձգուած: Բայց դիտութիւնը հետևյալով կը յատկանայ. անկասկած շատ աւելի արագ՝ քան թէ այս պարբերաթերթը: Այս վերջին ամիսներուն ընթացքին Փիքաուի նախկին ծովագունտը, Փրանսական գիտական հաստատութեան մը ցուցմունքներուն վրայ կարգ մը փոփոխութիւններ կրելէ ետք արդէն հասած 4 քմ. խորութեան: Անդին, Փիքաու յղացաւ շատ աւելի կատարելագործուած գործիք մը որուն շնորհիւ կը յուսայ հասնիլ աւելի մեծ խորութիւններու: Սակայն տակաւին չունինք բոլոր մանրամասնութիւնները, որ անկասկած պիտի ունենանք, երբ այդ խորութիւններուն մէջ մարդուն ներկայութիւնը պակասի լուրջ աշխատասիրութեամբ մը: Կը դոհանանք տարով մօտ անցեալին հաստատումները:

***

Ովկիանաբանութիւնը ի վիճակի է այսօր իրողութիւն նկատելու աշխարհագրական, երկրաբանական եւ կենդանաբանական հետեւեալ հաստատումներն ու արտաբերուած եզրակացութիւնները:

1. Աշխարհագրական. — Յամաքամասերը գրեթէ միշտ եղբրուած են ծովայտակի բարձրավանդակով մը առաւելագոյն 200 մ. խորութեամբ, որմէ ետք սեպ գտնուածով կը սկսի ապիսիւմ փոսը: Այդ բարձրավանդակին տարածութիւնը դէպի ծովուն բացերը շատ փոփոխական է, եւ երբեմն կրնայ հասնիլ հարիւրաւոր քիլոմետրներու, ինչպէս

հիւսիսային ծովուն մէջ: Յամենայն դէպս, ծովերու ընդհանուր մակերեսին հետ բազրատուած՝ ան կը դրուէ 8,5 առ հարիւրը: Բնութեան մէջ, շատ մեծ է այս փոքր խորութեանց կարեւորութիւնը, որովհետեւ հոն է որ կը զտնուին ծովային ծանօթ կենդանիներու մեծագոյն մասը: Եւ յետոյ, նաւարկութեան համար անհրաժեշտ են այդ ծովայտակներուն ճշգրիտ քարտէսները:

Ապիսիւս փոսը, որ ինչպէս ըսինք կը սկսի առանց փոխանցման խորութիւններու, գրեթէ ուղղահայեաց պատերով, 4-5000 մետրի խորութիւն մը ունի միջին հաշուով, եւ կը դրուէ ընդհանուր մակերեսին 91,5% —

- 19% 200 մ. էն մինչեւ 3000 մ.
- 71% 3000 մ. էն մինչեւ 6000 մ.
- 1,5% միայն, աւելի մեծ խորութիւններ:

Ուրեմն հազուադիւս են 10,000 մետրի խորութիւնները, որ ընդհանրապէս ունին հակադական ճեղքերու բնոյթը: Ամէնէն կարեւորներէն կարելի է թուել ճարտանական փոսը (10-500 մ.), Ռամարոն (10-450 մ.) եւ վերջապէս ամենախորունը, Մինտինաքը՝ 10-830 մ.: Այս թիւերը կու տան երկրագունտի կեղեւին երկու կէտերու միջեւ ուղղահայեաց առաւելագոյն հեռաւորութիւնը՝ 20 քմ., այսինքն էվերեսթի դազաթէյն Մինտինաքի յատակը:

Այս տեղեկութիւնները, ջրած են կարգ մը կարծիքներ, որ տակաւին մէկ դար առաջ զոյուրութիւն ունէին... թէ՛ ովկիանայները յատակ չունին, շարունակ ջուր կայ երկրին մէկ երեսէն միւսը... թէ՛ ծովուն յատակը հակադական դաշտի մը բնոյթ ունի, եւն: Գիտենք հիմա որ խորութիւններու մէջ կան, ինչպէս ցամաքամասերուն վրայ, լեռներ ու ձորեր: Ատլանտեանի ու Խաղաղա-

կանի մէջտեղ, կ'երկնան հսկայական լեռնաշղթաներ, ընդժովեայ հրաբուխներով ցանցնուած: Հաւած են ջուրերու ծաւալը.— գրեթէ 11 անգամը մակերեսէն վեր գտնուած հողամասերուն ծաւալին: Եւ եթէ երկրագունտին հողերը հարթուէին զնգակի մը մակերեսին նըման, ջուրը պիտի ծածկէր զայն 2500 մ. հաստութեամբ կեղեւով մը:

Տեսական իր կարեւորութեան կողքին, ծովերու աշխարհագրութիւնը ունի գործնական անդրադարձումներ: Զինորսութեան վրայ՝ որ հիմա կը կատարուի գիտական հիմունք ունեցող սկզբունքներով: Ընդժովեայ հեռագրական եւ հեռաձայնային զիծերու գետնորման մէջ: Օդերեւութարանական նախատեսութիւններու ընթացքին, եւն.:

2. Երկրաբանակազմ.— Մեծ խորութիւններու կազմութիւնը, կը թուի թէ նման ըլլայ լեռներու եւ ձորերու կազմութեան, այսինքն արդիւնքը՝ երկրագունտի կեղեւին ծալքաւորման շրջանին: Երբ երկու ցամաքամասեր, ուել պատճառով կը մօտենան իրարու, ծովայտաակը կը ծալքաւորուի, եւսա թէ ինչու մեծ խորութիւնները աւելի երկար ձեղքեր են, քան թէ հսկայական հորեր.— քանի մը հազար քմ.ի երկայնք՝ 10-15 քմ. լայնքի վրայ: Անոնք կը գտնուին առաւելարար հրաբխային եւ երկրաշարժներու ենթակայ ընդժովեայ շրջաններու մօտերը:

Երկրաբանական հարցերու լուծման համար, մեծ խորութիւններու «տիզմին» բաղադրութիւնը թանկագին տեղեկութիւններ կ'ապահովէ: Գիտենք թէ ցամաքամասէն մեծ տարածութիւններ ժամանակին ծածկուած էին ծովերով: Այդ ցամաքամասերուն ամէնէն մակերեսային հողաշերտերը, (անցեալի այն «տիզմը» որ հիմա քարացած է) ունին ուրեմն ծովայտաակներու ընտջը. միայն թէ բայ օդին, ջերմութեան փոփոխութիւններուն, անձրեւներու մաշեցընող ազդեցութեան ենթակայ՝ կորսընցուցած են անոնք իրենց կազմութեան

յատկանիշերը, եւ այդ պատճառով դեբուար է երկրաբանական ճշգրիտ ուսումնասիրութեան մը ենթարկել այդ հողերը: Մինչդեռ ծովերու յատակը գտնուող տիզմը կը պահէ իր ամբողջականութիւնը, կրնայ տալ լրիւ տեղեկութիւններ իր բաղադրութեան, կազմութեան արագութեան, եւն.ի մասին, ինչ որ կարելու է ճշտելու համար օրինակ՝ երկրագունտին տարիքը, կամ բնորոշելու այն դարաշրջանները ուր մէջտեղ եկած են կենդանական առաջին նմոյշները: Արդարեւ ծովայտաակներու տիզմը բնաւ հանքային նիւթերու, ժալերու փշրանքներու զիլգումով չէ կազմուած: Գետերու փոխադրած այս կարգի նիւթերը, ծովեղբէն քանի մը տասնեակ քմ. անդին, արդէն կը «նստին» ծովուն յատակը: Ուրեմն բացերուն յատակը, — օրն ի բուն կազմաւորման մէջ, — պէտք է ունենայ բաղկացուցիչ նիւթերու ինքնուրոյն աղբիւր մը: Եւ հսկայական աղբիւր մը՝ որովհետեւ երբ նկատի ունենանք ցամաքամասերու ծովային ծագում ունեցող հողաշերտերը, կը տեսնենք մեծ հաստութիւններ, երբեմն մօտ 1000 մ...: Ինչպէ՞ս ծովը կը ցած է իր մէջն իսկ պատրաստել, զիլգել միլիառներով թոն նիւթ: Ըսենք անմիջապէս, այդ տիզմը ունի զուտ կենդանական ծագում: Բարդ են քիմիական այն յաջորդական փոփոխութիւնները որ կը կրեն ծովային գանազան կենդանիներու զիւններ, փոշիացած յատակ հասնելէ առաջ: Նախական պատկեր մը ստանալու համար, պէտք է նկատի առնել նախ մանրէական բուսականութիւնը, որ կ'ամէ թուր ծովերու մակերեսին, ցամաքային բոյսերու նման. (արեւի ճառագայթ — Գլորոֆիլական ծծում — ածխային կազին մէջ պարունակուած ածուխին ներմծումը բուսական հիւսկէնին մէջ): Այս բոյսերը կը ներմծեն նաեւ ծովային աղբուր քալիումը: Եւ որովհետեւ ծովային կենդանիներէն շատեր կը սնանին նման բոյսերով, նախ քան կեր դառնալը ուրիշ մասկեր կենդանիներու, իրենց սնուն-

դին քալսիոմը, մէկ կենդանիէն միւսը, կը ծառայէ ոսկորտիքներու կազմութեան: Երբ կենդանին մեռնի, կմախքին քալսիոմը, կրային աղի մը ձեւին տակ, կ'երթայ միանալու յատակի տիղմին: Ահա թէ ինչու միջին խորութիւններու տիղմը ունի կրային բաղադրութիւն: Տարբեր է պարզան մեծ խորութիւններուն.— արդարեւ կմախքները շատ երկար ժամանակի պէտք ունին հասնելու համար յատակ: Այդ ժամանակը բաւական է որ ծովուն մէջ գտնուած անխային կաղին շնորհիւ կրային կազմութիւն ունեցող նիւթերը լուծուին ջուրին մէջ, եւ յատակ հասնին միայն սիլիսիտաի աղեր պարունակող նիւթեր: Այս պատճառով է որ մեծ խորութիւններու յատակը պատուած է յարարեքարաբ բաւակ խաւերով, ուր կիրի տեղ կայ ինչ որ կը կոչեն «մեծ խորութիւններու կարմիր կաւը», որ կը թուի թէ մասամբ ընդծովեայ հրաբուխներէն ալ բաժին կը ստանայ:

Այդ յատակներէն դուրս քաշուած հողի նմոյշներու ուսումնասիրութիւնը ենթադրել կու տայ որ ովկիանոսները դութելու ունին 1.300.000.000 տարիէ ի վեր: Դմանապէս ծովայտակներու «տարիքին» մասին.— Աստիտեանէն հանուած 3 մ. երկարութեամբ գլանաձեւ հողի շերտ մը, կը փաստէ որ այդ շերտն ունի մէջ տիղմերը կազմուած են 6 յաջորդական խաւերէ, որոնցմէ ամենանոսրը 13.000 տարիէ ի վեր գոյութիւն ունի: Խաղաղականէն հանուած 20 մ. երկարութեամբ հողաշերտ մը ցոյց տըւած է իր կարգին, որ այդպիսի թանձրութեամբ խաւ մը կազմելու համար ովկիանոսին պէտք եղած է 20 միլիոն տարի: Յարզ կարելի չէ ելած աւելի երկար հողաշերտեր դուրս քաշել. չեն հասած մանաւանդ ծովայտակի վերջէն կազմուած խաւերէն անդին՝ երկրագունտին նախնական կեղեւին: Թերեւս այն ստեն կարելի ըլլայ փաստել ենթադրութիւն մը՝ թէ 70 միլիոն տարի առաջ գոյութիւն ունեցած են ցամաքամասեր

որ միացուցած են Ափրիկէն, Հնդկաստանը եւ Աւստրալիան:

Փնտտուողի այս մարզը, առած է նաեւ կենդանական աշխարհի տարիքը բնորոշող միջոցներ, թէեւ տակաւին շատ նախնական ձեւի մը տակ: Արդարեւ ընդունուած է որ կեանքը սկսած է ջուրին մէջ. ընդունուած է նաեւ, որ ծովայտակի տիղմը կենդանական աղբիւրէ է: Եթէ ենթադրենք որ այդ տիղմին հաստութիւնը 1500 մ. է — հիմնուելով ցամաքներու մէջ գտնուած նըման խաւերու թանձրութեան եւ այլ գործիքներու տուած չափերուն վրայ — միւս կողմէն, եթէ նկատի ունենանք որ 1000 տարուայ ընթացքին ծովայտակի տիղմը 8 մմ.ի խաւով մը միայն կը բարձրանայ, հասարակ հաշիւ մը ցոյց պիտի տայ թէ 200 միլիոն տարի պէտք եղած է տիղմին կազմութեան համար, եւ ուրեմն 200 միլիոն տարիէ ի վեր դոյութիւն ունին կենդանիներ: Անշուշտ այս սահմանումը իրականութենէն շատ վար է: Ինչպէս ըսինք, տակաւին շատ սուեալներ պակաս են, ինչ որ կ'արդիւնէ պէտք եղած սրբաբութիւնները բերել վերը յիշուած թիւերուն:

Իսկ ամառան խորութիւններէ առնըւած ջուրերու քիմիական տարբալուծումը իր կարգին կ'առաջնորդէ շատ հետաքրքրական հաստատումներու: Այսպէս փաստուած է օրինակի համար որ հակառակ ջուրերու շարժուն բնոյթին, ովկիանոսներու մէջ կան հակառակ խաւեր, թթուածինէ զուրկ, տեսակ մը ծովուն խորը կղզիացած ուրիշ ծովեր, «քարացած», ոչոնք փոփոխութիւն չեն կրած հազարաւոր դարերէ ի վեր: Ուրեմն ծովային մեծ ճնշումներու տակ ջուրի ամառան խաւերը «լուծելի» չեն իրարու մէջ, ինչ որ թոյլ կու տայ անոնց պահելու կնիքը երկարամական իրերայաջորդ այն դարաշրջաններուն որոնց կը պատկանին, եւ տալու իրենց դադանիքը:

Ա. Յաջորդիւ՝ խորութիւններու կենդանիները :

5 h 10/54

6 U.P.

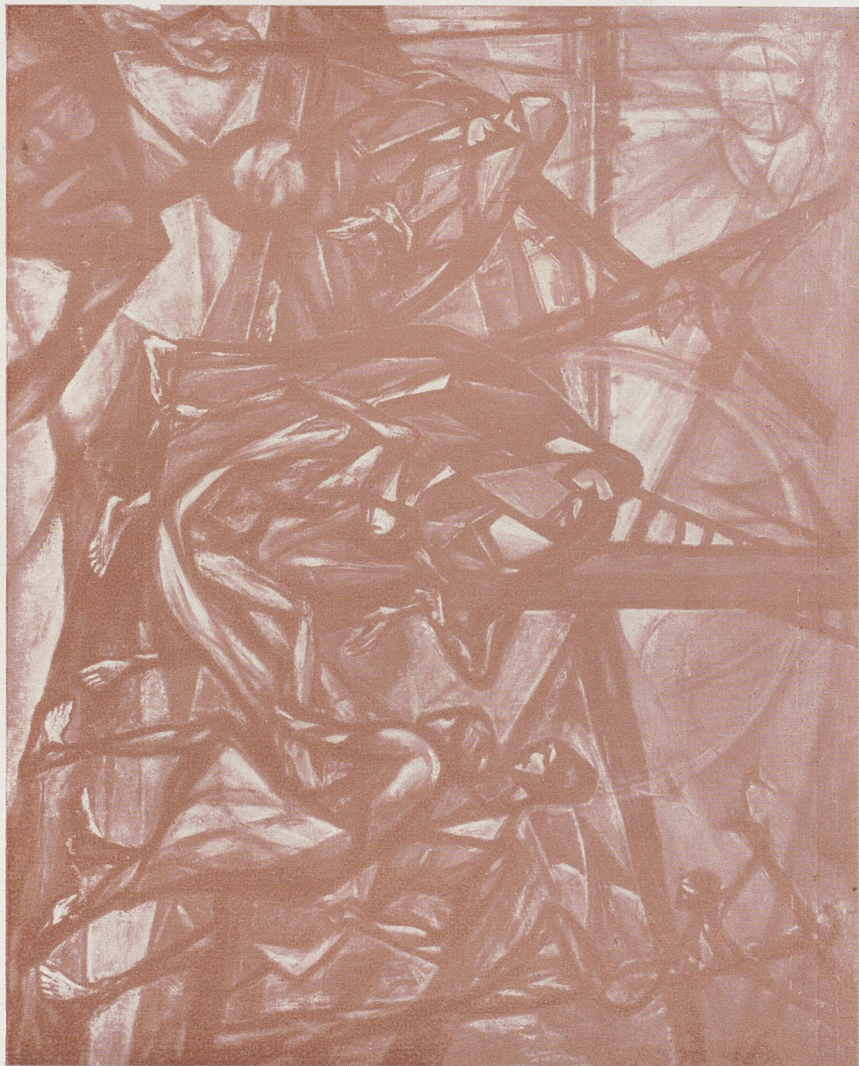
SHART

ՃԱՆՍԵՄ, Քրիստոս

JANSEM. Christ

Ա. ՄԻՍՍԻՐԻԱՆ

A. MISSIRIAN

Հայկ. Մանրանկար (ԺԲ. դար)

Enluminure Arménienne de 12e siècle

Օ. ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ

O. AVEDISSIAN

Լ. ԹԻԻԹԻԻՆՆԱՆ

L. TUTUNDJIAN, Peinture

Բ. ԳՈՏՈՍԵԱՆ

P. BODOSSIAN

Օ. ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ
Լ. ԹԻԻԹԻԻՆՃԵԱՆ
ԺԱՆՍԵՄ
ՇԱՐԹ
Բ. ՊՈՏՈՍԵԱՆ
ՀԱՅ. ՀԻՆ
ՄԱՆՐԱՆԿԱՐ

Առկայան

Պարբերագիրք
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ և ԱՐՈՒԵՍՏԻ

★

Խմբ. ԲԻԻԶԱՆԻ ԹՕՓԱԼԵԱՆ

★

Գին՝ 500 ԳՐԱՆԻ.

Fonds A.R.A.M

ANDASTAN

ARTS & LITTÉRATURE
REVUE PERIODIQUE ARMÉNIENNE

DIRECTEUR : P. TOPALIAN
46, RUE RICHER - PARIS (9e)

